

16+

Литературный Табасаран

ЛИТЕРАТУРНЫЙ АЛЬМАНАХ ВЫХОДИТ ОДИН РАЗ В ДВА МЕСЯЦА

Поэзия

Проза

Драматургия

Литературный

Критика

История

Чал

1
2019
май-июнь

Литературайин Табасаран

РЕСПУБЛИКАЙИН ЛИТЕРАТУРАЙИННА ХУДОЖЕСТВЕННЫЙ
ВА ЖЯМЯАБТЛУГЪДИННА ПОЛИТИКАЙИН ЖУРНАЛ

ЛИТЕРАТУРНО-ХУДОЖЕСТВЕННЫЙ
И ОБЩЕСТВЕННО-ПОЛИТИЧЕСКИЙ ЖУРНАЛ

Учредитель:

Министерство информатизации,
связи и массовых коммуникаций
Республики Дагестан

Журнал издавался с 1949 года
Издание восстановлено с 2019 года

1
2019
май - июнь

Государственное
бюджетное учреждение
Республики Дагестан
“Редакция республиканских
литературных журналов
“Соколенок” и
“Литературный Дагестан”.

КИУЛАР

СИФТЕ ГАФ

«Литературайин Табасаран» цийикIул-
тIан башламиш апIбан гьякнаан.....4

ПОЭЗИЯ

Къзиаьгмад Рамазанов

Шиърар.....9

Пирмягьяммед Асланов

Шиърар.....15

Гюлбика Уьмарова

Шиърар.....21

Аьбдурягьим Аьбдурягьманов

Шиърар.....27

ПРОЗА

Абумуслим Жяфаров

«Накьвдиз концерт» (новестдиан къатI).....33

Шагьвелед Шагьмарданов

«Жакул» (ихтилат).....38

ДРАМАТУРГИЯ

Эльмира Аьшурбегова

«Лизи ваз» (драмайиан къатIар).....50

Кюребег Мурсалов

«Угрушин» вая «Штуз рякь бихьуру»
(комедийиан сабти перде).....61

ЛИТЕРАТУРАЙИН КРИТИКА

ТАРИХ

Гюлягмад Маллялиев

«Сюгьюрлу прозайин сагьиб».....75

Сувайнат Кюребегова

«Деврариз табигь даршули...».....80

Бун'ямин Багьдаев

«Табасаран литературайин ччивар гужли
апIура».....84

Мюгьюмед Кьурбанов

«Рижвниккарин Сяидмягьямад (аиукь
Сяид)».....87

КУЛИН РЕДАКТОР
М.М. Агьмедов

«ЛИТЕРАТУРАЙИН
ТАБАСАРАН»
журналин редактор

С. Къасумова

РЕДАКЦИЈАЙИН
КОЛЛЕГИЯ

П. Асланов
Э. Аьшурбегова
Ш. Дашдемиров
Ш. Жамалиева
Аь. Къурбанов
М. Къурбанов
С. Кюребегова
К. Маллаев
Ю. Муртузалиев
Г. Уьмарова
Ш. Шагьмарданов

ВЕРСТКА
Ф. Гъажиев

ТЕЛЕФОНДИН НУМРИЙИР:

Кулин редактор: 67-16-31.
Редактор: 8 (963-375-19-45),
e-mail: sefijatkasimova@mail.ru.

Бухгалтерия: 67-18-75

Типография: ООО «Издательство «Феникс-пресс»
Адрес типографии: 367018, РД, г. Махачкала, пр. Петра I, 61

ЛИТЕРАТУРАЙИН ТАБАСАРАН №1 2019 г.

На табасаранском языке

Выход в свет 08.07. 2019 г. Тираж 100 экз.
Заказ № 413 Цена свободная.

Печать офсетная. Бумага офсетная.
Формат 70x108 ¹/₁₆.
Усл. печ. л. 8,4.
Усл. изд. л. 8,7.

Редакция и издатель: Государственное бюджетное учреждение Республики Дагестан “Редакция республиканских литературных журналов “Соколенок” и “Литературный Дагестан”.

Адрес редакции и издателя: 367000, РД, г. Махачкала, ул. Даниялова, д. 55.

Электронный адрес редакции:
litdag@mail.ru

Евѣте габѣ

Гьюрматлу ватанагълийир!

У чвуз мялум вуйиси, гъубшу аьсрин 90-пи йисариз, дагъустандин имбу чІаларииндиси, табасаран чІалнииндира литературайин журнал чапдиан удубчІвурѣ гъабхънийи. Журналихъна вуйи маракълувал анжагъ яратмиш'валин рякъюъ айидарин, литературайихъ, искусствойихъ юкІв хъайидарин ваъ, хъа вари табасаран халкъдин - жямьяаьтлугъдин, мялимарин коллективарин, студентарин, мектебарѣ заан классарѣ урхурайи баяр-шубарин - ахъюб вуди гъабхъну. Думу табасаран халкъдин литературайин майдан вуди гъабхъну.

Деврин политикайин дигиш'валар сеbeb духъну, 90-пи йисарихъан журнал адабгъувал дебккнийи. Анжагъ думу дигиш'валарихъан ихъ багъри литература артмиш хъпаз тясир апІуз гъабхъндар. Табасаран литературайи чан рякъ, дурумлуди ликар алдагъури, давам апІури гъабхъну.

Журнал чапдиан адабгъувал цІийикІултІан башламиш апІбан, дидиз цІийи уьмур тувбан бадали, аьхиримжи йисари ихъ жямьяаьтлугъдин вакилари, улихъ-кІулихъ хъайидари хайлин зегъметар гъизигнийи. Аьхирки думу чалишмиш'валари гъаму йисан кьюбпи кварталѣ ужуб натижа тувну. Гъамусдихъантина хъюгъну, кьюб вазлик сабан удубчІвурѣ, «Литературайин Табасаран» журнал гъяракатнаъ хъибди. Йискъубаъ йирхъуб нумра адагъури, ихъ вари шаирарин, писателарин дерин, бажаругълу эсерар журналин машарѣ чап апІуз чалишмиш хъидихъа.

Журнал заан дережайиъди тешкил дапІну, чапдиан адабгъуз удукърубдин шак адар, фицики табасаран халкъдизра, дагъустандин имбу халкъаризси, хайлин машгъур шаирар, писателар, аьлимар, журналистар а. Диди литературайин майдандиин сабпи ликар алдагъурайи жигъил, цІийи шаирарин яратмиш'валин гележегдиъра ахъю роль уйнамиш апІиди. Мидланна савайи, журнали жигъил, аргъаж шулайи насил багъри чІалнахъна, литературайихъна ва тарихдихъна гирами хазнийирихънаси янашмиш хъпан рюгънаккди тербияламиш апІбан вазифара кІулиз адабгъиди.

Литература - насларин арайиъ айи сигъ аьлакъа ву. Диди, мялум вуйиси, вахтнан сьргъятар дургуз гъитра, жюрбежюр деврарин уьмрарихъди, дуланажагъдихъди, инсанарин рюгънахъди таниш апІура. Урхурайир, жикъи вахтназ вушра, чаз мялум дару девриз гъахури, думуган гъахъи гъядисйир дериндиан гъисс апІуз, жвуван тарихдихъна ахъю гьюрматниинди янашмиш хъуз гъитра.

Журналин метлебра урхурайидар машгъур табасаран шаирарин, писателарин поэзияйин, прозайин, драматургияйин эсерарихъди сабси, литературайин критикайихъди, тарихдикан, чІалнакан вуйи мялуматарихъди ва литературайин майдандиин шаирвалин сабпи ликар алдагъурайи жигъил авторарин яратмишарихъдира таниш апІуб ву. Диди чан вазифа дикъатлуди кІулиз адабгъур дупну, умуд кивурхъа.

Сефизат КЪАСУМОВА,
редактор

«ЛИТЕРАТУРАЙИН ТАБАСАРАН» ЦИЙИКИУЛТИАН БАШЛАМИШ АПІБАН ГЪЯКЪНААН

«Литературайин Табасаран» - бабан чІалниинди вуйи ирс арайиз адабгъбан ва уьбхбан девлетлу аьдатар айи альманах ву. Дидин яшра цІиб дар. Думу сифте вуди 1949-пи йисан «Бахтавар уьмур» кІуру ччвур алди удубчІвну. Дидхъанмина думу жюрбежюр йисари «Цийи гъалибвал», «Литературайин альманах», «Табасарандин литературайин альманах», «Дагъдин хьдар», «Литературайин сборник», «Гъевес», «Цийи дережйирихъна» кІуру ччвурар алди чап апІури гъабхъну. 1974-пи йисланмина совет гъюкумат гъюдохайизкъан думу йисан-йисан «Литературайин Табасаран» кІуру ччвур алди удубчІвур гъабхъну. Му альманахдин машарик, ихъ халкъдин мелзланан вуйи эсерарилан ккебгъну, кюгъне вахтарин авторарин ва дурадилан мина вуйи литературайин вакиларин, ихъ классикарин ва цийи девриъ бикІурайидарин яратмишар чап апІури гъахъну. Гъацира журналиъ литература ахтармиш апІурайи илмин материалари, чІалнакан ва тарихдикан вуйи макъалйири аьхю йишв гъибисну. Дупну ккундуки, «Литературайин Табасарандиз» ужуб ери айи яратмишар чап апІувал хас вуйи.

Гъи ихъ «Литературайин Табасаран» журнал тазатІан удубчІвуз хъюгърайивал мубарак апІураза, ва гъацира дид'ан чан аьдатар уьрхюз ва аргъаж апІуз удукуьри хъувал ккун апІураза!

Мягъямед Юсуфов,
филологияйин илмарин доктор, профессор.

* * *

Ихъ багъри литературайин журнал цийикІултиан башламиш дапІна кІури гъеебхъган, лап шад гъахъунза. Му табасаран халкъдин тарихдиъ, литературайин майдандиин зегъмет зигурайидарин уьмриъ важиблу гъядиса ву пуз шулу, фицики ихъ шаирариз, писателариз, литературайин критикариз, журналистариз чпин цийи яратмишар, фикрар, ниятар, умудар сягънайиинна адагъуз ва дурариз халкъди кьимат тувуз мумкинвал гъабхъну.

Му шаду гъядисайихъди вари табасаран халкъ кІваантІан мубарак апІури, журнал ляхник кипуз чалишмиш гъахъидариз аьхю чухсагъул пуз ва дидиз ягъурлу рякъ ккун апІуз ккундузуз.

Мягъямед Гъасанов,
*МАН ВШ-ийин академик,
тарихдин илмарин доктор, профессор.*

* * *

Гъюрматлу редакция! Дагъустан Республикайин Халкъдин Собраниейин депутатарин ва гъацира йиз терефнаан ихъ табасаран культурайин, искусствуйин ва литературайин гъуллугъчйир, вари урхрудар гъаму важиблу гъядисайихъди - «Литературайин Табасаран» журнал цийикІултиан ачмиш апІбахъди - кІваантІан мубарак апІураза.

Литературайин альманахди анжагъ табасаран халкъдин ваъ, хъа республикайин, гъацира вари уълкейин чІалнан ва литературайин уъмриъ ахю роль уйнамиш апІура. Гъарсар урхруриз му табасаран халкъдин рюгънан деринарихъна вуйи ачар хъибди. Йисариинди диди ихъ ватанагълийирин юкІварик гъевес капІри, дамарариъ ифи ва фагъум гъялакди либхуз гъитри, шаирар ва писателар, алимар ва журналистар, табасаран халкъдин вари бажаранлу баярна шубар сатІи апІура.

«Литературайин Табасаран» ихъ милли хазна ву!

Гъит йислан-йисаз тираждихъди сабси, дидин ад ва тІалаблувал анжагъ артухъ ибшри! Яркъу рякъ, зурба хъуркъувалар хъади, заан кІакІариз удубчІври!

Алавудин Мирзабалаев,
Дагъустан Республикайин
Халкъдин Собраниейин депутат.

* * *

Табасаран халкъдиз бажаругълу шаирар ва писателар, художникар ва композиторар, мялимар ва алимар, къавлар ва гюрчег мяълийир апІрудар гизаф а. Дурари ихъ меденият, йигълан-йигъаз девлетлу апІури, артмиш хъуз гъибтра. Узу гъаму гафар дугъридар вуйивал субут апІураза, фицики, фуну табасаран коллектив гъадабгъишра, душваъ фициб-вуш талант кайи адми алахъуру. 1961-пи йисан узу ккудубкІу Гум'арин мектебдин 16 ученик айи биціи классдиан шубур бажаранлу шаирар удучІвнийи: Шамил Къазиев, Пирмягъямед Къасумов, Муслим Къурбанов. Гъайифки, дурар ухди ухъхъан гъушну, амма чпин ччвурар гъизилин гъярфариинди ихъ багъри литературайик ва тарихдик гъидикІну.

Ихъ шаирариз ва писателариз, багъри чІалниинди литературайин журналарик эсерар чап апІуз мумкинвал адарди, гизаф йисар гъушну. Гъи гъамус ихъ «Литературайин Табасарандиз» цІийи мумкинвалар тувна. ДикІай художествойин заан дережайин успагъи шиърар, ужудар сюжетар айи романар ва повестар, яратмиш апІинай намус кайи табасаранарин образар. Гъитай дагъустандин вари халкъариз мялум ибшри ихъ девлетлу фольклорикан, литературайикан, игитвалин тарихдикан, бажаругълу шаирарикан ва писателарикан. Учвуз ужуб ва бегъерлу рякъ ибшри, аъзиз дустар!

Мюгъюмед Къурбанов,
филологияйин илмарин доктор, профессор.

* * *

Гъубшу аьсрин 80-90-пи йисари ихъ гъюкуматдин жямаятлугъдинна политикайин ва экономикайин яшайиш дериндиан дигиш гъабхъиган, хайлин мянфяаьтлу, ужудар ва нягъякъ ляхнар арайиз гъафну. Писателар, шаирар ва журналистар чпин фикрар печатдиъ, радиойихъан, телевизорихъан азадди, гъирагъарихъинди дилигди, гучІ ктарди, ачухъди аьян апІуз хъувалиин гизаф шад гъахъну. Гъадму йисари Мягъячгъалайиъ «Табасаран нурар» газат адабгъуз хъюгъюбра ахю хъуркъувал ву.

Мягъячгъалайиъ хайлин вахтна табасаран писателари гъидикIу поэзияин ва прозайин цIийи эсерар чап аIуру «Литературайин Табасаран» журнал адабгъури гъахъну. Журнали художествойин устадвалиинди кIван дерин гъиссар, фикрар ачухъ аIурайи шиърар, ихтилатар, макъалйир чап аIури, ихъ литературайин гъайгъу зигури, мянфяаьтлу жямьяаьтлугъ ляхин гъабхури гъахъну.

«Литературайин Табасаран» журнал, табасаран писателарин цIийи эсерарин гъварч вуди, табасаран халкъдиз чарасуз лазим ву. Журналиъ ихъ писателарин цIийи прозайилан, поэзияйилан, драматургияйилан, фольклорилан ва литературайин критикайилан гъайри, аьлимарин табасаран чIалнакан ва тарихдикан дидикIнайи маракълу макъалйирра чап аIузу шулу. Дидланна савайи, журналин варитIанна эгъемиятлу вазифа, миди вуйи ихъ чIалниинди удучIвурайи газатаринна журналарин редакцирихъди сабси, багъри табасаран чIалнахъна ва литературайихъна вуйи ккунивал имбубсан дерин аIуб, табасаран литература ва литературайин чIал артмиш аIуб ва халкъдин арайиъ рабгъуб ву. Журналиъ чап аIурайи эсерар, макъалйир ишлетмиш аIубиинди, мектебдиъ ва вузариъ багъри литература кивбан ляхин заан дережайиз адабгъбан, яна урхурайи баяр-шубариз цIийи эсерарикан, цIийи жигъил шаирарикан мялумат ва ватанпервервалин тербия тувбан эгъемият лап ахъюб хъибди.

Журнал адабгъуб давам аIувал зурба хъуркъувал ву. Журналин редакция, гъамсана ихъ писателар, шаирар, аьлимар ва табасаран чIалнанна литературайин мялимар му гъядисайихъди мубарак аIураза ва журналиъ иштирак хъуб ккун аIураза.

Велибек Загъиров,
филологияин илмарин доктор,
профессор.

* * *

Багъри табасаран литературайин завуъ, улихънаси, магъа гъамусра заан ва ишигълу хяд кабхъуб узу къадарсуз ахъю шадвалиинди къаршуламиш аIураза.

Табасаран шаирар ва гъикаятчйир, аьлимар ва журналистар, ватанпервер гъиссари бенд дапIнади гъаши вари агъалйир табасаран литературайин журнал-альманахдихъ, жанлу виждан кислороддихъ фици тамарзуди, мягътажди, мягърумди, цIигалди шулуш, гъаци гъахъну.

Дидихъ вуйи тамарзу ихъ цIигалвал йиз къалмин юлдаш, табасарандин бажаранлу шаир ва дилавар журналист, журналистарин «Гъизилин люкъ» премияйин сагъиб, рягъматлу Пирмягъямат Къасумовди сифте вуди учIруди гъисс аIури гъахъну. Дугъу ухъухъ улихъганси, гъамусра гъациб журнал-альманах хъпан бадали къадарсуз ахъю зегъмет гъизигну. Эгер гъи ихъ литературайин завуъ хъана думу ишигълу ва ягъал хяд кабхънуш, ухъу Пирмягъямат Къасумовдиз буржлу вухъа.

Йиз фикриан «Литературайин Табасаран» журнал ухъу бадали дугъу гъибту ахъю савкъатси къабул аIуб лазим ву. Узуз аьгъюб, альманахдин улихъ ахъю, жавабдар ва читин вазифйир гъатIарццура. Ихъ девриъ, мялуматарин дакъатарин цIийи технологйири газетаризна журналариз айи игътияж цIиб

дапІнайи вахтна, айгъана журнал метлеблугу, мянфяаьтлугу, маракълугу ва жанлугу вуйиб дархъиш, яратмиш духънайи цІийи шартІариъ чан вазифйир гиман апІуз дидиз читин шулу.

Саб ляхниин инанмиш'вал апІураза. Журналин метлеблугу, жанлугу, яратмиш дубхънайи цІийи шартІариъ, дидихъ чан удукъувал хъуб, журналихъ сариланна асиллугу дару, бажаранлугу, дилавар ва аьдалатлугу редактор хъувалихъ рякъюразуз. Ихъ бахтнаанси, узугу дидихъ Сефижат Мягъямедкеримовна Къасумова гъацир гъудуркъугу редактор хъайиб гъисс апІураза.

Гъамусдин девриъ яратмиш духънайи читинваларизра дилигди, журналин улихъ дийигънайи жавабдар вазифйир, вари ихъра кюмек ади, дацІракди кІули гъахури, чан машариъ художествойин жигъатнаан метлеблугу, мяналу ва маракълугу литературайин гюрчег чІалниинди яратмиш дапІнайи эсерар чап апІури гъахъиш, Дагъустандин гизаф чІаларин, жюрбежюр рангарин литературайин девлетлугу хазнайик табасаран литературайихъанра чан лайикълугу пай кивуз шулу.

«Литературайин Табасаран» журнализ къюбпи нефес тувну, думу къанажагълугу дубхънугу ихъ литературайин завуъ ишигълугу кабхъуб кІвантІан ялавлугу тебрик апІури, узугу дидик ихъ шаирар ва гъикаятчйир, литература ахтармиш апІурайи алимар, саб дуствалин кІапІлиз уч ва тупламиш дапІнугу, дурари ихъ литературайин агъсакъларин- классикарин - Къалухъ Мирзайин, Абумуслим Жяфаровдин, Манаф Шамхаловдин, чвйир вуйи Багъаудин ва МутІалиб Митароварин, Шамил Къазиевдинна Юсуф Базутаевдин литературайин ужудар аьдатар дацІракди кІули гъахури, ихъ литература жанлугу апІрубдик инанмиш вуди ахъю умуд кивраза.

Гъит журналихъ гизаф подписчикар ва урхрудар ишри!

Багъир Ражабов,

*Дагъустан Республикайин лайикълугу юрист,
юстицияйин отставкайиъ айи полковник, шаир.*

* * *

Дагъустандиъ дуланмиш шулайи хъуб миллетдиз (авар, дарги, къумугъ, лезги ва лак) чІалариинди 1986-пи йисарихъанмина чпин литературайин журнал ади гъабхънугу ва гъамусра думу удубчІвугу. Хъа табасаранариз 1949-пи йисхъанмина йискъубаъ сабан удубчІвугурайи «Альманах» (литературайин вая халкъдин эсерарин гъварч) журнал ади гъабхънугу. 50-60-пи йисари думу гъаржюрейин ччвурар алди удубчІвуйи: «Литературайин альманах», «Литературайин Табасаран», «Гъевес» ва гъ.ж., амма думугу урчІвцІурпи йисари хъябкънугу.

Гъи ихъ жигъил литература, искусство, музыка ва халкъдин культуранна экономика чпин яратмиш хъпан яркъугу рякъюъ учІвна ва гележегдиъ гъюблан-гъюбаз заан дережайихъна удубчІвбан бадали гъарсар касди чан лайикълугу пай кивнугу ккундугу.

Дагъустан Республикайин Халкъдин Собраниейин депутатар, Табасаран ва Хив районарин регъбрар, Правительствойин гъуллугъчйир ва табасаран халкъдин интеллигенция улихъ гъучІвнугу, ццийин йисхъан хъюгънугу «Литературайин Табасаран» ччвур алди къюб вазлик сабан чапдиан удубчІвру журнал ачмиш дапІна. Му ихъ халкъдиз ахъю пешкеш ва хъуркъувал ву. Гъаму

ляхин кѹлиз адабгѹз кюмек гѹапдариз марцци кѹваан ахѹю чухсагѹул пуз ккундузуз ва журналин кѹлин редакториз ва редколлегияйин иштиракчѹириз халкъдин журнал лазим вуйи кѹайдайинди чапдиан адапѹз хѹуркѹувалар ккун апѹраза.

Низами Сафаралиев,

Дагѹстандин педагогикайин илми-ахтармиш апѹбарин институтдин багѹри ва дагѹстан литературѹирин секторин заведующий, филологияйин илмарин кандидат.

* * *

Швнуб-саб ччвур гѹюдюхѹри, жа-жара форматариинди удубчѹври гѹабхѹи альманах багѹри халкъдин культураихѹна, чѹалнахѹна, литератураихѹна ва тарихдихѹна юкѹв зигурайи ватанагѹлийириз чпин рѹюгннанна эдебнан игѹтияжар гѹуркѹру ва яратмиш апѹбариз рякѹяр ачмиш апѹру даягѹ вуди гѹабхѹну. Душваѹ чап апѹри гѹахѹи табасаран литературайин классикаринна жигѹил шаирарин эсерари, чѹалнанна тарихдин заан пишекрарин ахтармиш апѹвалари урхрударин жвуван ватандихѹна, бабан чѹалнахѹна вуйи марцци гѹиссар, иштагѹ ва ккунивал гужал апѹуйи.

Рякѹ ккивуб, гѹяд иливуб, йимишдин гѹар кивуб, булагѹ апѹуб - яни жямаяѹтдиз мянфяаѹт кайиб яратмиш апѹуб дагѹлѹириин вартѹан заан, ахѹю савабнан ва баркаллу ляхнарикан саб ву.

Марцци ва гѹабгѹу булагѹдихѹ мягѹрум гѹахѹиси айи табасаран интеллигенцияйиз гѹи «Литературайин Табасаран», айибтѹан артухѹ жанламиш апѹуб ихѹ миллетдин асул-бина ва дидин вакиларин девлетлу гѹадия уѹбхру, гѹаму читин заманайиѹ яратмиш апѹрударин рѹюгнан харгувалин кѹван цѹа ккядябхѹру марцци булагѹ шул пну умуд вуйиз. Гизаф йисар-вахтари журнал абццбан бадали зегѹметар гѹизигу рягѹматлу Пирмягѹмад Пирмягѹмадович Кѹасумовдикан ва му ляхниз даягѹ гѹахѹи Кѹадир Кѹурбанович Кѹурбановдикан Аллагѹ рази ишри! Дурариз мидин ахѹю савабар дикѹричпиз! Чухсагѹул гѹацира му ляхниѹ чпин ватандаш`валин буржи кѹлиз адабгѹу ихѹ гѹуллугѹчѹиризра!

Чан зегѹметнан натижа - велед жанламиш хѹуб`инси, абайин ляхин давам дапѹну, му журнал яратмиш апѹбак ахѹю пай кивур ва дидин редактор гѹахѹир филологияйин илмарин кандидат, чан хизандиан вуйи Сефижат Мягѹмедкеримовна Кѹасумова хѹуб`ин рягѹматлу Пирмягѹмад халуйин рѹюг гизаф шад гѹабхѹншул. Ин ша Аллагѹ, дугѹан му рякѹюѹ зигру жафайизна ахѹю устадвализ урхрудари заан кѹиматра тувди - мидин йиз асиллагѹ шак`вал адариз.

«Литературайин Табасаран» журналин цѹийи уѹмрин цѹийи рякѹ ягѹурлуб ибшри! Мидихѹди сабси редакцияйизра, журналин гѹарсаб номер гѹязур апѹбаѹ иштирак шлударизра хѹана артухѹ гѹевес, яратмиш`валин гѹати гѹиссар, берекетнан натижа хру хѹуркѹувалар ккун апѹраза!

Шарафудин Дашдемиров,

РАН-дин ДНЦ-йин илимдин гѹуллугѹчи.

Поэзия

*Лал шул бюлбюл адру багълар,
Шаир адру ватан шул кар.
Халкъдин нефес, халкъдин гъевес
Гъарган шулу шаирин сес.*

Къалухъ Мирза

**Къазиабгмад
РАМАЗАНОВ**

ИНСАНВАЛНА АБУРЛУВАЛ

**Архйирилан ухъуз магъа
Гъузна къюб шейъ вартан багъа:
Ижмиди уърх хлин гагъаъ
Инсанвална абурлувал.**

**Дурарин саб циркил - эдеб
Гъубкѳруб ву сагъ фикрин метлеб.
Хурудар ву уъмриз мешреб
Инсанвална абурлувал.**

**Хъа гъатмуну циркил - гъир'ят
Кѳваълан гъаѳну ккундархъа зат.
Ву хурайиб гъюрматнан дад,
Инсанвална абурлувал.**

Аггю даршиш агхюр-бицIир,
Умриз ггюру пис кьалу нир.
Ву албагруб му ихь арйир
Инсанвална абурлувал.

Намус кIуру тепе а саб,
Ггюбхю инсан апIруб арбаб.
Абгруб ву варж дердназ сабаб
Инсанвална абурлувал.

Ряггим ният дибисну кIваъ,
Яшамиш йихь халкьдин кьялаъ.
Беркет даршул адру йишваъ
Инсанвална абурлувал.

Умгур кьалухь майдан дар ихь,
ИчIар-ггюнар ггахьру улихь.
Марци уьрхюз чалишмиш йихь
Инсанвална абурлувал.

Саб риггь ггубкIри ахьуз вардиз,
Нурар хури кIваз ва жандиз.
Гирами ферз ву инсандиз
Инсанвална абурлувал

БАХТ

- Ггарах, йиз бай, аггур ибшри
Умрин чюлиз,
Ггит увура халкьдиггь рякьри
Бахтнан гюлиз.

Гележегдиз ггарах чкиди,
Хгуркьну вахтнахь,
Бахт чав ггюрдар, хгьрг ижмиди
Уву бахтнахь.

Читинуб ву дидихьна рякь -
Тикуб яман,
Амма бахт дарш, бихгурдар гьякь -
Му ву агян.

Уву ТIарам, агхю духьна,
Фикир тамам,
Рякь абурлу йиггарихьна
АпIин давам, -

Гъапний узуз, дитну гъвалахъ
Абайи ич.
Му гафари хъаъзу хабахъ,
Дидритри гъич.

Му нурлувал хъюгъза абгуз
Дарпи йишв-йигъ,
Юкъуб тереф хъюгъва лигуз
Жилиъ, гъаригъ.

Бахт, мегъебган уву улхъан,
Наан аш, йип,
Вари гъибгуз шулдарш увхъан,
Саб члуккъан дип.

АмкI утлубччвну увухъна диш
Духъназа, бахт,
Фициб гюрчег йишваъ дюзмиш
Дапнава тахт?...»

Фу ккундувуз, эй, бейнава
Яваш дарди?
Аку нурихъ гъаз хъергнава,
Рякъ аьгъдарди?

Узу вуза бахт кIуру нур,
Акуб вуза,
Узук кабхъдар илдандин тур,
Сагъуб вуза.

Узу адру йишв бихъдарвуз -
Дагъна дере,
Хъа узухъди вардиз дуст хъуз
Ккабхъдар бере.

Узухъди хъуз ккундуш уртагъ,
Абг дюзи рих,
Зегъметниин илив гъалтагъ,
Эдрегри лих.

Дуст шулдарза халкъарихъан
Серд гъаширин.
Нубат дарди зат милибхан
Мелз яв ширин.

Чюл гъатIабцнну ккундуш улихъ
Мублагъвалин,
Наан ашра терефдар йихъ
Ислягъвалин.

Тикмиш мапIан, вушра аьгъюр,
Футнин гъала,
Аьхир - эвел ув'ина гъюр
Дидин бала.

Сабурина эдебнан мурз
Ижмиди бис,
Хъахъна уву чашмиш апIуз
Мурдал иблис.

Диди писвал апIурувуз,
Ярхлаъ гъубзну,
Агъу тувру диди увуз
Кюкдиъ убзну

Рукъан рякъ'ин машинистси
Йихъ мугъаят,
КкатIабхъ, пис ниъ хъабхъу нисси,
Нягъякъ ният.

Чпиз ккуниси медеетан
Тямягъна фун,
Ицциб ву уьл, гаш гъабшиган,
Хътаршра гъафун.

Багъдиз мирккеси диш мапIан зат
Буш зурлувал,
Галси улин уьбх мярифат,
Абурлувал.

Узу ккундуш пак ляхнихъан
Махъан яваш,
Гъарган узу шулза наан
Инсанвал аш.

Йимишдинна кюкдин багъдиъ
Аза узу.
Гъизил ккайи гегъенш дагъдиъ
Аза узу.

Албагу халкъ айи гъулаъ
Шулза узу,

Ислягъ хизан айи хулаъ
Шулза узу.

Узу адарш, кюкдин ерин
Зазар шулу,
Гъараригъра зегъер кайи
Тазар шулу...»

Хияларин гъибикъу чюл
Рябкъюз хъюбгъдиз,
Юкъуб тереф шад гъизилгюл
Аьлхъюз хъюгъдиз.

Агъзур жилгъа улихъ дахъна,
Фунуб рякъ ву?
Дих аплура гъарди чахъна,
Фунуб гъякъ ву?

Ктабгъза саб, вушра чав тик,
Мурарикан.
Хайирлу ву алдабгъу лик
Халкъдиз жвуван.

Рябкъюрдарзуз эргувал зат,
Лих ккунш йисан,
Жвуван ляхни аплруган шад
Агъзур инсан.

Уъмрин рякъю улупунзуз
Бахтнан хуш дад.
Эгер думу адарш увуз,
Гъубкдар мурад.

Бахт ву му чав инсанвалин
Марци эдеб,
Юкѳв шад хъувал ву гъарсарин
Дидин метлеб.

Бахт хъядну хъар, къюрдну ургам
Ву инсандиз.
Чардиз ву мархъ, марччариз - хам
Бахт кѳру гъисс.

Агъю гъабшиш вардиз гъубкѳру
Дидин гъалав.

**Гирами кІвак гъарган кубкІру
Дидин ялав.**

**Пис къаст бисну, гъич мапІан чІур
Жарарин бахт.
Къисматну хъа увуз балгур
Зазарин тахт.**

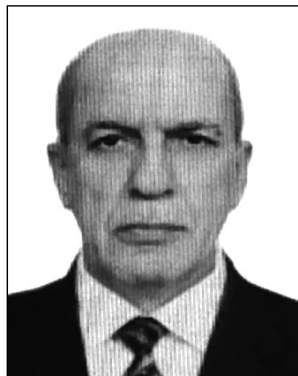
**Бахт ву ув'ин ва жарар'ин
Дархъуб бахил.
Бахт ву футнин зазариин
Дархъуб яв хил.**

**Бахт ву чав акв, бахт ву чав гъякъ -
Дугъри алат.
Бахт ву уъмрин марцибсиб рякъ
Ва аьдалат.**

**Гъар гъяракат бахт ву, хуруш
Рягъятвал кІваз.
Хъаь пак хулаь, эй бахт - гъисс хуш,
Йигъан варж таз.**

**Пирмягьяммед
АСЛАНОВ**

ГЮРЮШМИШ

**Салам увуз, гирами дагъ!
Дийигъназа яв гъаншариъ
Думугандин бици уртагъ
Дуфназа икрам аптури.**

**Амма уву жюрэтлуди,
Гъюнариин алди дифар,
Рябкъюразуз даягъ вуди,
Гъаммишанси дерккнун завар.**

**Ув'ин чру либас гъи ал,
ГъатIабццнава гъалин яркур
Гъарзун ягъал сабнуб кIакIнаъ
Рябкъюри а успагъи тур.**

**КIваин вуяв узу надинж,
Насигъятназ мютIюгъ дарур,
Абйир-бабар дапIну инжик,
Увухъди шад тамши апIрур?**

**Дагъди жаваб тувру бирдан,
КIул гъутIубччвну яркур-кюли:
-Багъишламиш апIин, инсан,
Адарва гъи агъю шули.**

**- Ваъ, ваъ, дици макIан, агъиз, -
Гъарай, миннат гъапIунза чаз,
Мукъан икрагъ мапIана йиз
Къанди вушра ккубкъу бахтназ.**

**- Гъудужв, гъудужв! - гъапну дагъди,
Яраб фила узун му дих
ГъебхънийкIан?**

Даршиш ригъдин
НивкІ гымбуган сегърин улигъ?

Дярябкъди йиз гирами юрд,
Хайлин гъшну нирар, гъярар.
КІул'ин вахтну иливниз къюрд
КІваин - вартІан учІвру дердар.

Хъугъ, дураркан вартІан гъагъи
Хажалат ву дярябкъюб ву.
ГъубкІрадайи жвуван гъахи
Ругдин ягал, эвез апру.

Беденра йиз дубхъна къюжал,
КъарцІари маш хъюгъна чІубхуз,
Амма, гъаз-вуш, уъмриъ мажал
Гъибихъдарзуз увухъна гъюз.

- Яваш, яваш! - гъапну дагъди,
Тяжубвал чан дапІну ачмиш. -
Яв набалугъ вахтна, гъякъди,
Чиб-чпихъди вуйхъа таниш.

Хъасин мургу жигъил хъиган,
Ярхла йишвар духъну къабул,
Кегъер гъяйвнин сануб гъваллан
Алдатунва ижмиди тІул.

Гъухну уву диди ярхлаз,
Ижми гъарай хъашра къяляхъ.
Уву дайна къаби бабаз
Буза кІурур варитІан гъякъ?...

ГъутІурчв'ва йиз улхъантина,
Гъяйвнин леъни кирибчну цІа.
Багъри юрдар кІваъ ахънаяв,
Алдакиган рякъюн гъацІаъ?

Алахъунзуз швнуб - сабан
Багъри юрдназ миннат апрур,
Гъурабатди кІлалам гъапІган,
Багъри йишваъ дарман абгрур.

Дагълар фукъан вуш ахъюдар,
Гъадмукъан ву рягъим ахъю.

Гъач узухъна, кижик нивгъар,
Бейнава, зат бахт дярбкъю.

- Бабаз мегер рягъят вуйин
Велед чахъан яд гъашиган,
КІваъ ашра гъит йигъди, йишвди,
Сабанкъан яркар даруган.

...Дагъдик кайи ягъал уршин
КІажар микІлу тІурчвурайи.
Ва гъисс гъапІза - чпин вяшряш
Узу тебрик апІруб дайи.

КЪИСМАТ

Йиз дуст, гъиси
КІваин вузуз: хъадукра
Лат, вичун гъар,
Къюкъ адабшвну айиган,
Гъапнийива:
Табиаътди ул тІапІра,
Уягъ шула
Думу, чІиви инсанси.

Швнуб ражну
Дагъларин му гъайбатну
Ва гъар йисан
Таз хъапІрайи гъарари
Яв гафарин
Дугъривал усбат гъапІну,
Йиз кІван гъалаб
Гъативал'ан адрапІди.

Гъи узузра
Инсанарин къисматар
Гъугъужвурзуз
Яркур-кюлиз ухшарди.
Ухъ'инра, дуст,
ТІиркІура къюрдар-хъадар,
Къайдайиан
Саб дакъикъа удрубчІвди.

Гъарсариз а
Чан хъадукар, мани хъад,
Бегърлу чвул

Ва кьюрд, гьарган уч кубчІвну?
Амма вардиз
Ккубкьри шулдар бахтнан дад.
Фуж-вуш кюкдихъ
Хъимбу вахтна ерццуру.

Фуж - вуш хьадан
Мублагъ вуйи чурушнаъ,
Ифдин цадал
Жасаднаъ чан имдрурси,
Цюхъюм кабхъну,
Дийигъуру аьз'ятнаъ,
Ухътар ахъру,
Аьхиримжи кІажарси.

Эгер фужкІа
Гъурукънуш чан кьюрдухъна,
МакІан думу
ВаритІан гъи бахтнан ву.
Му дюн'яйиъ
Гъар жюрейин уьмрар а
Ва гъар жюре
Гъарарра а дийигъну.

Ав, гъатму гъар
Дийибгъна шад-хуррамди,
Ччивар мани
Штун лепейи жикІура,
КІару ругра
Чимси ву чаз химхалди.
Натижайиъ
Шафран вичар аьлхъюра.

Хъа лиг гъатму
Гъарзун учІру мандавдик,
Манишнуна
Къуру микІлу гъаркІ дапІну,
Улар ккади
Зав'ан абхъру гъар цадаликк,
Лат вичун гъар
Дийибгъна гъумрал дубхъну.
Вушра диди
Хъадукра кюкдин жигъиз
Алабхъура,
Уьмриин зат шад даршра,

Чвлин вахтна
Тувра чахъна гъафириз,
Къисматнаъси,
КъутКъелишин ай къюб вичра.

НАСИГЪЯТ

Йиз аъзизар, йиз байна риш,
Гагин багагъ деай ари.
Гъи сабсана ферз илдрипиш,
Гъугъубжвурзуз къан шлуси.

Жикъи нивкIси, ичв бицIи вахт
УлдубчIвур, хабар хъайиз ...
Агуручву уж'вална бахт,
Лигури ярхла рякъяриз.

Йиз ккунидар, деай ижми
Карснү вартIан багърум гъвалак.
Яшнү бегъем уълюргънайи
Гагин ул кка ичв даягънакк.

Амма учвкан апIдарза ккун,
Узуз мублагъ уьмур балгуб,
Гъюдли уълна ицци гъафун
Элбездди улихъ дивуб.

Рякъюн гъирагъ бихъайизра,
Гъаз ибтIза ичв гардандиъ бурж?
Узу гъагъар илдривишра,
Циб хъибдар ичв йирфариз гуж.

Гъушнү уьмрин рягъят йигъар
Гъамусдизкъан, къукънаъ ади.
Хъидарчва, жан, жвуван мадар
АпIруган, микъдар аьгъяди.

Вушра, вартIан кIару йигъ дар
Читинвалиъ жвув ахъу йигъ.
Дюн'яйиан уж'вал дубгдар,
Завариан рягъимлу ригъ.

Чвена чи - къюб йиккун тики,
Сар бабан гъян иццру гъапIу,
Гъузай гъарган яркар вуди
Ва чиб-чпин хил дибиснү.

**Вари учвхъан шул аьгъ апуз,
Вари чуруб кIваьлан гъяру.
Амма учвхъан хьибдар гъархуз
Хажалат чиб-чпиз туву.**

**Шли кIур му дюн'я ву цIиб,
Мургу инсан жюрэтлу хьуз?
Анжагъ ккуни чуччун аьйиб
Марцц апуб алдрабхъри чвуччвуз.**

**Рихшантвалин кIакIнагъ гъахъу
Чи жаргъуру кIури «гъардаш...!»
Авазайи усал чвуччвун
Чуччун уьру дарапIри маш.**

**Гюлбика
УЪМАРОВА**

ЧІАЛНАЗ ИКРАМ

**Багъри бабан чІалнан мукъам гъебхъур,
арагъурза шадди ялхъвниз, бицірси.
Гъизилсиб хазна вува, йиз чІал- йишвур,
наан ашра, ебхъруб абйирин дихси.**

**Ихъ чІал аьгъюр ккундузуз му жилиин,
гъял ужуб шулдар жвуван чІал аьгъдрурин.
Аллагъдихъди барабар йиз чІал ккуни,
чІал аьгъюрихъди чІал апІуб бахт дарин!**

**Наан ашра, чІалну гъар кас уьрхюру,
халис инсан дугъкан уьмриз кадаьну.**

**Инсанаригъ гъюрматлур шул чІал аьгъюр,
нугъат ккунир багъри чІалнан гирами.
Абана баб айи уьмрариь ихъ чІал,
инсанвалин лишан вудахъуз гъадми.**

ЧІАЛНАН СЕСЕР

**Абана баб айи хизан
Аьхюб ву, ширин дюн`яси.
Багъа вухъуз гъарсар инсан
Вазна, ригъси ва хьдарси.
Гафар аьгъю бицірира,
Гал илмишра, ипІуру вич.**

Гъизил гъюру хиларира
Гъалвар урхуб ккутІудар гъич.
Дадйири чпин веледариз
Ери-бина аьгъю апІур.
Жил`ин ужуб гележегдиз
Жангар завари тувру нур.
Жвуван юрднаъ бегьер тувру
Жвугъри-мишмишин ибтур багъ.
Зурнийирин сеснакк зурлу
Зигуб зегъмет шулинхъа гъагъ?
Икрар-гъаятар балгуру
Йигъан-йишван гъарсар касди.
Кюкйиризра ухшар шулу
Ккуни улар, лигру шадди.
Къирвалйир кІуларихъ хъахъну,
Къисматнакан улхуру чйир.
КІазран мурсларикан гъурху
Лизи жил ккайи халачйир.
Мубарак ишри гъарсар кас!
Наан ашра, сагъ`вал ибшири!
Пашман шулу инсанар гъаз?
Ппазйирси кІубнидар ишри!
Шиварин сесери сивар
Рахру юрдариз илтІикІна.
Саламатвали ихъ ругар
Такабурди мюгъкам дапІна.
Туттугъушру гъивубси тар,
ТІавус гъушар шул ялхъвнариъ.
Успагъивал гъич ккабгъруб дар,
Уъмаратвал а мукъмариъ.
Уьруди элвен ахсари
Фукъан юкІвар гъайран апІур!
Хайир ккуни инсанари
Хъял гъюру саб гафкъан даркІур.
Хъадукран вахтну гъарарин
Цирклар балгуру кІажари.
Ццира къадарну кюкйирин
Ццийи бегьер ухъуз тувди.
Чюнгюр шулу дюн`яйикан
Ччимна йиччвсиб уъмриъ ширин.

Чвена чи гъич сар сарикан
Ччвурнахъ уьмриъ абсси шулин?
Чал агъюри гъякътан даркIур,
Чвубкъну кIуру гъарсаб чан гаф.
Шадвалиан ялхъвнар апIур,
Швумал дарди, шад шул гизаф.
Эвел, аьхир а гъарсабдиз:
ЮкIв айириз аьлхъюру ригъ,
Ялгъузвализ гъебгрусинивгъ.

ДАДА

Аьзиз дада, гюзгю вува йиз уьмрин,
гафар вуяв, гъякълударси, лап ширин.
Аьхир адру шадвал айир улариъ,
умунвал - кIваъ, манишинра, хилариъ.

Шуйва, дада, гьалварик каъри кюкйир,
вазлин аквнакк ктитуйва махъвар сюгьрин...
Вува дюаъ, дава-дарман, дада йиз,
адар аьхир увкан вуйи мяълийиз.

Сар касдира шадвал тувдар увуси,
гъарсар велед вуйир улин ниниси.
Гюрчег дюн'я узуз пешкеш дапIнайи,
аьхир адру икрам ккуни дадайиз.

Гъич айинхъа жара инсан, увусир,
уьбхюз агъюр фициб-вушра жини сир.
Рягъим-сабур вува, дада, фагъмин йиз,
ккудудубкIур увкан вуйи мяъли йиз.

Вуйиз дада гюзел бика такабур!
Вуйиз дада гъизил ригъдин аку нур!
Вуйиз дада чирагъ, нугъат йиз уьмрин!
Къисматниин шад вуза, дада, ширин.

ДУСТРАЗ

ЮкIв адрусин ава уьмриъ лицури,
ууз ухшар вуйи дустар агури.
Сариканра адру вахтна саб мадар,
жвувахъ хъпекъуб, ебхъ, дуст, му нукъсанвал дар.

Гъайиф даршул ликар, хайриз алдагъу,
уьмур шейъ ву, саб ражариз багъш гъапӀу.
кин кадиси лицруганра, шул шанкӀал,
кюче ца дар, ясана жигагъ ва хал.

Дярябкърайиб шулу чан йишв'ин фаркъат,
деребхъу хабризра а, кӀура, къисмат.
Къял гъивишра, юкӀв либхури гъубздияв,
уьмур - гими; гъюл - дерд ва дуст вуйиз зав.

...Аку жангар завуз ухшар улари,
саб ражнура къяниди дилигдари,
уву гъяркъси, ачухъ апӀурзуз кӀван сир,
рякъюрадарш...адар уларин тахсир.

САБУШВХЪАНРА

Палатдикан ккебехъурхъа му шиъриъ,
сиясатдин буйругъ дарда жвув кпалгуб:
вушра, ляхнихъ хъади, лицураш уьмриъ,
метлеб вуяв ляхин тувурихъ кццаргуб.

Касибурси лицурва, зегъмет даруб
гъяцӀли жил`ин увуз, кас, ккабхъну адарш.
ВартӀан пис ляхинра ву хъялра гъюруб:
«ДумутӀанна заанур вуза!», - кӀураш.

Гъурабйири айидар утӀурккура,
сяргъятарин аьтӀрафар ву гужлидар.
Дагълариъра гъамус жилар тӀурччура,
шидна арчлар айи дюн`я гъаз рибшвдар.

ИкӀрацӀ гъюри шулуш икӀ гъапӀушвахъна,
ккунирихъна сабансан хътаркуз шулдар:
ккунди гъахъир сабпи ражну ярира
чан яр вуйиз кӀури, лицури шулдар.

Ккунир адру дюн`я вуда лап тӀагъруб;
жаваб адру гъиссар шулуда къалу.
дюн`я вуда, хялижвси, дуфну гъягъруб,
пашманубси, дердерра айиб гъамлу.

Сяргятарра ккагъурда ккунивали
рагъур хулар, дапІнайи барйир, цалар.
КучІлар айи уьмриъ йиз ккунивали
узуз кучІал дарапІур, азуъ улар.

Му дюн`яси ккундузуз, йиз яр, уву,
вари нягъякъ, жвуван азадвал ву гъякъ.
Гъадму гатуси аза уьмриъ узу,
къарцІнахъ хъайи аькъюлсуз вудазуз накъв.

Палат алабхъур ккебкузди гъяцІлишин,
хъа фти ккебкур ккунивалин аьшкънан цІа?
Сабушвхъанра саб ужуб гаф адаршра,
лицидиза жил`ин шадди, сар вушра.

ЧИКЪРИВАЛ

Лизи дубхъна бикІру кІажси
жангар зав,
къяши дубхъна йиз гарцІилси,
кІван ялав.
Ккунивал йиз гъахабгу
гъарси ашра,
кІван ялавну йиз гъисс чиграан
дапІна.

Чикъри шула аьшкънакан
вуйи гафар,
ккадатІура завунси, йизра
рангар.
КІван аьзабну зарб апІурайиз
йигъар,
ерцурайдар вахтнаъ, алдарди
нивгъар.

ДУСТ ЦІАДЛАР

Хиялари мани, марци ва ширин
гъахуразу гъюлихъна, вуйи дерин.
Лигураза аьламдиз фикирлуди,
фициб вуш гъалабалугъ йиз кІвак кади.

Гъергри айи дифари ахъра цІадлар,
айидарстар бицІидарин шад улар.

Жан-юкІв апІури деъза гьарсаб цІадлиз,
саб сабдихъди тІирхурайидариз хлиз.

Аьгъдарзуз фициб вуш цІадларин сир,
дапІназукан гъи дурари чпин йисир.
Фикир вушул, учкан дубхъну а гьюлра,
гъач учухъди гьюлиъ урсуз увура.

Мархъликк ялхъван апІуз учІвза гьюлиъ гъи,
шабшар ивра йиз хилариъ цІадлари.
УзутІанна айкІана кас бахтавар,
айир дустар марци, ширин цІадларстар!

УЖ`ВАЛ САБ ВУ

Фикирлури апІур ляхнар хайирлу,
гъяни ксари баркаллагътІана даркІру.
Ва гьубзрубра уж`валтІан дар гьар вахтназ,
хатир чавра, апІруб дарда тярифназ.

Къимат тувуб буржи вуйихъ гьарсариз,
аькъвлин дарсар гьитри айир наслариз.
Умудлуди гьар йигъ къабул апІураш,
бахтсуз вуза кІури, диликур, юкІв аш.

Мархъар ургъур, йифура дюн`я ккапІур,
баладарда нивгъар гьаънуш, ву уьмур.
Табушв, баршвут, рягъяр-тІибчар гьадагъна,
заманайин кеспийр жарадар дапІна.

Гъич шулинхъа аькъюллу кас хаинур,
машниин инчІ алир, ичІибгнайир нур.
Жара вахтар дуфна кІури, лицруб дар,
уж`валарра буйругъариз мютІюгъ дар.

**Рягѣм
РЯГЪМАН**

ГАГАЙИН КЪЯЛЯХЪДИ

Йиз улихъди гъшну думу,
Рякъюразуз дугъан йирфар.
Дугъу гъиту шилариъ му
Гъюзра дугъан уъмрин йигъар.

Майдандиан гъшну гага,
Къаларлан кум апѣри за.
Ачмиш гъапѣну ахю гъарзккан
Цѣйи уъмур – булагъ таза.

Ими дугъу гъубшву хяраъ,
Хъадан мухриъ, чру укѣан ниъ.
Дугъу хъапѣу хутѣлин къялаъ
Ругдиин бугъ илми мани...

Хъа гъудургну... Гага наан
Учѣвнуш хъуркъундарзу лигуз...
Чан къяляхъди, чан раккниан
Гъюз гъитундар дугъу узуз.

ГЪАРИКК

Хулар гъахъну исчѣал ва лакѣ,
Хуларихъди удубчѣвна гъар.
Пашманди чан эбхну а кѣакѣ –
Хуларихъан вушул ухътар.

Хулан цалихъ кивнийза чІвал
Йиз байвахтна... Пагъ, думу вахт!
Йиз гъаринра аьгъяйзуз чІал,
Хабар дайзуз фу вушкъан бахт...

Гъи ичІи ккуртт думу бахтнан
Ккебхна сануб циркликк гъарин.
Эбхна гъарин саб циркликкан
ИчІи гъалкъа хъайи тІурин...

ДЕРДАРИН ГЪАГЪАР

Гъахънуки дурчарин гъагъар
Фукъан йиз дадаин къял'ин.
Ва чан уьмриъ фукъан гъамар,
Гъагъарси, гъахъну чан кІваин...

АпІна дирниъ дадаи цІа,
Уьлер уржуз, хъадан йигъан.
Гъудушвури, му цІигъ цІирцІар
Гъяхъра дурчарин гъагънягъян.

Гъудушвури, ахъра дирниъ
Вари дердар-гъамар чан кІван.
Ва бахтлуди аьлхъюра гъи
Хъадан йигъ дугъан машнаан...

Хъана дирниъ, сакъюд йигълан,
Гъяхъди дурчар дадаи цІигъ...
Амма чан кІваъ айи гъагъар
Кам шуладар, шуладар цІиб.

ЗАВЛАН ГЪЮРУ ДИХАРИХЪДИ...

Хъебехънава – мучІу унчІвихъ –
Къарнийирин ягъли рамгихъ.
Ккебехънава... яв кІваъ сессуз
Саламатвал шулу ебхъуз,
Амма сикинвалихъ дидин
АпІурава кІван ишуб жин.
Жара уьмриккан кІваъ хиял
Аяв – уьлкейикан жара.
Чахъна увуз апІури ял,

Дих апІури, гьергра жакъвар.
Белки душава̄ ашул думу –
Увуз дибрихъуб уьмрӣ му:
Сикин, архаин мюгъюббат,
Ккунири улудубгъу бахт...
(Багъишламиш апІин, ккунир, –
Яв пашманвал ву йиз тахсир...)
Ккебехънава... мучІу завуз
Гъебграяв юкІв... фици увӯ
Ибшури аш шулу ебхъуз
Сикинвал ихъ йишван мучІу...
Вари гафар ву мянасуз.
Ккебехъназа, дарапІуз чІур
Яв кІва̄ ибшурайи мя̄гли,
Хъебграйиб дихарихъ ягъли.

УВКАН ФИКИР

Кюкдин кІажу гъадабтІниз тІуб,
Хил кучнийза фикрик увкан.
Кюкю вуйи увхъан имбуб,
Уву кивуб – тки яв кІвакан.

КІваин духъну уву-узу,
Ктатнийза хил (пагъ, фикрин лукІ!):
Увхъан имбу фикрин мурзну
ГъадабтІниз юкІв, гъадабтІниз юкІв.

АХЪУБ - ЗАВУЗДИ

Шулава, дуст, уву гъайран
Машгъур кІакІариин ягъли...
Хъа куркІраза завук, гъулан
Багахъ бицІи дагътІин алир.

УтІубчвну юкІв, йиз гагъниин
Худайихъна дубхъна багахъ.
Марцц апІури гунгъар дидин,
МикІла̄ди чак куркІра Аллагъ.

ПучІу дубхъну, зигура кІва
Чахъди зина, зина узуз.
Гъамус ахъру, жил'ина ва̄,
Гъамус узу ахъру – завуз.

ККУНДИЙЗУЗ...

Ваъ, ккундайзуз фужкIа багахъ
Ишуб айи вахтна йиз кIваъ.
Ккивну нивгъариз убциру гагъ,
ЧIюркIюрыйза дурар гъурдаъ.

Жин апIуйза дерднан нивгъар –
Гъузри дурар гъит йиз кIваин.
Айидар вушра чпий ригъар –
Бахтнан ригъар, апIуйза жин.

Ишуйза саб жини фтихъ-вуш,
Аьгъдаршра сир узуз дидин.
Ав, ккун шулу юкIв апIуз буш,
Ебгруб балугъси миркклиин.

Гъич асиллу дарди узлан,
Ккун шулузуз гъаз-вуш ишуз.
Гъеерхъиган дихар завлан,
Йитим дапIну гъитру узу...

Ав, ишуйза... нивкIуъкъан гъи,
Ттархъну чюлий ялгъуз микIлахъ...
Рякъюрамдар амма дугъри
Думу аку сюгърин нивкIар.

УВКАН ФИКИР

Кюкдин кIажу гъадабтIниз тIуб,
Хил кучнийза фикрик увкан.
Кюкю вуйи увхъан имбуб,
Уву кивуб – тки яв кIвакан.

КIваин духъну уву-узу,
Ктатнийза хил (пагъ, фикрин лукI!):
Увхъан имбу фикрин мурзну
ГъадабтIниз юкIв, гъадабтIниз юкIв.

УЗУ ВА КУР

Ригъ адарди ву агъзур йигъ.
Мархъари халкъ дапІну а гъаркІ.
«УкІу гъюл’ан за шула ригъ!» –
Дагъдиина жаргъура халкъ.
Вардин къяляхъди кур инсан
Гъюра: «Ригъ, ригъ!» – ебгури юкІв.
Ктисуз дархъи, гъерхза чахъан:
«Фу рябкъюрвуз, зулматдин лукІ?
Агъдарвуз чан фициб вуш маш,
Уъмриъ айиб вуяв саб ранг».
Чан жавабну гъапІзу яваш:
«Улариин йивнашра жанг,
Рябкъюриз кІваз. Хъа уву йип,
Уву уъмриъ хъергну айиб,
Уъмриъ увуз дярябкъюб гъич –
Хиял – рябкъюз кивнава мич?..»

Улихъ хъайир духъну къяляхъ,
Давам гъапІза курихъди рякъ.

УЪБХІЮРИ ЙИЗ РІЮГЪ...

Гъудубгиган яркъу рякъюъ рякъ улхъан,
Ургну, гатдин чиркквси ва дудургну жвув,
ГъутІурччвурѝ деллу сирнар машнахъан –
Гъарантїирин ва Ватандин, алдру ччвур;

Кур гъахъирин, утІубкъган маш гъванарѝ
Улихъ хъайи умударин гъюрдарин;
Хъютт дубсиган алишв’ин накъ дагълу люкъ,
ГъютІюбкъгиган дюднигъ вахтнан къутІкъли къюркъ,

Думу хътІюбкъюз кюмек апІруб вуй шараб,
КтІубцуб къутІкъли къаларкан ѝиз гъиссарин...
Хъябкъну дюн’я, узуз айиб, ѝиз – жараб,
УчІвну ѝиз кІваъ, жин гъахънийза – ѝисариз...

Аьлхьюраи дюн'я...
Гьягьйиригь хяви
Гъеебхьуз яв ишуб: «Аллагь, ккунир уьрх!».
Ва йиз гьубшуб гьубгну нивгьу яв чIиви,
Уьбхюри рюгь – йиз гунагькар вуйи рюгь.

ЮКIВАРИКАН КАБХЬУ ДЕКУЧIИМИР

Гъи фти аку дапIна гвачIин?..
УдучIвна кючейиз кьур чи,
Касибвалси хизандин чпин,
КтIубччвур ийрси халачи.

Цилар кайиб гьваларик чан,
Чйириз ву учв бабан хазна.
Хяранси, мархьликк ккабхьу сан,
Кюкйирин инчI а чан машнаь.

КутIубччвур чйири: рангар
Ергури а чакан завуз,
Халачиьси ахьри гугар,
ДеккучIимрин ражар балгуз...

Чйирин кIвакан деккучIимри
Гъиссар уягь апIуйкIан шлин!..
Гъибиржну му чйири икриь
Халачийигь касибвал чпин.

Проза

Абумуслим ЖЯФАРОВ

НАКЪВДИЪ КОНЦЕРТ

(Повестдиан къатI)

ГЪУБГУ КАГЪАЗ

«Аъзиз даха!

Магъа, узу жвув бабкан гъаши ругаригъан ярхлаъ ади, сад йис тамам гъабхъну. Сад йис! Му гаф пуб рягъят ву. Амма кечмиш гъабши сад йис узуз эвел-аьхир адру, кIваъ дердна хажалат айи уьмурси ярхи гъабхъунзуз. Улигъ хъана урчIвуд йис гъами...

Чюллериз апрелин ваз хъубкъна. Гъаму вазли ихъ ругар кюкйири дабалгнаиб аьгъязуз. Амма мушваъ, севериъ, аьхъювалин керематну гъарар чIяргъюра. Нефес хътабгъуб читин ву. Жвуван бахт адру къисматназ къаршу вуди тюту алабтIуз ккун гъабшиган, тюту, ккатIабхъру ушвниан утIубчвайизра, миркклиз илтIибкIну, гъаргъу кIвантIарик кабсру.

Мягъачгъала станцияйигъан учу духну ккуни станцияйигъна хъуркъайиз, саб ваз гъубшну. Рякъюъ учуз гъаши аьзиятарикан бикIбиииди, яв кIваз дерд тувуз ккундарзуз. Дидкан фикир апIуб гизаф гъагъи ляхин ву. Думу гъагъишнан гъавриъ уву, дибрикIишра, ахъарва.

Рукъан рякъдихъан учу яшамиш духъну ккуни йишваз улигъ гъирчиган, ич кIул'ина гъахикъан аьрвалар кидитну ккудубкIуз шулдар. Гъалин йифуъди гъягъюри айи учу юкъурдитIан гъягъюз гъитдайи.

«Лик арчул терефназди, лик гагул терефназди алдабгъиш, йивурча!» - гъамциб вуйи тюфенгар гъайидарин кIул'ин алирин приказ. Рякъюн гъирагъариъ айи гъарарин къабарик «Халкъдин душмнариз аьжал!» дибикIнайи къулар керхнайи.

Му гафарин эсерну ич юкIвар северин ижми аязнутIан зарбди улчIухуйи.

Гъягъюз даршули, алдакури гъаши агълариан аьзиятнан сесер утIурчвуйи.

Ликаригъан инжик духънайи беденар гъахуз шулдаи. Бязидар уъмрихъ юкІв хъимдру улариинди лигуйи. Къувватнаан адахънайи, аькьюл дудубгну айи дурар, алдакнуб, йифуъ дахъуйи. Къувватнаан адахъну, сес хътарди яваш гъаши агъларин кІул'ина аьгъ апІуз даршлу гафар, учІру люкьнар ургъуйи. Гъягъюри айи агълар саб цІибдикъан сар-саригъан ярхла гъашибси, тюфенгарин сесер утІурччвуйи. Къувват хъимдрудар маш кІанаккди йифуъ дахъуйи. «Халкъдин душмнар» ришвуз даршули дахънайи, чпин юлдшар «жан али майтарилан» улдучІвурди, гъягъюйи.

Узуз мициб аьзабнан ряккъан увуз хабар тувуб рягъятди дар, аьзиз даха! Къялахъ аьзиятарна хажалатар гъитри, варж километройин рякъ хъапІуб пчІу аяхин вуйинхъа?... Му аьзият уъмрин кІару маш ву, тарихнан яс...

Гагъ яваш-явашди ликар алдагъури, гагъ ликар хъчІюрхюри, учу аьхирра яшамиш шлу йишваз хъуркъунчу.

«Гъамушваъ яшамиш шулчва!» - мялум гъапІунчуз конвоири. Гъарсаб тереф яркур вуйи, аьхълушну убкъуз гъибтнайи гъамлу яркур. Мушваз гъафи агълариз гъарсаб гъар, гъарсаб рук хъял кайибси либгуйи. Ярквраъ, гъалин гъарарин кІакІаригъян, кІул'ин миркклин укІу тикйирси рякъру северин гъабгъу заву къюрдун ижмишнакан хабар тувуйи. Шли-вуш ул хъадарди ярквраъ дипу, гакІвларикан дапІнайи саб гъазматІан башкъа мушваъ гъич саб дарамат, я саб хал, ужагъ адайи. Му йишван чарасуз гъял гъябкъиган, «Халкъдин душмнариз аьжал!» пну къуларик дикІнайи гафар кІваина гъюйи.

«Гъамушваъ яшамиш шулчва!» Инсандира гаф пну, фу-вушра кІуйиштІан! Северин лал ярквраз гъахи агъларикан гизафдарин тІубар, ликарин швякъяр къайру гъурхну. Бахтсузвалиъ йиз дуст гъаши духтур Синициндиз баракалла ибшри. Къайру гъубху йишваъ хъанара ифи либхуз фици гъитруш, дугъу учуз аьгъю гъапІну. Учу душв йиф'ин-ди тІибшуйча.

«Хуйи къацІ гъапІу йишв, хуйин йикк'инди сагъ апІуб лазим ву», - кІуйи Синицинди зарафат вуди. Думу гизаф гирами инсан ву. Духтригъ гъич саб дарман гъадаршра, дугъу чан зарафатаринди, хуш мелзнинди варидарик рюгъ капІуйи. Инсандин бедендиз варитІанна лазим вуйидар сагъ юкІвна аькьюллу келле ву. Инсафсузвалиинди тахсирлу дапІнайи инсанарин уъмрихъан ул хъадабтІну айи, дурарин аькьюл уъмрик умуд кивуз даршлу йишвагъна дурубкънайи. Гъамциб дережайихъна хъуркънайи агълариз уъмрик умуд кивбан, аькьюл дудрубгбан къувват гъадму касдин мелзну, дугъан аькьюллу зарафатарди тувуйи.

- Пагъ аьжаб гучІ гъабшдарин учвуз аьхълушнагъан, аьхълушин гъапІруб ву? Гъатму гъарин цирклилан цирклиинна ккатІабхъури айи бицІи хазраз лигайчву. Дидиз аьхълушин гъясбикк ккадар. Амма учву дучІурхну ачва. Учвуз нач шулдарин, аьхю адмйириз? - зарафат апІури шуйи Синицинди.

Узуна дугъу сифте вуди, гъебцу гъар алдабтІну, цІа гъапІунча. Аьхълу дучІурхну айидариз мани хъуз гъитунча. Синицинди, хаб'инди гъарарин цирклар хури, цІин гъирагъдихъ дахъри, цІихъ сифтена-сифте нахуш духъну айидар, къувватнаан адахъну айидар дитуйи.

Лагериъ аьхълушинна гаш'вал аьжалин кІубан кюмекчйир ву. Сар кюмекчи - аьхълушин - учу мани цІа кабхъбиинди терг гъапІнийча. Къюрпи кюмекчи - гаш'вал - терг апІуз шулдаи. Гаш'вали уч'ина, лагериъ гъаши сифте йигъарилан башламиш дапІну, гъюжум апІуз хъюбгъну. Лагериъ хъуркъган, учу бригадйириз жара дапІну, сифтена-сифте яшамиш шлу йишвлан зазар

кайи симар илтГикГуб ккебгъну. Сифтена-сифте учухъна дурхнарна екГвар гъади гъафну, амма уъл хувализ важибсуз саб ляхнизси лигуйи.

Учу яшамиш шлу йишвлан зазар кайи симар илтГикГбан ляхниз абкъюл рази дар ди, чаз хаин вуйи ляхнизси либгуйи. Амма гъаци вушра, тувнайи буйругъ тамам апГуз учу буржлу вуйча. Гъамциб гъагъишну абкъюл алчагъ апГру вахтнара духтур Синицинди учугъна гъюрайи хажалатнан улигъ йишв гъадабГуйи. Дугъу хъана ич юкГварин гъагъишин пЧлу апГуз гъяракат апГуйи.

- Гъайгъу дар, - кГуйи дугъу, чан гъаргъу хилар саб сабдикан кяжяхюри. Бюлбюлла симарин кьефсиъ тГапГри аьдат ву. Кьефсиъ тГапГну пну, бюлбюликан хъют шулдар. Думу бюлбюл вуди гъубзру.

Яраб гъамциб марцци юкГв айи касдиз халкъдин душман гъапи касдин мелз фициб вуйГлан?

Даха жан, яв кГваин илмишул. Узу дустагъханайиан лагериз этап апГури айиган, уву станцияйихъна гъафнийва, рукъан рякъюхъ дерккну айи, учу тГаббан бадали вуйи вагъунарин улигъ дерккнайи дустгъарин арайиъ узура айза. Яв улари узу агури гъахънийи. «Даха!» - пну йиз сес гъебхъиган, уву узугъинди гъажаргънийи. Амма конвоири ув'инади алапГу винтовкайи уву къяляхъ хъуз мажбур гъапнийи. Уву къяляхъ духъну, йирфар вакзлин цалихъ хъирчну, дийигънийи. Узуна уву улариинди гафар апГури гъахънийхъа. Думуган узу яв машнаъ яратмиш гъабши хъял ва дерд кагъзик кайибси гъурхнийза. Ватандаш дявдиъ айиган Деникинди увуз гъапГу зийнин тГагъма яв машнак уру хъуз хъюбгънийи. Ухъу сар-сарихъан гъадаури айивалин хажалатну ихъ кьюриддин уларизра дерднан нивгъар утГурччвуз гъитнийи. Улариз утГурччву нивгъар ипни хиларин гъурдариинди марцц дапГну, уву гъавриъ адардиси, хъял кади узугъинди гъилигънийи. «Яв бай халкъдин душман ву, учу думу халкъдигъан ярхла йишвариз сюргюн апГурача», - дупну, уву алдатмиш апГбан бадали, увуз гъапи гафарихъ хъугънийхъиб?

Уву яв маш узгъан гъадабгъну, узугъинди хъял кади йирфар илтГикГнийи. Думуган яв уларики вокзлин майдандилан увугъинди лигури айи юлдаш Сталиндин сурат ккабхънийи. Уву умудлу вуди гъадму суратназ лигури, дугъаз саб фу-вуш миннат апГурайирси дийигънийи.

Думуган узгъан увуз йиз кГваъ айи дердер, йиз кГул'ина абхънайи бала-къазайикан ихтилат апГуз гъабхъундар. Узуз, яв багагъна жаргъну, вуйи-вуйибси вари пуз ккун гъабхънийзуз. Амма конвоирин гюллди узухъди гъич саб гафкъан пуз гъидритруб якъин вуйи.

Даха, уву узухъ гъамускъан хъебехъ. Узу увуз гъабшибси ктибтурза.

«Яшамиш ибшри социализм, яшамиш ибшри Италия!» - магъа гъаму гафари йиз кГул'ина бала-къаза гъабхну, даха жан! Йиз силисчийи узук ккипрайи ахъю тахсир гъаму гафар ву.

- Уву гъапГуз Италиийиз яшамиш ибшри кГурава, думу Муссолинийин уълке ву, - кГури, силисчийи узуз чГигъар гъапГну.

- Италия Муссолинийин уълке дар, думу Италиийин халкъдин уълке ву, ва думу гафар пролетариатдин ахъю писатель Максим Горькийин гафар ву пну, узу жаваб тувиган, йиз силисчи рихшант йивру саягъниинди уз'ин аьлхъюйи. Думу касди, Максим Горький дустагъ апГбан бадали вуйи протокол чагъна гъабхънийиш, гъаддиинна, хил гукГни дархъиди, чан къул зигувал якъин вуйи. Гъаму ляхин гъамци вуйиб увуз агъю гъабхъиган, узу, яв бай алчагъ кас вуш, дарш гъадму алчагъ кас вуш, агъю хъуб думукъан читин дар.

Эгер му ляхин гъамци вуйиб увуз сифтейиан агъю гъабхънийиш, уву узухъинди хъял кади дилигди, гъадгъагъинди хъял кади лигуйи. Думу инсан

дар. Дугъу чан инсанвал ликарикк квивну, гърмаж хилиъ дибисну, халкъар чашмиш дапна.

Узу яв бай вуза. Ихъ уьмрин тарих увузна узуз жарадаризтлан ужуйи аьгъяхъуз, ихъ хизандиз саб тики уьл гъзанмиш апбан бадали уву, гъюниъ гъюрбйир ирчну, уьлкейиъ ахъну гъшир вува. Дербентдиъ уву девлетлу агъларихъ муздур вуди лихури гъахъунва. Бакуйиъ рабочий гъахъунва. Уву гъюнихъди гъабхи ризкъиндикан дадаи хилин рягъяриинди дахур аптури шуйи. Дугъу дахврин удрар кади варжйириккан гъапту чиргъин ихъ хулаъ айиган, ухъуз машкварси шуйи. Му ляхин ухъуз бахтнакан гъич фикиркъан апуз мумкин дару вахтари гъабши ляхин ву, мицисдар аьжуз йигъар йиз кIваин илмийиз. Дурар явра кIваълан душну адаршул, даха.

Хъа ватандаш дяви. Советарин власть. Касибариз ругар тувуб. Школа...

Уву цийи уьмрин гъяйран вуйва. Дид'ин узура шад вуди гъахъунза. Уьмрин бахт бадали вуйи гъапйир йиз улигъ яркъуди ачмиш дапну гъахъну. Узу шадди, бизар даршули, улигъна гъяри гъахъунза. Амма гъич кIваинра алдру бала-къазайи, чан инсафсузвалин хил узугънади гъачIабккну, узуз хъизигну, узу дюз рякъ'ан удучIвну, зазар, кюлар айи гъацIабку рякъюъ ахънава кIури, тахсир тувра. Мициб инсафсузвал шулинхъа?

Яраб яв хилариинди узуз багъиш гъапту бахт узу ликрин кIанакк квивур пну, уву фикир гъапнийкIан?

Ваъ, дициб хиял мапIан. Дициб ляхин гъич саб вахтнара шлу ляхин дар. Узу гъич саб вахтнара рякъ'ан ададахъарза. Уву узухъ хъугъ, аьзиз даха!

Гъамус узу увуз, гъапIуз дурари узук халкъдин душман кIуру тахсир кипнуш, ихтилат апIурза.

КIваин алмишул яв узу шагъриан отпускайиз ихъ гъулаз гъафи вахт? Гъулаъ узуз улигъди йиз дуст вуди гъаши А-ров гъяркънийзуз. Думу увуз ужуйи аьгъюр ву, арабир ихъ гъулаз гъюри шлур. Думу хъадарди стакан чайра ухдайза. СумчIурпи йисари дугъуна узу комсомолариз ачмиш дапну гъаши курсар ккудукIнийча. Курсар ккудукIбалан къяляхъ дугъу гъунши райондиъ, узура ихъ райондиъ райкомсомолин секретарар вуди ляхин аптури гъахънийча. Къюд йислан узу журналист вуди ляхин апIруган, А-ровди НКВД-йиъ ляхин апIуз хъюгънийи. 1937-пи йисазкъан, узу отпускайиз гъулаз гъяйизкъан, думу гъяркъюндайзуз. Дугъу ихъ гъулаъ райондин НКВД-йин начальник вуди ляхин апIурайи. Дугъахъди гъюрюшмиш гъахъи йигъаз узу нянат тувраза. Эгер узуз думу дярякъди, дугъахъди дусуб-гъудужвуб гъабхъундайиш, узу лагерий ахъдайи.

Саб ражну А-ров ихъ хул'ан гъушиган, уву дугъкан гъулхнийва. «Яв юлдаш узуз бегелмишди дарзуз, думу рякъ'ан адахънайи кас ву», - гъапнийва... Уву гъапибси вуйштIан. Думу касди чан машинин гъюрматлувалин маска улубчвну, халкъариз улгъан учв ужуйи улупури, къялхъян дурарин йикк кдубтIури гъахънийиштIан.

Сад йигъан дурари, дустагъ дапну, кючейиан асина хъади гъярайи кас йиз уларизра гъяркънийи. Дустагъ дапну йиз «тахсиркарин» кIул'ин бархал илипнайи. «Шадди гъарах» кIури, дурари дугъан гъвалаъ нагандин люле удубкъруган, йиз кIулин чIарар зазарси гъахънийи.

Му ляхин уларики ккабхъиган, узу ихъ хулан улдахъ къах гъахънийзу. Му ляхин гъякъюу гъуландарра мюгътал вуди сар сариз лигури дийигънийи. Дурари дустагъ дапну хъади гъушу Къурбан, ихъ гъуландариз гъаруриз учвси ужуйи аьгъюу вуйи. Гъулаъ варитIан зегъмет зигру, аькъюллу касдикан А-ровди «халкъдин душман» гъапIиган, халкъ мюгътал дархъиди гъузундайи.

Ляхин гъамци гъабхъиб вуйи: узуз хъайи-хъайибси ихъ гъунши Ш-ди ихтилат гъапну. Думу гъира сагъ-саламатди ами.

«Сад йигъан райондин НКВД-ийн начальник А-ровди дих гъапунуз, - ихтилат гъапуну Ш-ди. - Гъи хябяхъган сяаьт урчъубдиз, саб фукла багъна дапуну, Къурбан хулаз гъярва ва дугъан хулаъ фуж аш, аьгъю дапуну, дишлади хул'ан удучъв», - табшурмиш гъапунуз А-ровди. Узу гъушиган, Къурбан хулаъ чан кюлфетартан гъайри сар жара касра айи. Думу касди, ракариз йирфар йивну, тюрк чъалниинди улхури айи. Узу думу кас ихъ гъунши гъулан магазиндин заведиш вуйиб сесниинди аьгъю гъабхъунуз.

Къюд йигъ арайиан гъушиган, Къурбан дустагъ гъапуну, А-ровди узун хъана чан кабинетдиз дих гъапуну, - ихтилат давам гъапуну Ш-ди. - Узу Къурбан улупну, «узуз гъаму кас аьгъю вуйин?» пну, гъерхунзугъан.

- Ав, аьгъязуз! - жаваб тувну Ш-ди.

- Уву сабанкъа мугъан хулаз гъушнйива, ва дугъан хулаъ фуж гъяркънийвуз?- гъерхну дугъу.

Узуз дугъан хулаъ тюрк чъалниинди улху кас гъяркъювал тасдикъ гъапуну. А-ровди, «гъаму уву гъушишра хай шул!» пну, узу кабинетдиан адаьну. Му ляхин маш машнаъ дигъну апуну шагъидвал вуйиштан!»

Ш-ди чан ихтилат мюгътал вуди ккудубкуну. Дурари Къурбан Турцияйихъди аьлакъа айир, гъадарин шпион ву кунури, тахсирламиш гъапунуиштан.

Арайиан къюд йигъ гъушиган, дугъу Къурбан байра дустагъ гъапуну. Садшвуд йигълан дугъан язнара, хъа майил-матра дустагъди уржну...

А-ровди чан «гъуллугъ кунури гъабхувал» давам гъапуну. Дугъу чан кабинетдиъ ярхи йишвари, дустагъ дапуну айидарин сусаригъан «силис гъадабгъури» гъахъну...

Гъаму ляхнар узун йиз улариинди гъяркъиган, узун йиз дуст А-ров душманси гъабхъунуз. Дугъан алчагъ ляхнари йиз киваъ зиян хъуз гъибтну. Гъамци вуйиган, сад йигъан думу ихъ хул'ан утлуккнийза. Учю комсомолин курсариъ гъурху дарсар дугъу чур апунурайиб дугъаз тасдикъ гъапунуиша. Советарин инсандин хасиятназ лайикъ дару ляхнар апунури хъпаз лигнуну, дугъан машинин улубчвнайи гъясузвалин маска уьлчюбгъюз ккуну гъабхънийзуз. Хъа йигъан узу ихъ гъул'ан хъана шагъриз гъушнйиша.

Чан хам уьбхюб къаст вуди, А-ровди гъадму йигълан башламиш дапуну, узун гъаршу вуди дело тартиб апуну хъюгъну. Узуз гъаршу вуди ктагъу кучларин дугъу чан сторождихъди ва чахъди деуб-гъудужвуб айи, ккуну агъларихъди гъулар зигуз гъитну.

Узгъан я силис гъадабгъундар, я йиз суд гъапундар. Узуз шубур касдин къарарниинди йицуд йис тувну гъаьнайиб лагериъ аьгъю гъабхъунуз. Дурари узун, советарин гъюкуматдиз гъаршу вуйи агитация гъабхурайир ву пну, тахсир тувну.

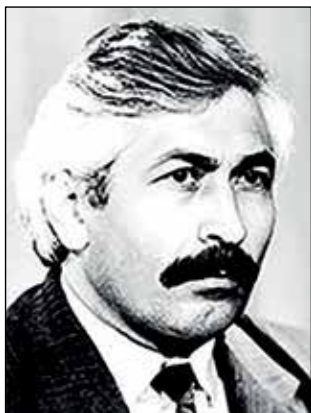
Магъа, йиз азад уьмур дудубгнуну сад йис гъубшну, аьзиз даха! Улигъ хъана урчъуд йис гъими. Узгъан гъеле ликар ккурсуз шули ами. Уьмриан удучъвну, зат дяргъюзди йиз юлдшар гъушу йишваз гъягъюз ккундарзуз. Узу жигъил вуза. Уьмур вари улигъ гъими. Уьмур дубгуз гъайифди вузуз...

Филан хънура узу бабан гъахи ругар, йиз халкъ рякъюр пну, хъугъназа. Узу йиз гюрчег дагъларикан хъана мяълийир дикларза.

Узуз гизаф миннат вуйиз, даха: гъаму йиз кагъаз дадайиз ебхъури мурхан. Узуз дугъан улариш утгурчвнайи хажалатнан нивгъар дерщну адруб аьгъязуз. Дугъан гъубгу киваин кыл маалабхъан. Узу фукъан вушра ужу ву ва сагъ-саламат ву, йип.

Салам учвуну варидиз.

Ичв бай Абум».

Шагъвелед
ШАГЪМАРДАНОВ

Ж А К У Л

(ихтилат)

ГвачИиндин ахсар гъаци мялум шули амийи. Авсар Гъадирович, явашди ликар алдагъури, Каспи гъюлихъинди ктучИвурайи. ГвачИиндин сикинвал анжагъ Холодильный заводдин гъяятдиан вахт-вахтарик хъерграйи хуйирин аьмпаритИан чIур апIурадайи.

Авсари, Каспи гъюлин штуъ убчИвнайи гъураматдин хъюхънилан улдучИвну, кьиблайизди гъирагъдихъди гъягъюб давам апIуру. Бирдан дугъан уларикк, гъирагъдиин лепе улубчИвруган ва улдубчИвруган ккибицурайи саб шейъ ккабхъру. Сифте думу гъябкъган, дугъан, пластикайин ичИи путулка вушул, кIурусиб фикир гъабхънийи. Саб герендиланси дугъаз думу лепйири гъирагъдихъ минди-тинди ккибицурайи шейъ фу вуш, аьгъюра гъабши ва чазра хабарсузди дугъ'ан шадвалин саб гъациб аьжайиб гъарайсибра адабхъу: «Жакул!..» АйтИ йишв шту абцИнайи жакул гъагъиди ккибицурайи. Хъа дид'ин али палтар жакул къутармиш апIуз чалишмиш духънайидарси, думу батмиш хъуз гъидритрайидарси, уьлюрхнайи. Жаквли гъюлин кьилзи штухъди зигурайи женг дугъаз бегелмиш гъабхъдар. Ва дугъу жакул тяди, эгер чав сацIибсан къан гъапIиш, лепейи думу гъюлиз гъабхърубси ва батмиш апIрубси дубхъну, за гъапIу. Жаквлин гъизилин ранг али къяши къюб куш саб йирфариинди, тмунубра мухриинди дахънайи. Жангар уларик Авсариз фициб-вуш аьжайиб аьлхъюб кайиси ва дурари чаз чав гъюлиан къутармиш апIбаан чухсагъул мялум гъапIганси гъабши. Жакул, гъелбет, урус шуран ухшрар айиб вуйи: хъюхъра битИишуб ву, кIакIра зиинди дубшна. Авсари жаквлин машинин али литИнар хилин гагъниинди назукди марцц апIуру. Жаквлин улариин али ярхи кIару цIалцIмар исинди-зиинди алахъурайи. Дидин палтарикра дячIябгънайибсиб йишв ктайи. Анжагъ къяши духънайи, дарди гъабхъиш, гъич фукIара дубхънадайи.

Жаквлиин джинс парчдин жикъи юбка, ругъизимзарин рангнан майка, жюрбежюр рангарин нурар туврайи зар али лувар жикъи лизи кофта, ликариин бевеш рангнан ягъли швякъяр ккайи туфлийир алийи. Гъелбет, гъамцир

успагы гюзел гюрчег сумкара хьтарди даршул, хъа лепйири гьюриперийихь думу гьибтрин?! Лепйири, белки, дугъхъан жара безегарра датагъуншул...

Авсари жаквлиь имбу шид удубзу. Ва гьадмуган дугъаз дидик кайи сабсан аьлаамат ашкар гъабши: диди, чав минди-тинди лакI гъапIган, «Мама!» гъапи. Аьлхъюб гъафи Авсари, жаквлиз чав гъалатI шулайиб аьгъю апIуз ккундайиганси, аьлава гъапIу: «Не мама, а папа!»

Авсари жакул ктIубччву, палтар дюз гъапIу ва чахъан думукъан ярхла дарди гъирагъдихь хъайи аьхю къаябдин ярхлаанра рябкъруси дусну дибту. Хъа микIлахъан думу гъарзлан ипуз даршлуси, жаквлин хилариккинди чIилли гъванар ккиву ва ликариинра саб чархсиб иливу. Жаквлиз чан эйси дихьрубдин Авсар Гъадирович гъаз-вуш инанмиш вуйи...

* * *

...Авсар Гъадировичди, маш завуздиди дахъну, хилари шид йирфарикк ккапIри, сирнав апIурайи. Ригъ йицарин кIарчаригъ гъябчру тIурнин ярхишнакъан завуз за дубхънайи. Дугъаз чаз гъамциб неззет туврайи гъюликан ктучIвуз ккунди адайи, амма хулазра дурушди дугъхъан шуладайи, гъаз гъапиш худлар гъудужвру вахтра багахь дубхънайи, хъа дурариз гъачIнин ва хъяхъди чай, бицIидари кIуруганси: «абайин чай» – гъязур апIурайир гъадму учв вуйи.

Хабарсузди хилар гъюлин кIанак куркIган, Авсар, гъамкъан зарбди ва ухди чав гъирагъдихъна фици хъуркънуш, мюгътал гъаши. Гъюлин штуь фукъан хуш вушра, маш кIанаккинди ккидицну, ликариина за гъаши ва, къамкъарихь йивурайи лепейикан сабансан хилар дижикIну, гъирагъдихъинди ликар алдагъу. Гъюликан аьхиримжи лик ктабгъурайи арайиь дугъу сабпну чан арччул ликрин зизкъихъан фти-вуш ижмиди гъибисуб гъисс гъапIу. Думу сифте машнаан сацIиб дигиш гъаши ва кIвак аьжайиб гъалаб кабхъу. Хъасин, ликрихь хъахъдар гъюлин укIар вушул, кIури, фикир дапIну, сацIиб илцифуру. Амма гъадму герен ликрихъан имбубсан ижмиди бисурайиб гъисс гъапIган (дугъан дишла гъятта гъюлин битIра, осьминогра, крокодилра кIваин гъахънийи), Авсарин кIваз хъави шулу, сикинсузвал кабхъру ва къяляхъинди илдицуз мажбур шулу. Лигуруш, дугъаз чан къяляхь штуь саб фу-вуш рябкъюрира ву, амма думу фу вуш, дугъ'ан элбеэл аннамишра апIуз удукъдар. Авсарик гъалаб кабхъу. Думу гъапIрушра: чан лик фици азад шулушра, гъаму аьжайиб шейънахъан чав фици къутармиш апIурушра, гъарйир апIуб лазим вушра - аьжуз шулу. Хъа гъар фици-вушра Авсариз чаз гъамусдиз дяркъю, таниш дару ва чак гъамциб гъурху кипу шейъназ гъаци аьдат бадаликъан фукIара кIуз ният гъабши, амма гъадму герен дугъаз чан къяляхъан инсандин гафар гъеерхъу:

- ФукIара макIан! - Амур саягъниинди гъапи гъаму къюб гаф Авсарин кIваъ зарси арсу. Дугъ'ан гъятта агъра адабхъу. - Уву, - дишагълийинсиб сес текрар гъабши, - узу накъ гъюлихь сарди гъитну, гъаз гъушнийва?

Гъаму суалназ фициб жаваб тувруш, Авсар аьжуз гъаши. Хъа чаз накъ гъюлихь дишагъли зат дюшнош даршиб субут апIуз кIваанIан къаст дапIну, къяляхъинди илдицуру. Дугъан уларик гъякъикъатдиъра дишагълийин жангар уларин умун аьлхъюб кубкIру. Ва Авсариз думу улар чаз фила-вуш ва наан-вуш гъяркъюбсиб фикирра гъабши. Хъа наан ва фила дугъаз дурап дюшнош гъахънуш, дугъан кIваин шуладайи. Жангар уларин аьлхъюб

гъюблан-гъюбаз акура, милаймра, яркбура шулайибра гъисс дапІну, Авсари дишагълийиз дикъат тувру. Ва саб герендиланси дугъ'ан чазра хабарсузди: «Вагъ!..» - гъарайра адабхъуру. Авсариз чан къяляхъ хъайи дишагълийин машнаан накъ чаз гъюлихъ гъибихъу, чав гъюлиан къутармиш гъапІу жаквлин ухшрар аьгъю гъахъи. КІван гъизмиш'вал яваш апІури, Авсари дишагълийин суратназ аццагнуси лигуру: «Гъякъикъатдиъра гъадму ву!» - инанмиш'валиинди гъапи дугъу чав-чакди.

- Аьгъю гъахъунвуз?.. - гъерху штуъ айи дишагълийи, Авсарин фикрар урхурайиганси. - Ав, ав, узу вуза, накъ уву гъюлиан къутармиш гъапІу гюзел. Къутармиш апІбаан, увуз ахъю чухсагъул. Хъа узу сарди гъюлихъ гъитну кІури, увуз фукІара пидарза.

- Узу... - Авсариз фу-вуш пуз ккун гъабши, амма хъуркъдар.

- Узу уву тахсиркар апІурадарза, - давам гъапІу жангар улари. - Уву яв кІваз гъилигиганси гъапІунва. Уву, йиз эйси йиз суракъназ гъюр, кІури, фикир гъапІнийва, хъа думу я гъафнура дар, я гъюрира дар. Хъа йиз эйси риш, Ума, Умудат, чав пис риш дар. Варисир ву, гъапишра шулу. ЦІиб ухди гиран шлур, тјонт хасиятнанур вушра...

- Хъа думу, яв Умудат, гъадму уву кІурайиганси пис риш дарш, дугъу уву фици ва гъаз гатІабхъну? - гъерху дишла Авсари, аьламатнан риш фуж вуш, багъханси ва ужуди аьгъю апІбан мурад ади.

- Думу жараси гъабшиб ву... - сефил жавабну Авсар лик дибиснайи шуран хилхъан бисуз мажбур гъапІу. Авсарин ният ужуб вуйиб аьгъю гъабши шуру, дугъан хил дибисну, гъирагъдизди гъяракат апІуру. Ва гъадмуган шуран саки вари беден гъябкъю Авсар сифте гъах духъну дийигъуру, хъасин хилихъди думу улупуру:

- Му... Фу... Уву... - Авсар, фу кІурушра, аьжуж гъаши.

- Ав-ав, му узу вуза, штун пери. Увуз узусдар махъвариктІан шулдар, кІури, фикир вуяв? ШиклариктІан?.. Штун шубар гъарган айидар ву, анжагъ увуз думу гъитІан рякъюри адарвуз. - Гъамци дупну, шуру чан балгъвинсиб рижв шитккан ккадабгъуру ва, пьлч дапІну, шитлан йивну, хъана жин апІуру.

- Узу гъякъикъатдиъра хъугъри адайза, учвусдар штун гюзелар айибдихъ...

- Хъугъ, гъамусдихъантинакъа хъугъ. Аьламатарихъди ихъ жисимтІан девлетлуб му аьламдиъ сарун бажагъат ашул, - чан кІару ярхи цІалцІмар улчІвмариккинди дапІну, жангар улариан шадвалин нур рабгъури, штун перийин машнакк шадвалин инчІ ккабхъру. Бедендиин али къяши пули ригъдин нурарикк арсруси нур тувган, Авсари гъятта уларра уьлчІюкъю. Штун пери зарбди гъяаьлхъю. Шуран аьжайиб гъягъа кубкІу Авсариз сацІиб utanмишра гъабши ва, чан нач'вал жин апІури, дупну гъиту:

- Фу учІру сес айир вува!

- Сес фици шулдар, эгер узу гъюлин филармонияйиъ ляхин апІурайир вуш. - Ва сабпну гъюлиин операйин сесниинди мяълира гъитІибху:

**Базариъ яв гъизилбалугъ адлу ву,
ВаритІан яв балгъарин кюр дадлу ву,
Яв суфрайнхъ хъайи халкъар бахтлу ву,
Вува жилин гъякъ уьмарат, Каспи гъюл.**

**Шад ву ув'ин гъи йиз Кавказ, Урусат,
Уву вува ккудудубкІру ич сурсат.
Къабул вучуз, лепйир алшра, яв сурат,
Вува уьмрин хуш аманат, Каспи гьюл.**

**Вардиз гьубкІра яв сюгьюрлу манишин,
ХатІалуб дар яв лепйирин ягълишин,
Инсанари гьубхнийиш яв марццишин,
Яв гьайбатназ адай къимат, Каспи гьюл.**

Авсар, шлизкІа ебхъурайкІан, кІури, дишла гьваларихъинди гъилигу.

- Сикинсуз махъан, - гъапи дугъан гъяракатарин гъаври гъахъи перийи. - Увуз мяъли ебхъура, кІури, думу жарадариз ебхъруб дар. Узу му мяъли увуз, узу къутармиш гъапІуриз, йиз даягъ-далуйиз кІурайиб вуза. Узу шлиз-вушра мяълийир апІрударикан дарза, - гъагъидиси гъамци дупну, дамагъ кадиси шуру уларин цІалцІмар алахъуру.

- Ари мяълийиъ уву дюзди къайд дапІнава, гюзел! Гъякъикъатдиъра инсанар Каспи гьюлин гъайгъушнаъ духъну ккунду. Дарди гъабхъиш, сацІиб вахтналан къяляхъ апІуз даршлу зарарарихъна гьуб мумкин ву. Хъа думуган, тІуб'ин къацІар алахъну кІури, фукІара хилиз гъидар, къан хъибди. - Авсар, чан фикрарин кІакІ дудубгнайирси, тяжуб шулу, хъа саб герендилан давам апІуру: - Чан дадайикан, багъри дадайикан, гъациб успагъи жакул гатІабхърукъан, гиран шлу риш фицир ишри? Хъа уву, думу пис ришра дар, кІурава.

- Тяжуб гъаз шулава? Риш, гъякъикъатдиъра, варисир ву. Хъа дугъан дада, Саният, кІуруш, гъякъикъатдиъра жара инсан ву. Думу чав кІурубтІан аьгъюр дар. Думу абайин хулаъ интІиди вердиш духънайир ву. Жилириз гъушну кІури, дугъан хасият дигиш гъабхъундар.

- Хъа Саниятди наанкІа ляхин апІурадарин?

- АпІура. Ккергъбан классарин мялим ву. Заан тягъсил а.

- Гъацибхасиятхъайи инсан урхурайидаризрагъагъиди алахъурадаринхъа?

- БицІидарра дугъан хасиятнахъди вердиш шула. Духъна! Сабсан кІарза: бицІидаризра йивуру. Фтин бадали вушра, кІулиъ абтІну гъитру, йирфариъ убгъру, хлиъ фу ади гъабшиш, гъадму ккабхъу йишвлан алдатну гъитру. Хъа гъациб арайиъ дугъак гьюрсра кубчІвиш, худаи ярхла апІри, чав гъапІрашра аьгъю шулдар. Уларихъан мучІу шулу, кІурдарин?..

- Хъа абйир-бабари фукІара кІурадаринхъа?

- Абйир-бабарикра аьрзийр ктарди шулдар. Мектебдин руководствомна наразиди ву. Амма шулайи саб дигиш'валра адар. Машгъур мяълийиъ кІурайиганси, «а время, а время идёт себе, идёт»!

Хъа Саният гюрчегдира алахъуз ккунир ву. БицІидихъанмина гъаци вердиш духъна. Чан юкІв улубкъу мутму, палат гъададабгъди гъидритур. Я гъитнура дар. Дугъахъди ляхин апІурайидарикан сасдари дугъахъ «Жакул» кІуру лакІамра хъибтІна. Гъелбет, гизафдари бахилвалиан кІурайиб ву. Мялимдин маважиб фу вухъа?.. Хъа гъякъ бадали дупну ккунду: Умудатдин дада салигъалуди палат алабхъур ву!

- Гъадгъу гъадабгъурайибра имбу мялимаринсиб маважиб даринхъа?

- Ав, дугъзра айиб саб ставка ву, вардаризси. Чан саб класс. Хъа дугъан жилирин дуллугъ писуб дар. Гаишник ву. Уву гъаври шулава?

- Хъа фици!.. - Авсари чан кІула хъабгу.

- Хъа дугъан сижараба, Саняятдин адаш, фуж вушул кІурава?..

- Уву гъапиш, узузра аьгъю шул...

- Гъадмура гаишник ву. Управленийиъ ляхин апІура!.. Жилир ляхнилан гъафиган, увуз Саняят дяркъну ккундийи: кюкдилан илбицураи чІуру арфси... Жилир чав, чан хпириз лигури, аьлхъюри дийигъуру. ГъаІрухъа? Сулан аьмлари думу шад апІура сарун!

- Хъа гъяни арфси гъаз гъадара?

- Саняят гъяни арфси йичъв тувуз чалишмиш шлударикан дар. Думу жилиризра дугъан пулиъ ул ади дуфнайир ву. Адашира кІулиъ тІаьну. Гъадму къюр бицірра дугъу, закур фукІара гъабшиш, квартиракъан гъубзри, кІури, духнайдар ву. Бицідар хъайи баб ву, кІуруси. Дугъаз чан жилир чав ужуди, ккуниганси яшамиш хъупан бадали либхураи машин ву. Робот.

- Синихар гизаф апІурава, гюзел, аьгъдар сарун... ФукІара дарди, бюгъандикк миккитан ичв кейвани. Футнийири гъелелиг гъич фужкІара шад дапІнадар...

- Футнийир дариз...

- Дябкъну, увузра Саняят думукъан хуш дарвуз, гюзел.

- Ваъ, йиз фукІара дариз дугъахъди. Хъа... гъякъ бадали кІуруси гъабхъиш, дугъу узузра гиранвал ктапІну.

- Фици? - Авсар тяжуб шулу. - Жаквлин хилиъ фу а?

- Сад йигъан лисундихънаси Саняят узу айи тукандизди учІвну ва: «Йиз шураз саб уччвуб жакул гъадабгъурза!» - дупну, учу, жаквлар, ва жара уюнжагъар айи пайназди гъафну. Дугъан къяляхъди гъюраи риш гъяркъган, гъаз вуш аьгъдарзуз, дугъу узу кадагънура ккун гъабхънийзуз. Дугъаз узу рякъбан бадали, йиз къватдиан (учу къватйирилан гъалпгъар алдагъну, жергейиъди хъурсну дитнайи) улихънаси хъуз, чалишмишра гъахъиза. Риш йиз фикрарин ва гъяракатарин гъаври гъахънуш, аьгъдарзуз, хъа дугъан улар, узу гъяркъси, аьлхъюз хъюгъю. Дугъан беневш уларин умунвал кубкІган, узуз йиз гъяракатарихъан саціб утанмишра гъабхънийзуз. Учу сар-сариин гъяйран духъну имиди, риш узуз багахъ шули имиди, гъвалхъанси саб аьжайиб вакъи сес утІубчвву:

- Ума, лиг гъаму жакул фукъан уччвуб вуш!..

Ума даккундиси сес гъабши терефназди гъилигу. Узура дишла гъадинди лигуб гатІабхъза. Ума чан улихъди тукандиъ учІву дишагълийиз багахъ гъаши.

- Гъаму жакул гъадабгъурхъа! Уччвубра ву, даринхъа?.. - Ва дугъу кІару ярхи кушар али риш улупуру. Узу сабпну гъамцир гюрчег ва рягъимлу эйси чаз шлу жаквлиин бахилра гъахънийза.

- Думу гъаргъурсир ву, дада, - гъапи, кІул мухриз ис дапІну, явашдиси Умайи. - Думу узуз аьжайибди лигура. Хъял кадиси...

- Увурра фу-вушра дупну гъитурва, йиз риш, - гужназ чак аьлхъюб капІри, гъапи дадаи. - Гъамкъан уччвуб жакул сарун мурарин арайиъ адар. Саціб цІиган шурахънара гъушур ву: кІару бьлийирстар улар, ярхи цІалцімар, аціу улчІвмар, гъюнариин дахънайи гъалин кІару кушар... Хъа булушкара фициб вуш лиг: яркъу канчІ хъайиб ва жюрбежюр рангарин зулар гъяйиб...

- Узуз гъаму ккундузуз!.. - Умаи узухинди хил гъапІган, узу къадарсуз шадси, сяргъятсуз многъталра, тяжубра гъахъиза. Узу тІрхуз гъязур духънайза. Амма, дадайин сес кубкІси, йиз шадвалин хлинцар сабпну ис алахъу.

- Гъаму битІиш битІраш?! - Узу хили улупуру. - Гъа-гъа-гъа-гъа! Рашу Алла Пугачёва!?. - дадайи «чѐ»-йиин чан бегъем илзигу. Амма сабпну, чав наан аш, аннамиш дапІну, ккебехъу.

- Думу ужур ву. Дугъан улар рягъимлудар ву, - жаваб туву шуру дадайиз ва узухинди хил гъачІабкку. Умаи гъисс гъапІнуш, гъапІундарш, аьгъдарзуз, хъа узу, али йишвлан деергну, сабпну дугъан хилик карса.

Гъадмуган дада узук синихар кирчуз, чан хилиъ айи жаквлин тярифар, адар апІуз гизаф чалишмиш гъахъну, амма шуран гаф саб гъабхъну:

- Узуз гъаму ккундузуз! Узуз жараб ккундарзуз!

Дадайиз жара чара гъубзундар. Саниятдиз узухъ туву пул гъаци гатІабхъубси, микІлахъна тувубси гъабхъну. Я гъадму йигълан Саниятди узкан гъич саб гафра гъапІундар, чан шуран уюнжагъдизси узуз зат лигдайи.

- Вушул, хъугъарза... Хъа гъадмукъан бегелмиш духънайи уву Умудатди, яв эйсийи, гъюлиз гъаз гатІабхъну? - гъерхру Авсари, гъакъикъатдиъра дурарин арайиъ фу дубхънаш, аьгъю апІбан бадали.

- Узу гъюлиз Умудатди гатІархъундарзу. Думу жараси гъабшиб ву. Учу гъюлихъ хъайча. Лавланган. Узу Умайин халатдин ярхи духънайза. Узхъан сацІиб тинаси Умайина дугъан бицІину чве Амранди къякъйир уч апІурайи. Дурарин дадайи, аьхю укІу дасмлиин маш кІанаккди дахъну, чан лизи бедендиз ригъ туври, китабдиан фу-вуш урхурайи. Гъюлин гъирагъдихъди рягъятвал гъадабгъурайи жара инсанарра гизаф хъайи. Гъюлси гъавара саламатди вуйи.

Бирдан Умайин гъарай адабхъуру:

- Амран, уву йиз къякъйир гъаз жин апІурава?! - Гъардшин кІулиз хъизгуз ва думу гъумриинди алдакуз ккунди гъачІабкку хил, гъадму герен къяляхъ илдицу балин хъюхъник кубкІру. Бал'ан гъарай адабхъган, кІул за гъапІу дадайиз балин хъюхъниан ифи гъюри рябкъюру ва: «Уву гъапІунва, бейгъуш?!» - чІигъ дапІну, шур'ина гъюрслуди тепилмиш шулу. Эгер гъадмуган дурарин багахъ дуснайи агъли урус дишагълийи: «Уву гъапІрайир вува? БицІи шураз гъациб саягъ йивруб вуйин?..» - кІури, дугъан хилхъан гъибисундайиш, Умайин гъял фициб шулуш, пуб читин вуйи. Ва гъаму арайиъ - вари гъарайнахъ, Гъазихан жукухъ! - кІуруганси, хилин лувриинди хъюхъяриан гъюрайи ифи марцц дапІну, Амран узухинди жаргъуру ва, йиз гагулну ликрихъан ижмиди дибисну (гъадмуган иццру гъапІу уз'ан гъятта гъарайра адабхъунзуан), гъюлин гъирагъдихъ хъайи чуру шуршум йивнайи гъарзаригъинди алабштуру. Узуз, гъелбет, гучІ дархъи имдайзуз! Узу, саб гъарзухъ хъвалахъди йивну (гъамусра гъвалккан иццру апІури имидиз, мурглитІулилан жаргъал алдабхънуш, аьгъдар), гъванаригъинди гъяхъюнзу ва саб гъабгъу гъарз'ин дабхъунзу. Хъасин узуз Умайин: «Йиз жакул имдар!..» - кІури, ишурайи гафар ва гъадму ацІу урус дишагълийин сес гъеерхъунзуз: «Жакул бицІи бали гъатму гъарзаригъинди гатІабхъну!..» - гъапи дугъу. Саб арайиланси узу гъайи йишв мучІу гъабши, ва узу зиинди гъилигза. Гъадмуган узуз гъарзарин арайигъян Умайин халатдин канчІарра гъаркънийзуз. Узу, шад духъну, дугъаз, ччвур дибисну, гъарйирра гъапІнийза,

узу наан ашра, гъапнийза, гъарзуз ликарра гъивнийза, амма йиз бици эйсийиз йиз гафар гъеерхъундар. Узу, гъелбет, узу къутармиш апIур, кIури, миж кади, лигури гъузнийза, амма узуз рябкъюрайиб завун саб чукIтан дайзуз... «Ума, ухди палтар алахъ, къан шула!» - гъаму арайиъ дугъан дадаин ажугълу сес утIубчвчу. «Хъа йиз жаку-у-ул!..» - шуран ишбан сес гъеобхъуз. «Дидихъди, йиз риш, балгъвари гъюлин кIаная тамшир апIура! Гъя-гъя-гъя-гъя! - гъяаълхью дада. - Узу увуз думутIан ужуб жакул гъадабгъурзавуз». «Узуз жараб ккундарзуз! Йиз гъадму... - шуран сес текрар гъабши. - Увуз фу вухъа?.. Увуз думу гъацира хушди дайвуз, дада... Думу ахью бахтназ лайикълуб вуйи... Хъа уву дидиз гъарган яв душмнизси лигуйва!..» «Дугъу фу кIура? - гъерху дишла гъадму арайиъ урус дишагълийи. - Пагъ, дугъан улариъ фициб ажугъ убхъурадарин!..» «Хъебгра сарун чаз... - къатIиди гъапи дадаи. Ухди алахъ, кIураза, пелтек!..» - ва сарун сес гъабхъдар... Узу гъаци миж кади имиди, гъюблан-гъюбаз гъарзаригъ мучIура хъуз хъюбгъну, завуъ хядарра крачIну, саб сяаьтналанси вазлин аквра гъабхъну. Хъа вахт фукъан кечирмиш шулашра, узу къутармиш апIбакан вуйи йиз миж ктабтIундариз гъа, ктабтIундариз! Закур дурар узухъ лицури гъюрубдиинра шаклу шуладайза.

ГъацIишвариан удубчIвиган, лепйирин пълчар гъюблан-гъюбаз артухъ шулайиб гъисс гъапIза. Сифте дици артухъ сикинсузвал кабхъундарзук. МикIра гъизгъин хъуз хъюбгъю, диди уз'ин биширугра алабхъурайи. СацIиб вахтналан, лепйир, гурпар апIури, гъарзарихъ зарбди йивуз хъюгъру. Йиз палтар марцци къяши духънайи. «ГъапIру, гъамци, саб хабарра адарди, пуч шулин?..» - йиз кIвак гъалабулугъ кабхъуз хъюбгъю. Узу гъарзун гъирагъдихъан ижмиди бисуз чалишмиш гъахъиза. Ебчурайи шту улар тIауз машат апIурайи. Табиаьтдин вари лишнари гъюл гъюблан-гъюбаз гъизмиш шулайибдин гъякънаан шагъидвал апIурайи. Нубатнан лепе гъарзарихъ, «хъумп!» дапIну, хъубсган, къувватлу шту узу гъарзлан уълчIюгъю ва папулси чахъди хъади гъубху. Сарун фици гъабхънушра аьгъдарзуз.

Узу, гъелбет, сифте вахтари амрихъра хъмийза, ва йиз вари фикир къутармиш хъупканра вуди гъабхънийиз. Штукк ккади йиз фукъан вахт гъабхънуш, аьгъдарзуз. Йиз хиларин ва ликарин вари гъяракатар шлубкъан ухди штун зиина удучIвуб вуди гъабхънийиз. Саб арайиъ узу ягъли лепейиин алиб гъисс гъапIза ва тIау улариз завуъ зарбди дифарикк ккубчIври ккудубчIвурайи ваз гъябкъзуз. Хъа нубатнан лепейи узу гъюлин гъирагъдиз имбубсан багахъ гъапIган, узу саб хабарра адарди жилилан терг даршлубдиин инанмиш гъахъунза. Узу сарун батмиш даршлубдихъ ва гъирагъдиз ктипрубдихъ кIваантIан хъугъну, маш завузди ккадабкну, йиз къисматниин къадарсуз разиди, ккудубшу уьмрин вари гунгъарилан хил алдабгъну, гъафигъялалвал дапIну, жвуван къадар-къисмат лепйириина ихтибар гъапIза. Аьйиб мапIан, уьмур ширин шейъ ву!

- Аьйиб апIурадарза... Узу яв гъавриъ аза...

- Ахсрарихъди микIси гъюлра сикин гъахъну. Узу, белки, гъадмуган лепйириин нивкIузра гъушуншул. Узу, яв хил кубкIган, инсандин хилин манишин гъисс гъапIган, уягъ гъахънийза. Чухсагъул увуз, узу къутармиш гъапIу. Узу сифте, гъелбет, узу увухъди гъабхур, кIури, фикир гъапIнийза... Увуз веледар, худлар адарвуз?

- Азуз, - жаваб туву Авсари, гъаци чахъан гъаз гьерхнуш, тяжуб духъну. - Йиз худлар кьюр ришна сар бай ву.

- Хъа гъадрариз гъаз гъадабгъундайва? Дарш узу чиркинди, мешребсузди гъябкънийвуз?

- Ваъ, йиз дициб фикир асла гъабхъундариз...

- Дициб фикир дайиш, узу гъарз'ин гъаз гъибтнийва?

- Чан эйсийи гъадабгъбан бадали. Учухъ, инсанарихъ, саб шейъ гъудубгиган, кIваълан гъубшиган, дидихъ лицури, думу абгури, гъюру аьдат ву. Суракънаъ ади. Дябкъну, яв эйси гъафундар. Фу пуз шулухъа? Лазимди гъябкъюндаршул. Жарарин кIваъ учIвуз шлуб дарда. Эгер думу, яв эйси, уву абгури, дяргъруб аьгъяйиш, узу уву, гъелбет, гъюлихъ гъибтурдайза. Уву кIваз мани, хуш жакул вува.

- Гъя-гъя-гъя-гъя!.. Дурар гъамус кIурайи гафар вуяв. - Циб утанмиш'вал кадиси, гъюлин пери Авсарин улариз аццагнуси лигуру. Авсариз гъятта сацциб начра дархъи гъубздар. - Увуз, узуз хъасин фу гъабхънуш, аьгъдарвуз гъа.

- Ваъ, гъапиш, аьгъю шулда...

- Уву, узу гъарз'ин дитну, хулаз гъушнийва. Дюз гъапиш, Ума йиз суракъназ гъюр, кIури, узура ярхи йигъди ккилигури гъахънийза. Амма гъадму ярхи йигъди йиз багар-гурарихъинди адахъу жарарра гъахъундар. Хябяхъра улубкъну. Ригъра жин гъабхъну. Узу гъамус-хъа гъюликкан ккудубчIвну ккуни вазлиз ккилигури дуснайза. Бирдан ибарик аьжайиб цIварин сес кубкIнийиз. Думу муганайиз узуз гъеерхъу сесериз асла ухшаруб дайи. Узу мугъаят гъахъиза. Саб арайиланси йиз улихъинди саб ярхи гъяцIли рижв хъайи, йирфарилан чIар алдабхънайи, гизаф хяви гъяйванат утIубчIву. Узуз дициб зат гъябкъюб дайзуз. Узу гъяркъюбси, гъадму аьжайиб шейъ али йишв'ин гъаркIгъабши. Хъасин, - узхъан чаз хатIа адруб аьгъю гъабхънуш, кIурза, - думу явашди, фун гъарзлан хъчIюбхюри, мугъаятвалра дудрубгри, багахънаси гъабхъну ва ниар кауз хъюбгъну. Ликарик дидин мичIли ва ламун музмузин кIакI кубкIган, гъюдгъли дупну, аьлхъюбра кутрубчIвди саб нуфт гъубзнийиз. - Гъамци дупну, штун пери чав аьлхъюру. Хъасин Авсарин машназ дикъатлуди дилигну, сес дигиш дапIну, гъерхру:

- Фу ву думу гъяйванат?

- Учухъ дидиз галин кьюл кIуру. Хъа сасдари - амбрин кьюл. Учв чIалниинди крыса ву. Зирзибил айи, чиркин йишвариъ шулу, - жаваб тувру Авсари. - ХутIлин кьютIан хайлин аьхюб шулу.

- Ари гъадму... Узу фуну йишвахъ хъайи?.. Ав, узук ниар каъну, къяляхъ илбицну, диди сакъюдар цIвар апIуру. Ва саб герендиланси, цIвар апIури-апIури, гъяцIли рижвра хъчIюбхюри, думутIан саб бебюруб, гучI шлубсиб адабхъуру. Сабпибди кьюбпибдиз узкан хабар тувси, дидиз дих гъапIси вузуз. Му сабпигъIан хъана мешребсузуб, хъана чиркинуб, гъябкъюрин зегъле гъябгърубсиб вуйи. Дидира узук сифте ниар кау. Хъасин, йиз улихъ дубсну, дикъатлуди улариз гъилибгу. Саб герендиланси, саб аьжайиб сесра дапIну, ушв тIапIу ва чан учIру кIакIар али улхъан силбар улупу. Узуз гучI ккапIрайиб вуш, аьгъдарзуз. Амма узу чIардизра гъиришварза!

Узкан чпиз хатIа адруб аьгъю гъабхъиган, дурар, саб-сабдик курсери, сабди тмунубдиз учIру кIирар хътирчури, чпин чIар алдру рижвар сабди тмунубдикан кдатури, бацар йивури, тамшир апIуз хъюгъю.

Узу ккебехъну дурарин тамшириз лигури гъузунза. Узхъан гъапъуз шулу? Фукъа. Яваш-яваши дурарин гъаракатари узукра сикинсузвал, гъалаб кипуз хъюгъру. Узуз къюлари узузра саб фенд гъидипрус айзуз. Ва йиз хатъалуваликан вуйи фикрарра натижасузди гъюдучъвундайи: ахъю къюлан бацариккан ккутъубччву тмуну къюл узухъ йивуру, ва узу, кюемкназ гъарай апъузра хъутрукъди, гъванси гъарзлан штузди гъитъирхунзу. Ва гъадму арайиъ, гъарзлан штуз тъирхурайи мудатнаъ, узуз гъаз-вуш саб гъамциб ният гъабхънийсуз: «Узкан балугъ гъабхънийиш, аъжаб шулдаин!..» Хъа себеб фу гъабхъну, гъапиш, узуз узу гъаци, саб мяна-метлебра адарди, фукъара дяркъди, фукъара саб ужуб дарапъди, шилсузди талаф хъуз ккунди адайсуз. Хъа балугъ гъахънийиш, узу саб вахтназсан яшамишра шуйза, узхъан йиз мурад-метлебар гъюлигъра кълуз адагъуз шуйзухъан...

Амрихъан душнайи узу, гъюлин къланак куркъиган, уягъ гъахъунза. Ва гъаз-вуш узуз, узу шугъ а, дупну (аъламатнан ляхин ву!), гучъра гъабхъндайсуз. Йиз ният худаийз гъебхънуш, аъгъдар! Узуз гъюл йиз гъаргандин аьдати тълабаьтси, узу гъаммишан гъамушваъ яшамиш духънайси гъабхъизуз. Узу гъюлиъ батмиш шулайиб ва шлуб гъаз-вуш асла гъисс гъапъундарза.

Узу сифте, узуз амур гъапъанси, палтарихъан азад гъапъунза. Дурари шугъ ришвуз, сирнав апъуз гъар фици-вушра машат апъурайи. Узхъан, саб читинвалра адарди, нефесра хътабгъуз шулайзухъан. Мюгътал шлу ляхин гъадму вуки, гъюлин вари гъяйванатары: чвурхури гъягърудари ва сирнав апърудари - узу чпинурси, барабар ихтиярнанурси къабул гъапъинийи. Сацъиб вахтналан узуз къураматдиина удучъвбан лазимвалра асла гъубзундарсуз. Душваъ ипърубра гъубкълу айи. Штун набататар иллагъки бегелмиш гъахъунзуз. Къадарсуз дадлудар ва мянфяаьтлудар ву. Чан гъязур салат ву сарун!

Гъюлин аьлам, гъюлин табиаьт къадарсуз гюрчегдар ву. Узу яваш-яваши йиз аьтъларафарихъди, душвариъ яшамиш шулайи жанлу ва жансуз аьламдихъди таниш хъуз хъюгъюнза. Гъюлин мухлукъат къадарсуз гъюрматлуб ву!

- Фици хъугърушра, фици хъугъурдаршра аъгъдарзуз, амма уву къадарсуз гизаф дигиш духънава, пери, - гъапи Авсари, гъагъидиси къл тълубччури. - Уву гъадму узу накъ къутармиш гъапъу жакул ву, кълури, узуз гъапи кас гъахънийиш, дугъахъ хъугърира дайза. Аьламатнан ляхин ву! Себеб фу ибшрихъа, гъамкъан дигиш хъуз?..

- Сацъиб вахтналан узу йиз бедендиз гъюрайи бязи дигиш'валар гъисс гъапъа. Гъаз вуш, аъгъдарзуз, хъа дурар зарбди арайиз гъюз хъюгъну. Гъюлин агъалъири узуз ашкар гъапъанси, аьхиримжи йисари гъюлин гъяйванатар ва набататар иллагъки гизаф ухди дигиш хъуз хъюгъну. Ва гъаз-вуш аьхиримжи вахтары гъюлиъ тюленарин, гъюлин хуйирин, къадарра сабпну цълб шула!... Дурари къайд апъурайиганси, гъаци хъуб сифтена-сифте штун ерийилан асуллу шула. Дурари субут апъурайиганси, аьхиримжи ургъур-миржълур йисан арайиъ гъюлин шид саб хайлин чиркин гъабхъну. Гъюлин къяларийси дарди, гъюлин гъирагъарихъ асла яшамиш хъуз шули имдар. Гъаддиз гюре гъюлин гъирагъдихъ хъайи балугъарин ва жара гъяйванатарин къадарра саб хайлин цълб дубхъна. Дурар марцци шид айи гъюлин къялариз кюч шула. Чиркин шид айи йишвариъ гъюлин набататар гужалди артмиш шула. Бязи гъяйванатариз гъацдар гъюлин яркварийъ яшамиш хъуб читин алабхъура.

Гъадму саб вахтна, гъадму чиркинвал себеб вуди, гизаф чИийишнар жюрбежюр уьзариан талафра шула. Бязидарин бедендин кьурулушдиз жюрбежюр дигиш'валар гъюра: бюркью шула, кар шула, бязи лишнар терг шула, жара лишнар арайиз гъюра... Магъа гъаму узуз лиг сарун: йиз штуъ ади, увузра аьгъявуз, думукъан гизаф вахт дариз. Узу сифте фицир вуш, хъа гъи фтиз дюзмиш духънаш, лиг. Узу гъамци ва гъамкъан дигиш хъуб, гъелбет, узу яшамиш шулайи штун ерийилан асиллу ву. Сифте беден арсран пули ккапIуз хъюбгънийи, хъасин ликар саб-сабдик карсну, къандиси яваш-явашиди ликар балугъин рижвниз дюзмиш гъахъну. Гъамцдар дигиш'валар вари жанлу аьламдиз тялукъ шула. Ва гъамци гъаму гъюлин ери дигиш хъувалиъ фуж тахсиркар ву? Уву гиранра мапIан, хъа гъаци хъувалиъ сифтена-сифте инсан тахсиркар ву. Гъаму ихъ гъюлиз гъюрайи вари штар, гъярар, нирар чиркин апIурайир сар инсанIан дар. Дугъу чан гъийин уьмрикан, думу ккабалгбакан фикрар апIура. Дугъу гележегра кIваълан гъапIну ккундайи. Гележегдикан фикир дарапIурииз гележегра айиб дар.

- Узу яв фикрарихъди рази вуза, пери, - гъапи Авсари, шуран сес ис гъабхъиган. - Гъакъ вува. Увузра гъяркъюншулвуз: гъарсад йисан ихъ гъюлин гъирагъдихъди, гъюлихъ мижикIанай, сагъламвализ хатIалу ву, кIури, дидикIнайи къулар уркIру. Амма инсанариз дурарин мялуматар немена ву. Гъаддиз сарикан сарикна гъягъру аьзарариан иццу шулайидарин къадарра гъарсад йислан ухъухъ аргухъра шулада. Дюз гъапиш, санэпидстанцияйиан вуш, даршсана жара фуну тешкилатдиан вуш, аьгъдарзуз, хъа гъюлиан путулкйириъди гъюлин штун анализар гъадагъури, саб-швнубан узузра дябкъназуз.

Авсариз штун перийин мурглитIуларин исихъ, юкъ'ин, тамамвалиинди сагъ дубхъну адру, зигълан хац йивнайи саб аьхю зиян рябкъюру.

- Му зиян гъапIруб вуяв? - гъерху дугъу дишла.

- Думу балугъар дисру шубуб кIир хъайибди гъапIуб ву, - жаваб тувнийи перийи сефилди. - Хъа рижвнийи гъаму улихънаси сабсан зиян гъабхънийиз. - Ва рижв шитккан ккадабгъуру. Гъяккъатдиъра, рижвнин папал, дериндиан йикк удубгъну, саб йишвлан дячIябгънайи. - Хъа увуз гъадму шубуб кIир хъайибдиинди балугъар дисурайидари фициб аьхю зарар тувраш, гъябкъюндарвуз гъа! Дурари гъадрариинди дисурайи балугъартIан пуч апIурайи, зийнариан йихурайи балугъар саб-швнуб ражари гизаф ву.

- Хабар азуз, пери, узура дурариинди балугъар дисбиин рази дарза. Эгер узхъан шуйиш, гъадрариинди балугъар дисурайидарин аьхю журум апIуйза, къанундиинди гъадагъа апIуйза. Хъа гъелелиг думу рябкъюрайи, дидин гъайгъу кайи кас аьхю дараматарихъ айи гъюкмин эйсйирин арайихъ адар...

Сабсан кIурза: увуз шагърин къял'ан ахмиш шулайи штун ачухъ гъанав дябкъну ккундийи. Убхъурайи, ипIру хураг апIурайи гъадму штун марццишинра чан асас тIалабариз асла хас даршулайи йишваъ, имбударикан фу кIуру?

Даршра, аьхиримжи вахтари ихъ юрднан табиаьтдин экология гъюблан-гъюбаз чIуру терефнахъинди дигиш шула. Дид'ин гюзчивал гъабхурайи тялукъ тешкилатар ашра, ляхин чав вахтнан тIалабариз хас шуладар. Гъелбет, гъадму месэлийрииз пулин дакъатарра жара апIура, амма дурарра мянфяаьтсузди, микIлахъна тувдарси, жвартI шула.

- Ари гъаддиз узуз гъацдар фикир хъутру, аннамаз, тьяин фикир адру инсанар али жилиинара гъюз ккунди адарзуз. Багъишламиш апІин, узуз гъамциб жилиинтІан гъюлин штуъ, чиркинуб вушра, ужуди, гъулайди вузуз. Баркаллагъ! - Гъамци дупну, штун пери гъюлизди илтІикІуру ва Авсарин ушвниан гаф адабхъайизра, пялч дапІну, рижв штуз йивну, улариккан ккудубгуру. Штун гъаргъу цІадлар машнак куркІу Авсар гъилиркъуру ва... нивкІ'ан уягъ шулу.

* * *

Чаз йишвну гъябкъю нивкІкан фикрар апІури, Авсар Гъадирович гъюлин гвачІиндин гъирагъдихъди, явашди ликар алдагъури, гъягъюрайи. Бирдан дугъан ибарик балин гъарайнан сес кубкІу: «... Куклу лучше посади на глыбу. Она же стоять не будет!..»

Авсар, зумри гъапІурси, али йишв'ин гъах шулу. Сабпну чав накъ къутармиш гъапІу жакул кІваин гъабши дугъу ликарик сес гъюрайи йишвахъинди гъяракат кипру. Думу, чан улариз рябкъюрайибдихъ фици хъугърушра ва фици хъугъдаршра, тяжуб шулу: сар йицІикъюд йисаъ айирсир кІару кІул али гъумрал йиккарин бали саб гъарз'ин гъадму чав накъ къутармиш гъапІу жакул - дугъаз думу дишла агъю гъабхъну - дибтрайи, хъа думутІан сацІиб ахъю яшнан рашу чІардин къюрпи бай, хиларий гъурдарстар гъванарра дидисну, саб къаб метрийин манзилнаъ ккилигури дийигънайи. «Дурари жакул терг апІурайин?!» - Авсарин кІваъ гъаму фикир цІайлапанси абхъру ва, дугъ'ан сес адабхъайизра, сарпир гъарзхъан гъудучІвубси, къюрпири чан гагулну хилиъ айи гъван жаквлиз йивуру. Гъван, жаквлихъан шубуб гІубанси гъарзуъ йивну, лумпІ дапІну, гъюлиъ абхъру.

- Так не честно! - зарбдиси сарпири чан наразивал мялум гъапІу.

- Не попал же!.. - чахъан лишник кубкІуз дархъиган, хъял дуфну ва чав гъякълу вуйиб субут апІуз чалишмиш шули, гъапи къюрпири.

- Что вы делаете, изверги!?. - Авсар Гъадировичдин чІигъ йигъан сакитвалиъ гюллеси абсу. Аъжайиб гъарай кубкІу баяр сабпну чашмиш гъаши ва чиб ахъю тахсир апІурайи йишв'ин хабарсузди дидиснайидарси, мюгъгал духъну, къяляхъ илдицу. Хъа гъяракат кади чпихъинди гъюрайи ахъю жандкин Авсар гъяркъган, дурари, чпин хиларий айи гъванарра гатІахъну, шагъризди юргъа ккипу.

Гъякъикъатдиъра, гъарз'ин дибтнайиб гъадму накъдин жакул вуйи. Авсари ихтиятди, чан мугъаятсузвал сеbeb дубхъну, дидиз иццру шуз, гъурху кадиси, гъарзлан жакул хилиз гъадабгъуру ва микІлу дарагънайи чІарар, хил алдатну, дюз алауру...

Хъа хулаз гъафи Авсари жакул сифте уччвуди жибкІуру ва ебщуз унчІвихъ дивру, хъасин гъардин цІилар-берцІар айи ацІу кагъзин къватдиан чаз лазим гъюрусдар чІукІар гъядягъну, палтар дирхру хилин машиндихъ дусру. Авсариз, чав гъапІраш, агъгъайи. Гъаддиз, имбу хизанари чаз машат дарапІурси, дугъу чав айи хулан ракинра айтІанди хъябкъру.

Саб хайлин вахтна гизаф ражари машиндин рижв илбицган, саб-швнубан убрушвихъди, цІилар кдатІури, чан музмуз тІапІри хъебхъуз гъибтган, жюрбежюр цІилар саб тмунубдик гизаф ражари ктирхган ва гагъ-гагъ бязи йишварикан рубарра ктагъган, Авсариз чав чан мурад-метлебнахъ

хъуркьрайибра аьгью шулу. Думу, чав кIваантIан машгъул духънайи ляхнин гьарсаб пай ккудубкIган, кIваан аьлхъюрира айи.

Хъа аба фит'ин машгъул духънаш, аьгью апIуз ккунди, гъадму арайиь худлари саб-швнубан раккникра кучнийи, гъурдарра гизаф гъивнийи, дихарра къадарсуз гъапIнийи. Амма аба чан важиблукъ ляхнихъан хътаркундар.

Хъа шубуд йигълан кюрпи худлин гъахъи йигъ къайд апIурайиган, вари хуландар ва хялар столихъна уч духънайиган ва столин къял'ин дивнайи тямягъ гъабхрубсиб тортнаъ рякъим хъуб убкIган ва шамарик цIа кивган, хилиь зиълан кIазран уьру бафтайиинди дийибтIнайи сусани рангнан кагъзин къвати ади хулаъ аба учIвган, вари мюгътал духъну гъузу. Дурар вари, хъа юбиляр иллагъки, абайи гъапIруш, дикъатлуди лигурайи. Абайи, асла гъялак дарди, вардарин маракълувал имбубсан гужли апIури, мугъаятди къвати худлин хилариин дивру ва, унтIаз саб сес хъайибсиб макра дапIну: «Бабкан гъахъи йигъ мубарак ибшривуз, йиз назнази! Йиз ккуни Мариятдиз ярхи ва бахтлу уьмур къисмат ибшри!» - дупну, тиндиси гъудучIвру.

Гъамус вардарин улар анжагъ аьлааматнан къватдиин илтIишуру. Вари думу ачмиш апIбаз сикинсузди ккилигурайи. Къватдин эйсийи, юбиляри, ихтиятди къвати чан къамкъариин дивру. Анжагъ бицIи Абзарихъан аьгъ апIуз гъабхъдар: «ТапI сарун!.. Зегъле мабхана!..» Ва гъадмуган, назук лизи тIубарик гъалабулугънаан сацIиб гукIнишинра кади, Мариятди къватдин зиин али бафтайин бицIи бантик ачмиш апIуру, хъа мугъаятди гъалпагъ алдабгъси, юбилярилан илтIишнайи варидариан гъяйранвалин гъарай адабхъуру: «Ва-а-аув!..» Дурарин вардарин улар кархънийи. Хъа Мариятдин улариз аьхю шадвалин чигра утIубчвнийи. Ихтиятди аьлааматнанубсиб жакул къватдиан адабгъган, уч духънайидарикан гъамциб успагъи, гюрчег ва гъяйбатлу жакул айи юбиляриин бахил даршидарра адарди дайи.

- Милли палтар алахънайи Алла Пугачёвайихъна гъушур ву! - зарбдиси гъапи сар шуру.

- Хъа камар фукъан успагъиб дарин! - аьлава гъапIу жарари.

- Учву башмакъариз фикир тувай гъа!.. - мухрин сесниинди кIуру шубурпири.

- Бикайин дерзечи халис устад ву! - аьлава гъапIу Авсар Гъадировичдин хпири, аьлхъюб кадиси жилириз лигури. - Йиз худлин ляхин сарун гъубжуб ву!

Гъаму тярифлу гафар ерхъурайи Авсар Гъадировичдин гюгъюл имбубсан за шулайибдин гъякънаан вахт-вахтнак гукIнишин кади ришвурайи сумплари шагъидвал апIурайи.

Мариятди, жакул маниди хабахъ хъапIну, дивандиин дуснайи абайихъинди дажаргъну, гарцIлиз мак апIуру. Абайира: «Жакул гъялал ибшривуз, йиз худул!» - дупну, Мариятдин гарцIлиз темена тувру.

Драматургия

Эльмира АБШУРБЕГОВА

ЛИЗИ ВАЗ

(Драмайиан къатIар)

*Чпин уьмарар фида аИбиинди Ватан гьюбхю
ихь рягьматлу абйирин ва бабарин
рюгьяриз бахш вуди*

ИШТИРАКЧЙИР:

ГЪЯЖИ – колхоздин саркар.

НАРХАЛУМ – Гьяжийин хпир.

СУНА – дурарин риш.

ЖАМУТИ – шикаст кас.

ХАЛИЛ – Гьяжийин мирасдин бай.

МАША (МАРИЯ) - дяви айи йишвариан гьергну дуфнайидарикан сар дишагьли.

*Гьяракатар гьягьюрайи йишв – Дагьустандин саб гьул.
Ватандин Аьхю дявдин йисар.*

IV-пи ПЕРДЕ

1-пи сягьна

Гьяжийин хал. Марцарин багахь ккирчнайи ургмар-ахнариин бицIидар дахьна. Дурарин гьвалахь, ликариин илипнайи гутдиин бицIину риш ккагьну, тIурчвурин, Нархалум деьна. Дугьан хиларигь убхурайи атIин а.

НАРХАЛУМ *(нугъатнахъди)*

Йиз баяриз
багарихъди
Ихъ бистнариъ
укІар хъиди.

Варжйирикан
ицциб чІиргъин
АпІурхъа,
жар гъядичІихрин.

УлдучІвиди
йигъар хяви,
КкудубкІиди
сарун дяви.

Хъасин адаш
къяляхъ гъиди,
Йиз мудрариз
палтар хиди.

БИЦИРИН СЕС
Адашди уъл хуру, дада.

НАРХАЛУМ
Уъл хуру, йиз бай, гълбетда.

КЪЮРПИ БИЦИРИН СЕС
Дада, шурпа гъубхънуш, лига...

НАРХАЛУМ
Гъубхъундар, цІа зяифди кка.
Учву сабан ахай, дармнар,
Ургайиз саб ражсан гакІвлар.
(хъана нугъатнахъди)
Сарун закур
ригъ апІуру,
Чюллериъ
йифар ерцІуру.

Майднариз,
хъадагъну хабар,
Гъягъюрхъа
итІиккуз къабар.

Жан дадаин
гъизил кушар,
Жан дадаин
арсран къакъвшар,
Сабан ахай -
закур-саритІ
АпІурзачвуз
варждин къякъшвар.

БИЦИРИН СЕС
Хамир китІибш, дада, хамир...

ДАДА
Ибшри, йиз риш - ах, йиз ккунир.

УнчІв абцину, хулазди дибиржнайи кюмис ину, унчІвхъан ЖамутІ хътІигъуру.

ЖАМУТІ
Жан Нархалум, мапІан гъяйиф -
Узуз ризкъ кайи жукун кІиф.
Гъаму кюмис увуз вуйиз -
Анжагъ сабан абцІ гаш фун йиз!

НАРХАЛУМ
АпІри унчІв`ан мичІли гъава,
Хал имбубсан абгъурава!
МикІ дяргъруси, хъючІюбкъну унчІв,
Аман ЖамутІ, хулазди учІв.

УнчІв хъебхъну, ЖамутІ ракнарланди гъюру. Нархалум, даахнайи бицІур али гута ихтиятди ликарилан алдабгъну, гъудужвуру.

ЖАМУТІ
Адариз макІан кІиф жукун,
Саб ражну абцІуз йиз гаш фун.
Марцаригъ убхъура гъазан -
Фу а мидиъ? (*гъапагъ за дапІну, лигуру*)
Гъванар-гъарзар?!!
Эй, Нах¹, гъарзар урхъуз, увуз
Хъюгъну авуз гъава йивуз?

¹ **Нах** – жикъи дапІнайи Нархалум кІуру ччвур.

НАРХАЛУМ

Узуз апІин кІури хураг,
БицІидар ишруган, йигъаг
Иливурза, гъванар ахъну;
Убхъбаз ккилигури дахъну,
Уьргъну, нивкІуз гъяру дурар,
Ва ишбаз къувват сарф шулдар.

ЖАМУТИ

Айи фикриз лига мугъан!
Ими гъаддиз саб яв хизан
БитІариан ясан гаш`ан
Сар каскъан диликІуб хул`ан.

НАРХАЛУМ

Къюттси кІул`ин мяаьляргъян -
ГъюдучІвуз гъит гъаму гаш`гъян.
Саб гъяфта ву ризкъ кадарди
БицІидарин зяиф жандик.

Чинчарин чай айиз ичІи,
Убхъ, кюмек шул гъузуз дарчІи.

(Астакниъ чайдниан чай убзну, ЖамутІуз тувру.)

ЖАМУТИ

Ичв Пелеш, имиди зунжриъ,
ДубкІну, ярхи дубхъна икриъ.

НАРХАЛУМ *(ЖамутІин ушвниин хил иливури)*

Ккебехъ! БицІидариз ебхур.
Суна дахъхъанмина йирхъуд
Йигъ ву дидин, цІуз зибгури,
Хулан раккнариз либгури,
Я чаз ккипрайиб гъипІундар,
Ясан штузкъан хумпІ гъапІундар.
Валлагъ, вуйи инсандин тай.
(Жиниди ишуру.)
Сунайи гъапІу дихназ гъай
КІурадар, шуладар за хъуз...

ЖАМУТИ

ГъапІдикІан, ухъу ккадархъуз?!
ЧІат къамкърихъди дахъна йифар,
АпІура аязну уфар;
Ишал зигруган микІари,

ВуцІвуцІ хѣпра жанаврари;
Мушвахъ-тушвахъ ккаѣна кІяргънар -
Ликрин гѣаб адру гѣяцІлягънар
Гашу хул`ан утІурккура,
Хѣа аѣхълушну хулаѣ уржра.
ИпІуз имдарди уѣлин кѣацІ,
Вари дубхъну айидар марцц,
Узусдар гѣяра гѣюлягъна.
Гизафдар гашар`ан дяргъна.

НАРХАЛУМ

ГѣитІикІну ѣиз хюнина личІ,
Ликриин илмиди чІиничІ
ГѣапІнуки учу гѣачгъари.
Закъум ибшри чпиз, алчгъариз!

ЖАМУТІ

Аѣхю ярквраѣ хѣаракк ЦІумагъ
Дурари ѣиккуз тувну маргъ.

НАРХАЛУМ

Артухъ хѣуз ѣиз дерднан гѣагъар,
ЦІиб гѣахъниз зегъметнан ѣигъар,
Гагъ мяхъяр кади бицІирик,
Гагъ, микІ убчІвну, иццури лик.
Гѣаци ризкъ цІибди гѣабхъну уч
Ва ляхнар гѣахъну гѣамци пуч.
ИчІи гѣахъну хянар-икрар,
ЧІив апІрубкъан чІивиб имдар.

БицІидар кетІерццну, узхъан
ГѣудучІвуз шуладар багхъан.
Ккуний, кІурайза, Аллагъди
Кюмекназ гѣауз сар инсан.

ЖАМУТІ

Хѣа ккундушра хѣуз яракар,
Фу кюмек шул гашун узкан?!

НАРХАЛУМ

Ѣиф ебцІайиз аѣлябкъюз гаш,
СабцІиб ризкъ тувру бенде аш,
Жан ЖамутІ, абгуз гѣараха!

ЖАМУТИ

Эгъ, йичІри узусир арха!

НАРХАЛУМ

Дярябкъди гъафи гъачгъариз,

Саб багъалу шейъ имийиз:

Йиз жилирин арсран гаппур.

Диди якъин къимат апІур.

Гъадму йишван йиз риш нивкІкан

Керграйиган, дугъан кІуликк

Ккивнийза му гаппур марфкІикк -

МарфкІи гъюбхну. Ма думу бис.

(Дубхну, ЖамутІихъна арсран гаппур тувру.)

Ва хъади гъарах яв кюмис.

Аллагъисан гъаму гапприхъ

Туврур аш, лиг, сабцібди ризкъ.

ЖАМУТИ

Элеъну айгъур гъайвниин,

КІулиъ ади игит къушмин

Ватан уьбхру дявдиз гъягъюз,

Гъяйиф, пай тувундар узуз.

Анжагъ саб мянайин гъевес

Ву уьбхюрайиб йиз нефес:

Хъуб учвусдариз яракар -

Фукъан уж вал гъябкъниз учвкан.

(Гаппур чан чІуликк ккибтІру.)

Я бицідариз ризкъ хъади,

Жвиси гъиди ЖамутІ халу;

Ясан дачІарггну дихъиди

Думу кІяргъниъ, дурхну ахълу.

(Гъягъюру.)

НАРХАЛУМ

Жан Аллагъ, уву хъива хил,

Бихъруганси мугъаз тахил!

Жан Аллагъ, хулаз ризкъ хайиз

Чивиди гъит бицідар йиз!

(Илдицүри)

Йиз кІваси йивна унчІвиз жанг.

Гевюлиъ абхъна кІару ранг.

Фу мюргъари дидиснаву,

Эй, йиз веледарин адаш?

Ахъю гуж ву, эгер уву

Гирманияйин² бацакк ккаш.
Учу тарханди гьюрхюнва,
Дабхьну дяхнин хю, хах, магаш,
Киври таза даламасар,
Хури иржар ацІну нисар.
Гьамус учуз либгура гаш -
Учу итІуз хьлибцура гаш -
Аьзряилин улар ичІи
Ал уч`ин, гьибтуз ккунди чІив...
(*Пичрахъан шид гьадабгъну, Сунайиз тувуз чалишмиш шули.*)
Суна! Шид убхъа, дадайин!
Жан йиз риш, дадайиз гъай йип!

Ракнариск кучну, хулаз Мария гьюру.

МАРИЯ

Мне Жамут халу сказал, что Соня ...болеет. Я принесла ей сахар.
(*Шекрин кІалиб туври.*) Помните, Вы мне дали этот сахар осенью.
Когда вас качаги ограбили, я его отложила для ваших детей.

НАРХАЛУМ (*Марияйихъан хаб хътабгъури*)
Чухсагъул, Маша!

МАРИЯ

И ещё - я дарю Сонечке свой талисман - белую луну. (*Чан гьякал ккадабгъну, Сунайин мухриин дивру.*) Этот талисман поднимет её.
Луна умеет возрождаться сама и возрождает людей.
Сама по себе Луна - это талисман, оберегающий Землю. Время от времени ставьте этот талисман в воду, которой собираетесь поить детей - и дети будут здоровы.

НАРХАЛУМ

Аллагъди уьрхриву, йиз чи!

МАРИЯ

Как растает снег, мы отправимся в путь на родину. Наши земли почти полностью освободили от немцев. Мы всю жизнь будем благодарны вам - всему селу. Вы спасли нас. Будем помнить о вас, как о родных. Береги вас бог!
(*Нархалум хабаъ тІагъну, гьялакди гьягъюру.*)

УнчІвик кучру. Нархалумди унчІв абциру.

² Гирмания – Германия.

ХАЛИЛ

Салам алейкум! ГъаІрачва?
Вари сагъ-саламат вучва?

НАРХАЛУМ

Аълейкум салам! Гъач, йиз бай.

ХАЛИЛ

Нархалум бажи, ма ичв пай -
Му хю ву мюрхюн ггаларин,
Сурслин хюйик кибикънайи.
Накъ гъилицнийза гъуларик -
Гъамциб кюмек гъибихънийиз.
(Нархалумна Халил сар-сарин машариз лигуру. Ва жини сесниинди.)
Хабар дайзуз - Пелеш... гъяйиф...
(Дерд кади кІул тІубччуру.)

НАРХАЛУМ *(жини сесниинди, дердлуди)*

Бейнавайиин дабхъра йиф...

ХАЛИЛ

Ругдик апІидиза сикин.

Нархалумди разивал туври кІул хъаІру.

СУНА

Дада, гъафир Халил вуйин?

2-пи сягъна

Гъарариин лизи кюкю али багъдиъ Халил.

ХАЛИЛ *(чав-чакди мяъли апІура)*

Фукъан ширин дарна, уьмур,
Къюд йигъ хъирчну ригъ адаршра;
Мухриъ гъарган юкІв убдури,
КІару хъюттси, гъалаб ашра.

Хъадан нивкІси жикъиб вуда
Ухъуз тувнай уьмур вари,
Гъаддиз ухъу ктярхъюрадар,
Уьмрин шараб гъубхъну кІури.

Нубат хъаІри завуъ айи
Лизи вазар, гъатху ригъар –

Гъаравлар ву, уърхюрайи
Ухъуз тувнай уъмрин йигъар.

Фукъан ширин дарна, уъмур,
Къюд йигъ хъирчну ригъ адаршра;
Яв инсафсуз аязари
Курбариъ мяхъв ипри ашра.

Аяз аии къюрдар душну.
Кюкйир аии хъадар гъюру.
Гъаци дердер кIваълан душну,
Шадвал аии йигъар гъюру.

Гъюрайи Суна дяркъну, гъарин къаблхъинди гъитIкIуру.

СУНА (*гъарарикк гучI кади лиури*)
Жилиин фукъандар дахънаш,
Хъадахънайи кюкдин кIулар!
Дурариз уъмур тувнадарш,
ГъапIуз адаршвнийкIан дурар?

Дарш уъмур айидар вуди,
МикIлу улдубшвдар вуйкIан къян?
Тахсир кадру малайикдик
ГъапIуз кубкIри шуйкIан люкъян?

Кюкю али гъарин кюлер -
Фукъан гюрчег дарна уъмур!
Уъмригъян гъядахъу гюлер,
Гъаз тувунчвуз къисмат гъаму?

(Жилилан кюкдин кIулар каркариз гъадагъну, ишуру.)

Бегъер хайиз ахъу кюкйир,
Уъмригъян гъядахъу кюкйир -
Жигъилвал ккебгъру чагълариъ
Бегъер гъудубгдар багълариъ...

Аъзиз Аллагъ, вуйиз миннат –
Гележег тув йиз ккунириз,
Жилиз абхъуб мапIан къисмат
Дугъан уъмур аии кюкдиз!

ХАЛИЛ (*Сунайхъинди дуфну*)
Гъапуз ишурава, Суна?

СУНА (*цIиб гъилirkънуси*)
Бици эм гъафниз кIваина -
Думу яшамиш дархъирси,
Фици му дюн`яйиь имдарш;
Жилиин дяви алдрубси,
Фици табиаьт кюкдихъ хъаш.

...Ва йиз дюдний ипну гъялкъа,
Йишвди-йигъди дийибгъна гучI,
Гъи-закур...магъа...гъамус-хъа
Сар дарш сар шулу кIури пуч.

ХАЛИЛ
Дархъиси макIан! УхъутIан
Чивидар ву ихъ гъийихдар,
Жанар дивдар уьбхюз Ватан,
Чпин ччвурар тарихдиь ивдар.

Яв эмди учв игит вуйиб
Тасдикъ гъапIну - гъибтну чан шил.
Бахтлу кас ву чаз тувнайи
Уьмрин вахтназ лайикъ гъашир.

Хъа узуз гучIури азуз
Хътрукъуз дявдиь гъунар апIуз.
Адарза яш хъубан гъанаь,
Йици ал уьмриь хъуб`ин мяна.

СУНА
Тувна, кIурай,увуз кIажар
Мялимвалин курсар урхуз,
Ва адар, кIурай, ихтияр
Гъулан мялим дявдиз гъахуз.

ХАЛИЛ
Хътауз шулдар хушназ гъушур.

СУНА
Уьмрин мяна - ву чав уьмур!
(*Гъвалахъинди чав-чакди*)
Нагагъ уву, дархъишра яш,
Дявдиз гъягъюз гъязур шулаш...
Дар дерейин завуь - зиин
ЮкIв тIурниккди ккебхнайиси,

Гъамус-хъасин, гъамус-хъасин
Думу гъудубтгуз ккайиси,
ГучІ кади вуза гъаммишан,
Гъилирхъури гъар хабрихъан.
Узу дитну, мягъян ярхлаз-
Жюбгъюз даршлу дерд тувну кІваз.

ХАЛИЛ
Узу дявдиз гъягъюраза.
(Суна лакІ шулу. Ккархъну, думу дисури.)
Маалдакан, ккунир, йихъ за.

Ликриин гъахъи Суна, нач дубхъну, тинаси гъудучІвур.

ХАЛИЛ (*гъвалахъинди чав-чакди*)
Хъадакнугъяйиз дявдиан,
Яшар бегъем хъиди, ккунир.
Узу къяляхъ гъафи йигъан
АпІурхъа комсомол сумчир.

СУНА (*чан гардандиъ айи арсран гъякал адабгъну, дидихъди гафар апІури*)
Йиз ккунир ухъ, марци гъякал!
Чар ктабхъуз мигъитан дугъкан!

ХАЛИЛ
Суна! Къан шула - гъягъюрза.

СУНА (*жилиан таблин кІаж улдубтІну, дидигъ жинди гъибиржну, Халилихъна гъякал туври*)
Гъадабгъ узхъан гъаму багъиш.
Ярхлаз гъушган, апІин ачмиш.

ХАЛИЛ
Ккилиг - гъалиб духъну, гъюрза.
(*Гъягъюру*)

СУНА (*ишури, чав-чакди*)
Халил, уву вуйиз йиз ваз.
Жара гъякал адар йиз кІваз.

ПЕРДЕ

Кюребег МУРСАЛОВ

УГРУШИН

вая

ШТУЗ РЯКЪ БИХЪУРУ

(Юкьуб пердейин комедияйиан сабни перде)

ИШТИРАК ШУЛАЙИДАР

ДАДА - яшлу дишагъли, пенсия гъадабгъурайир.

УЪСМАН } – дугъан баяр.

МЕНТ (МЕНТИМИР)

БЕЖИ (УЧЧВУ ШВУШВ) - Дадаин дудургнайи балин хпир.

РАДЖА - дугъан бай.

АМАНАТ - Уъмнан шив.

ИЦЦИ БАБ - Ментимирин сижар баб.

Гъяракатар Дадаин хулан гъятариъ гъягъюра. Сягънайин саб терефнахъинди хуларин пипI хъа. Сар унчIварна раккин гъятдизди удучIвур, мурчвхъантина рукъан арчил гъябгъюра. Дидхъантина багъ вуйиб аьгъю шулу. Душваъ ругар, гъванар хъади ебккурайи ичIан саб гъвал рябкъюру. Багъдиъ палтар эрхру тIурин дизигна. Сягънайин гъатмунуб гъвал`ин кючейизди удучIвурайи урнарин саб пай рябкъюру. Гъадушварихъ саб пажсибра хъа.

1-пи ПЕРДЕ

ДАДА, УЪСМАН, РАДЖА, АМАНАТ, ИЦЦИ БАБ.

ДАДА (сарди).

(Ебккурайи ичIан яваидиси «Мархъар апIуз амин! Мархъар апIуз амин!» - сесер ерхъуру. Саб хилиъ ургъурайи атIин, гъатмунубдиъ пеэриз ккабхъруб ади, Дада удучIвур.)

Ригъар апIин уву, я аллагъ! Ригъар апIин!

(ИчГан хъана зилди «Мархъар апІуз амин!» ебхъуру. Дада хъпехъури дийигъуру. Гагъ-гагъ багъдиъ гъарушварихъан иблисди ккятІялхъюри хълигурайи Ицци баб рякъюри шулу.)

Пагъ!.. Вари дюн`я ригъарихъ ибшура, йиз гъахи дархи бай - мархъарихъ. *(ХътІерциури)*. Мялхъял апІуз аьмил!.. Йиз хъюлаз ву гъа. Сижар баб хъайир. Бамбгихъди ибар ктатІру Ицци баб!.. Яв, яллагъ, думу закур гъириз мичІли къул`ин диврияв!.. *(Завузди дилигну)*. Завра алабтІура. Му Аьзиз Аллагъдиз гъаз ригъар мукъан гъайифди вуйкІан? ХътІабщур кІури гучІуруш, аьгъдарзуз, ригъ? Астафируллагъ!..

(Хъана ичГан: «Мархъар аьпІуз амин!» ебхъуру. Дадаишлан ухът алдабхъуру.)

ЙикІ увуз гъадму ичІаь! Багъдиъ жил`ин чІиб иливру йишв илимдар, гъатму уьшвхъри дярбгъюб. Хъа валлагъ, гъурхъу къутІар кка увуз гъадушвакк гъа!.. Уф, кІул!.. Саб пеъра айибси дар, гъаму йигъари уларикк ккабхърадариз. Фикирра хъимдарзухъ. Я дапІну саб ригъра дар. Хъа ригъар гъузрин, йипа, гъамциб дюн`яйиъ! Хъа валлагъ, адмйирин писвализ лигуруш, ригъдиз, баркавниз, дагъдихъан зат кІул хъазабгузра ляхин имдар!

(Дих апІури пеэриз, ккабхъри, дурар гъисаб апІуз хъюгъуру.)

Цип-цип-цип-цип!.. Саб, къюб, шубуб... Яваш, Къакъра, сабушвхъан убд - парчйир ибшриву! Саб, къюб... Киш, датт. Шубуб, юкъуб... Киш, бакъач датт! Хъуб... Ки-и-иш! Уву, яллагъ, хъярщлиз рякбъриву - гъамгеле пеэрик кубсуз, валлагъ, урубгнадарвузки! Уъру пеъ - хъуб, Ликанці - йирхъуб, Футнакар - ургуб... Хъая-а-яв бабан жили кафтар! Гъамрари йивуйин увуз? Гъаму гъачІабкІу рягърягъ али даттли?.. ГъапІхъа, жан бай, дюн`я гуж хъайирин ву!.. Лизи пеъ - миржиб, Гъябибуллагъ - урчІуб... Ва-а-а, увура убдураваки, КІару астам? Убд, убд, бабан уччуб! Хъая-а-яв бабан!.. Убд, аьхир чІуруб ибшрияв - узуз либгури гъаз дийибгънава? Лавландин машар гъайи ху!.. ЙицІуб, цІусаб, цІукъ... *(Урхну дийигъуру)*. Саб пеъ адар! Адар пеъ! Бакъучв дудубгна! Зурба пеъ, гудсиб! Пеъ наана гъябгъиди, я эллер? Якъсиб пеъ! Вайгъарай, узу фикир тутрувди, му швнуд йигъ ву адарди гъа. *(Хуларихъинди хилар дазаргну)*. Гъагу гъамускъан гъудужва-а-ай - пеъ адар! Хъа гъамцдар швушвар айи дюн`яйиъ берекет шулин? Мушваъ пеэр ваъ, сил гъудубгиш, сил дибрихъур!

Хъа фу вухъа мурарин *(ялхъвниъси илтІикІури)*: ипІин, ах - кІвантІар арх! - магъа гъийин швушварик кайиб. ИпІин, ах - кІвантІар арх!

(АпІури мурмар, наанди-вуш дургуру. Тубччури дазаргнайи кушар али кІул, дючІюбгъну маш Уьсман удучІвур. Дугъаз чан терсди гъюбчвнайи напрус кабхъуз ккун шулу, хъа, Дада гъяркъган, наразиди дачІабкІну, думу напрус гатІабхъуру ва тинди илтІикІуру. Хъибхну гъюнихъ абиІу гварра ва хиликк гъурччу палтар айи бедрара ккади

Аманат гъюру. Гварна бедра явашиди жилиин дивру ва гъяатдиъ дизигнайи тІурниин палтар илирхуз хъюгъру.)

ДАДА, АМАНАТ, УЪСМАН, ИЦЦИ БАБ.

АМАНАТ (*явашиди, Уъсмназ*). Агъю шулу, Уччву швушв гъюрайиб, ичв айгъур Бежи гъюрайиб агъю шулу. КубкІу силси а баб...

УЪСМАН. Сар кавха вуйинхъа? Бежи гъулаз гъюру вахт хъубкъруган, вари деллу хъуз хъюгъру. Вари фици-вуш тюнт шулу... вардик зазар киршру, гъутур кабхъру, къяни шулу, цІаркуру. Кавха цІархуз хъюгъру, Раджа - аьлхъюз, йиз хпир - ишуз...

АМАНАТ. Жилирра дугъан - убхъуз.

УЪСМАН (*аьлхъюри*). КІубан адми ву, валлагъ, Бежи, туды еѐ за ногу! Адмир гъитхъа, пеэрра кимдарди, йитимар, дургру, думу гъюруган... (*Сеснак гукІнишин кадиси.*) Аллагъисан, ахъю шив...

АМАНАТ. Гъябкъюндарзуз узуз яв спирт!

УЪСМАН. Гъадму, фужкІа руб йиврур гъахъиш, зиян...

АМАНАТ. Гъи выходной ву.

ДАДА (*чав чакди, Уъсман ва Аманат дяряркъди*). Хъана жан дайинхъа йиз Уччву швушв, - муртайилан хъа ултІубкъуйи, хуйин шуру. ШейтІниккан никк ккудубзуи. Гъи гъадму гъясбикк ккадар гъаму хулаъ айи бикарариз... ИпІин, ах -кІвантІар арх. (*Чигъ апІури.*) Амана-а-ат! Гъудужва-а-ай, гъудужвай! Чиб-чпиз дяряркъдар дарчва - ккудучІвай ахниккан! Саб пѐь адар! Йицсиб пѐь!.. Амана-а-ат!

АМАНАТ (*палтар гъерхуб давам апІури*). Узу гъамшвахъ хъаза, я баб.

ДАДА. Ва-а-а, жини шейтІанси, наънан ачмиш гъахънийва, аллагъисан?

(Дада Аманатдихъинди илтІикІуру. Думу чаз багахъ гъахъиб дяряркъди, Аманатди, гъебхуз кІури кутІубччурайи къяши чарч пакъ дапІну гъутІубччуру. Гъирчри Дадаийн машинагъ мичІли пилтІарра, чарч къял`ан къюб шулу. Дада гъилиркъуру.)

ДАДА (*наразиди машинагъян хил гъядатури*). Магъа учвук кайиб! Яв вари апІруб гъамциб шулив! Афар илипиш, африн маш убгуру; чай убзиш, астакнин кІан ккадабхъуру. Яв, хуйиз маргъ гатІабхъиш, гатди мяв апІури... Накъ, маларигъна гъушури, ихъ кІари ахъиъ имиди жарарин кІари, уъл туври, лижягъна хъапІну гъушунва, Малланесредин. Хпарин гафарихъ хъахъну. Халгъарин вуйиш, вари элиз алдабгънийи.

УЪСМАН (*аьлхъюриси, гъяатдиъ столиин дипнайи журнал ккадабкуру*). Центральный телевидениейихъан гъапну шуйи, Халгъарин вуйиш. (*Дадаийлан хабар алдагъуз ккунди.*) Истину глаголишь, товарищ мама.

ДАДА. (*Уъсмнахъинди хил гъачІабккуру*). Уву ккебехъ, аркагулик!

УЪСМАН. Агъ, жан дада... (*Дадаийн гъарай имиди, дугълан ижмиди илчІихну, ккунди мина-тина тІурччуру.*)

ДАДА. Дург тина - йиз ил мухъдубтІан, увухъ хъайи къунан ниъру.
УЪСМАН. Уву, аьзизи маман, ухди рягъматлу адашди кІуриси,
гъубхъу пияндихъан гучІ мапІан - къацІ апІрур дурубхъу пиян ву.
(*Хъана Дада тІурччуру.*)

ДАДА. Дург тина! Я аьхюр аьгъдру, я бицІир аьгъдру, я саб гъюкум-
закумдихъан гучІна нач адру вягъши жанавар!

УЪСМАН (*хътІерциуриси*). Гъюкум!.. Гъагу хъебехъ, яв гъюкмикан
фу бикІураш гъаму (*журналик шикил улупури*), уву пеълиз кІуриси,
лавландин машар гъайи халуйи. Ички хъубзбу сумпларин рангра
гъубшуб ву гъа! (*Артистдиси урхуру.*)

Гъюкум
Дурубхъу пиянарин ву гъи,
Вари ляхнар, рякъ-раж
АпІру хавхавди.
Анжагъ пиян гъахъиш,
Дубхъну арагъи,
Му ккитІибкІу дюн`я
Рябкъюру дюзди.

Ужуйи гъапну, хуйин бали, йиз кІваъ айибси. (*Папрус гъюбччену*
кабхъуз ккун шулу, хъа Дадаин маш гъябкъган, хъана арчлилантина
гатІабхъуру.)

(*Дийигъну саб рибшвурайи гурд`ин, душвхъан хълигурайи Ици баб,*
гъилиркъну, гъай-гъайди адрахъди гъузру.)

ДАДА. КІвакан улхуз, увуъ юкІв авуъ? Гъаму гъялнаъ узу итну, - яв
вари ужуйи вуйив, кІура. (*Гъурд хъапри.*) Сту пят! Гъургдуза гъаму
тІягънари! Уф кІу-у-ул!..

ИЦЦИ БАБ (*гъирагъдизди, Дадаин гафар давам апІурайибси.*
ИнтІиди). ТІубкІурайиз, байтул!

ДАДА. ТІубкІурайиз, байтул!

ИЦЦИ БАБ (*хътІерциури, гъирагъдизди*). Юкъвра гъудубтІну,
хъудубтІну гъябгъюрайиз!

ДАДА. Юкъвра гъудубтІну, хъудубтІну гъябгъюрайиз, байтул!

ИЦЦИ БАБ (*хътІерциури, гъирагъдизди*). Му юкІв, кІуруш, юкІв
затра хай дариз. Гъава хъайибси айиз жан!

ДАДА. Му юкІв, кІуруш, юкІв затра хай дариз. Гъава хъайибси
айиз жан.

(*Машар жикІурайи Уъсмну, Дадаихъинди илтІикІну, аьлхъюриси*
кІулар тІурччуру.)

АМАНАТ (*Уъсмназ*). Мьяаьлхъан - думу гуннагъ ву. Дугъан
яшарихъна хъуркъган, ухъуз, ухъкан фу шулуш, аьгъдархъуз.

УЪСМАН (*тасмлихъди машар кижкуру*). КІурбар! Скелет шулу
ухъкан, дугъан яшарихъна хъуркъган. Чивиди уъмрин кІакІариз

рукъбан бадали, гъийин заманайиь маарин ерина нахъв ади ккунду, кІван ерина – гъван. Желудокра рукъануб ибт, гъутІу пеэрин гъял апІуз. Хъа мурарин насил сагъу гъюкуматдин сагъу уъл гъипІуб ву. Дурарин кІарубдиз кІаруб кІури гъахъну, лизибдиз - лизиб. Думуган, товарищ ахъю шив, гъапІури ипІуйи, дарапІур (*зилди*) хълигуйи. (*Сабнну Ицици бабан терефназди илтІикІуру. Ицици баб учв рякъяйизра дургру.*)

АМАНАТ. Я кас, гъамусра гашу гъакІир адар.

УЪСМАН. Адар. Гъамусра гъапІури ипІуру. ДарапІурин хъйибгъуб! Лихрур сар шулу, мухрик медалар китІрур - жарар. Гъаддиз адмйирра вари тюнт духъна. Тіирх кубчІвна, дацІаркна. Вари, пузавузки, гъи фицдар-вуш шакв кайидар ву: къянидар ва иццрудар.

ДАДА (*маш цІабхури*). Му машар-хъюхъярра ургури аьжуз дапІназу. Имбуна-имдру гъутурра кабхъра узук! (*Уьсмнахъинди хил апІури.*) Энергия вуяв кІура узуз сан йиз пиянди айи духтир бали. Энергия!

УЪСМАН. Энергия ваъ - аллергия... Ухъухъ, аьзиз маман, гагъ дагъларин тюнт ригъ, гагъ зазсиб мархъ йивури, ранг гъубшу машар гъяйи адмйир гъитхъа... ухъухъ уьзур ктруб рякъюъ дабхънайи гъванра адар. (*Гъвандихъинди улупури.*) Гъаму гъван дьобгъну, уву думу экспертизайиз хъадапІ, гъаму гъвандин айитІ, язвана чухутка дарш, кесме дубхънура а. Хъа уву аллергия кІурава...

ДАДА. Узук гафар макаан, аркагулик! «Энергия»!.. Энергия хъуз, узу учвуз бицІир-гъацІир вуйин? Жарадарси, гъудрукІу хпир вуйин узу, уву узуз яв энергия гъубччвуз? Узуз гъябкъю, фицир гъацир игит, жилариз барабар уъл гъипІу дишагъли вуза узу! Валлагъ! Сад йигъан саб гектар совхоздин хяр ккадабгъуйза, авдал хуйин шуру. Фу бадали, фуж бадали?.. Гъюкумат девлетлу апІуз. Гъийин тІарашчйириз тІараш апІуз. Улихъ-кІулихъ хъайи фяряънар ацІуз!

УЪСМАН. Вуйивали гъи магъа жандихъра аьжуз гъахъундува.

ДАДА. Вуйивали гъи магъа... (*ХътІерицурайиб аьгъю дубхъну, хулазди гъягъюрайи Уьсмнахъинди илтІикІну, хътІурччвури.*) Хъа хъузра вуза, уву мяаълхъян! Учвухъ, тІягънарихъ лихбу. Имбуна-имдру угрушинна абхънайиз гъамус жандиъ - мициб бала наънан гъабхънуш. Му пеъ кІуру байтулра, му наанди гъубшкІан? Имдар пеъ. Сабушв дариз гъа иццрубра - вари жан иццурайиз.

ИЦЦИ БАБ (*хъзагану, хилар дазаргнуну, гъирагъдизди*). Я лигрур адар, я - гъайгъу зигрур.

ДАДА (*хилар дазаргнуну*). Я лигрур ада-а-ар, я гъайгъу зигрур. (*Дийигънуну*) Ай, шлиз гъясбикк кка, кІурува, уву гъи? Шлиз гъи уву, йирси кейдан, ккунду?

АМАНАТ (*палтарин ккудубкІну, гъяят ичІибкурайир, дийигънуну*). Гъаз уву гъарган гъацдар кІуйкІан? Хъа уву даккунди айинхъа учуз?

ДАДА. Учвуз? Ккундучвуз? Узу?.. (*Аьлхъюру.*) Учвуз, гъийин заманайиндариз, жарадар ваъ, учв учвукъан ккундарчвуз. Уьмур фу вушра аьгъдарчвуз. Учву уьмур хъапІрадарчва - уьмрикан тамшир апІурачва. АбцІнайи чагъу гатди къюлканси.

(Саб герен фикрарик кахъну деъру. Хул`ан птулкайинна рюмкайинстар зизрингар шулу. Аманат, дипну мургулра, хулазди жаргъуру.)

(Чав чакдиси.) Хъа ккун апІузра гъапиган, ккун апІуз шлубра фу имихъа, йипа, му баракаван дюн`яйиъ? АцІу фунарна ичІи юкІвар - магъа имбуб! Жиларин ул адабгъру хъярццар-хпарра ву, бякъйир кайи хпарин фнар хъайи жиларра. «Ккундучуз»!.. Хъа ву-у-у, тадабхъуз мигъитанай!.. *(Фикрарик кахънуси.)* Ккундийчуз пуз хай шуйи учуз. Учуз ав, учуз вуйчуз, учуз дугъриданра ккундийчуз. А-а-ай! ГвачІинтІан хябяхъдиз сивариъ укІар ккадагъури бизар духънайидар, гъулаз гъюрудар апІури мяълийир гъюри шуйча. Къял`ин укІан гъагъарра алди. Валлагъ! Гизафси Тамумдик кълхъри шуйча. Успагъи сес аийи дишагъли вуйза узу. *(Фу-вуш кІваин дапІну, аьлхъюру, хъа мяълисиб апІуру.)*

**Адагъай, адагъай, гъавумар,
Тамумханум адагъай, гъавумар.**

(Ицци баб, урсну гурдлан, чан багъдиъ, гъатІабцину шалра, арагъну аьлхъвниъ, мяълийихъ тархъру.)

**Риш дар думу-магъи ву, гъавумар,
Гъюл`ин али гими ву, гъавумар.
Адагъай, адагъай, гъавумар...**

(Дада цІиб шаклудиси минди-тинди лигуру. Улихъ кІвантІар крижвурайи Уьсманра гъитну, Аманат хул`ан удучІвуру.)

Тамум, дипну гъагъра, йивури гъванар, хъергуйи учухъ. *(Аьлхъюру.)* Ай-ай-ай. Йишвну вазлин аквнахъди гъацІийишвариз тІиркІарикк деуьча, жигъил хпар. АпІури аьлхъбар-зарафтар шуйча игнин, гадан милариъ, рякъ`инна гъушдар... Вари думуган фици-вуш жараси вуйи. Лихузра лихуйча, шадвалра хъапІуйча, ипІузра ипІуйча. Игит дишагъли вуйза йиз вахтари - саб уьл гъудубшвуйза саб деу йишвахъ!

УЬСМАН. Не хило! *(Аманатдиз.)* Не пытайся повторить! Гиргми уьлхъан хъчІихиш, фун ккубчІвру яв.

ДАДА. Ичв адаш кІубнир вуйи. *(Аьлхъюри.)* Къаркъул дагъ гъадабгъуз пул айиз, кІури шуйи.

АМАНАТ *(мюгъталди кІул тІубччури)*. Ма-а-а-аншаллагъ! *(Уьсмназ.)* Узузра гизаф гъеебхъуб вузуз, ичв гъизил ади гъабхъну, кІури. Хъа наана гъубшну мурарин девлет?

УЬСМАН. Цссс! Гъамус чав жаваб тувру: му мукъам мид`инди кІудубкІруб дар, кавхайин.

ДАДА. Ккуниб ккунди гъитур дайза ичв адашди. Узуз гъябкъю, сифте гюлмягъмар алабхъур, сифте лак али туфлийир ккуркъур, сифте тІубахъ тІублан хъапІур - вари гъадму *(хъюхъниз тІуб йивури)* алагюзли узу вуйза. Учвуз гъи узу гъясбикк ккадар кІури. Думуган гъизил шлиз гъябкъюб вуйи, му гъяцІлягънариз? Узу дурурху шагъур

гъитундаи ичв адашди, аьжужди. Валлагъ, му дюн`яйиъ фу ккундуш, гъадму гъуллугъ гъубкӀуйи.

АМАНАТ (*Уьсмназ, ижмидиси*). Хъа му гъаддиз гъамцир вуйичв гъа, учвтӀан даккнир. Ккунди шул гъа, хъа ярхлаан, чан лик-хил гъядарди, чан жандиз аьзият ктарди.

ДАДА. Му, байтул, хъюхъяр-машарра ургури аьжуж дапӀназу... Пеъра адар - наан жегъеннемдиз гъубшнуш. Илибтуз кӀурайза гъа - шюкъяр адауз. Гъит, кӀурайза, пеэркъан артмиш ишри. Адмйириз гъа бякъйир апӀуз агъюди имдар.

(*Саб герен*)

Ваъ гъа, мюгъталра фит`ин шулува йипа: гъилигиган, мурар пеэрна даттарси шулу, чиб-чпик курсери, амма бицӀидар арайиз гъюрадар. Аьгъдарзуз, мурарин гъапӀу-гъабшиб наанди гъябгъюри шулуш! Валлагъ! Сар бицӀир шулу хъайир, улчӀвугу хуйирихъ. Гъадмура, сугъккари кӀурус, даршулди гъахур, гъахурра гъатхур. (*Дийигъну*.) БицӀидарин еринара гъамус цӀийи-цӀийи уьзрар арайиз гъюра... (*Машар цӀархуру*.) Баладайзуз гъа, саб йишв иццуйиш - вари жан вуйиз. Му угрувалра, му байтул наънан гъабхънуш, мидира деллу дапӀназу.

УЪСМАН. Дип, гъаму дип, гъапунзавуз! Синтетика агъу ву инсандиз. (*Дадайихъ хъайи атӀин тадабгъуз хъачӀарккуру*.)

ДАДА (*Уьсмнан хиллан бачӀ йивури*). Дургин апӀин яв хил! Думу учву йиз Уччву швушван хъюлаз кадабгъначва. Увуна яв хпири! Къюб атӀин ургъура кӀури узу гъадму йитимдиз, гъадму аьхюди рябкъюрочвуз. Мьяаш ктру хуйир. Духтир йиз бай вушра, узуз йиз иццрушнариз лигуз даягъ шлур, йиз дерди гъубкӀуз хъиркӀур гъадму вуйиз, йиз Уччву швушв. Чан даршра-адаршра, аьжужди, дугъу улариъ убзру дарман узуз тув, уъл ицци апӀру литаминар хъадаъ (*жибдиан кремдин тюбик адабгъури*), хундруцӀарикан ктатру кирем аьбкъин дугъу узуз...

(*Уьсман, ибарихъ тӀубар гъурчвну, дийигъуру. Дадайи, ушв ришвури, хилар хъаъри, фу-вуш кӀури чан гафар давам апӀура, амма фукӀа ебхъурадар. Ибарихъ шлубсиб гъугъ ебхъуру*.)

УЪСМАН (*саб вахтналан*). ГъапӀру «кирем», гъапӀру «литаминар»? Увуз, гъамус ургӀур-миржӀур йисаъ айиганра, саб деу йишвахъ саб уъл гъудубшвуз ккундийвуз? Яв иццруб фукӀа адарив, яв къабивалтӀан, уву гъаз узук тӀирх капӀрава?.. (*Аманатдиз*.) Аллагъисан, ча йиз спирт, уълубхъюза гъадму, сакарат.

АМАНАТ (*Уьсман сикин дапӀну, Дадайихъан кремдин тюбик дибисну, дидкан урхури*). «Крем от загара». Срокра гъубшуб ву гъа. (*Ухът алдабхъну, къяляхъ туври*). Жан баб, узу баладар, гъаму яв байкъан тӀонт мапӀан. Агъявуз гъамгъан хасият.

ДАДА. Учвуз ужуйи, хасиятар хъайидар.

АМАНАТ (*ис алахъну, Дадайикан карк ктатури*). Ицциб ипӀури,

марциб алабхури, деъ сарун яв марцахъ. Хъаъри сюбюгънарра, урхури къулгъйир. *(Гъудужвури, чан чакдиси.)* Хъа дици гъитдира ккундаринхъа, йипа - ургъри. Аяллагъ, гъапIуз му дюн`я гъамкъан чIюрхюб вуйкIан? Гъамкъан къяниб?

УЪСМАН. Дюн`я дар къяниб. Дюн`я, баркаван, дадаи бицириз шинтси, ккабалгна - ухъу вухъа къянидар, адмийир: Иса, Муса, Аъли, Вели...

АМАНАТ. Адар кIваз саб сикинвал, гъутур кайи фикрин эйсйирихъан. Гъадрилантина даринхъа му дюн`яийъ абхънайи цIана угрушин? Фу гаф ву жвуван хулаъ жвувхъан абхювал апIуз шулдар кIуруб!

ДАДА. Узуз дугъу гъаму байтул угрушназра дарман абгурза дупнайиз, йиз Уччву швушву. Аллагъди уърхри учв.

УЪСМАН *(кIулхъан хъичIихну, лицури)*. Гъаммус йиз exitusletalis шулу.

ДАДА *(Аманатдиз)*. Фу шулу, кIур?

АМАНАТ. Агъдарзуз, фу-вуш шулу кIур. *(Дадаийн гъвалахъ дъери.)* Жан баб, миннат вуйиз... Тамум бабура Бежийиз гъациб мурсликан атIнар ургъура - гъадгъанра, гъаму явси, машар, хилар ургури гъахъну. Гъамгъу лечение гъубхну, гъамус къяляхъ йивнайиз, кIурайи. Увузра гъадму дармнарискан тув дупнайиз.

ДАДА. Яраб мурариз фукъан даккунди вуйкIан му йиз аъжуз швушв!

УЪСМАН. К чърту аъжуз швушв! ГъачIин гъудужвур, ригъар имдар, кIури, ишурайва - дицисдари гъитурдар ригъар. Дицисдарик куркIу ригъдин нуларра, мичIал духъну кIтурчвур. Бахт гъабхъну, яв Уччву швушв завариккна ккудруркъруб, даш ригъра кадабгъну, масу тувуйи.

ДАДА . Фукъан учвуз дугъан хъялди вуйкIан! *(Гъудужвуз ккунди.)* Ва чве, узу йиз Ментимирихъна гъягъидиза. *(Арчлихъан мюгътал гъахъи Ици бабан кIул хъазабгуру.)* Му агъу кайи хуйихъ гъузидарза! Уф, юкIв!.. *(КIвахъан хъчIихуру.)*

АМАНАТ *(Дадаийхъинди жаргъуру)*. Я баб, я баб!.. *(ХътIурччеури Уъсмназ.)* Гъаз дийигънава, кюмек апIин!

УЪСМАН *(хътIерциури)*. Уччву швушв!.. Наан ка дугъак уччувувал, я чве? Гъагу улупай узуз!.. Уччвур... Уччвур шлиз кIур - уччвур!.. Къакъуч дижубхну, хъюхъниз пудра гъеебчну кIури, адми уччвур шлуб дар, эй инсан. Уччвушин машназ айтIан гъюруб ву. АйтIан гъюру машназ сагъу ранг, айтIан хъибтру уларихъна мани акв. АйтIан кархъру адми. Хядси! Дар думу уччвур! Агъюдидра-агъюди уву гъаз ккидицну кIурува гафар?

ДАДА. Думу, йитим, лихура. Къюб кепег шулу кIури, гъилиццапси шулу, алвер апIури. Ичв йитим уърхюрза кIури.

УЪСМАН. Шли уърхюра? Фуж уърхюра?.. Хъа му гъюкуматдиъ гъилиццац дарур фуж ву? Узуз, йиз гъизигу зегъметназ дилигну, туврайин?

ДАДА. Увуз гъадмура тувну ккундайи, алдабхъу шалвриз! Гъаму дерейиъ увусир духтир адар, амма ищрурихъан къюб кепег дисуз кIубанвал гъянаъ адарив, чIяппряхлин. Хъа увуз дюзди алдабхъу

шалвар кІуру гъа! Дубгъ увуз йиз Ментимирахъан. ЯвтІан бицІи гъуллугъ вушра, гъурхуб-агъюб адаршра, ккадабцІури пул деъна, бицІи милица... *(Хилар хъаъри.)* Ва-а-а чве, узу йиз Ментимирихъна гъягъидиза - учвухъ гъузидарза.

(Арчлихъан хълигурайи Ицци бабан ипІурайи вич гъябхъру. Дугъ `ин уьгъю алабхъуру.)

(Шаклуди минди-тинди лигури.) Йиз фукІа хътариз дугъан хпирихъна сижар бабахъ - сиржа ишри дурар!

(Ицци баб ахърайибси шулу.)

Йиз гъадму балихъна гъягъидиза узу. Йиз Раджара хъади.

(Аманатди Дадаин хилигъ таблеткІиур ивру.)

ДАДА *(сабпну ахъю чІигъ апІури)*. Ду-у-ургну хътарза узу ичв дармнарехъ!

(Гъилркъу Ицци баб арчлилансина гъяятдизди ахъру. Вари мюгътал шулу. Ицци баб, ктІурччури палтар, начдиси ккятІялхъюри, гъудужвуру.)

ДАДА. Ва-а-а, му фу хабар гъабхъи? Му хялиш гъапІур ву? Му?..

ИЦЦИ БАБ. Ахъунза гъа... гъарин кюлихъна вичуз чІарккурайир. Уву гъапІрава, я гъавум?

ДАДА *(жаваб тувуз даккундиси, саб гъвал ягълухъиз минди дизигну, Аманатдиз)*. Сабдиланра дар гъаму йиз угрушин - гъадму ичв дармнарилан ву. *(Дармнар гатІахъуру. Ицци баб дурар уч апІури алархъуру.)*

ИЦЦИ БАБ. Вайгъарай, жан гъавум, гъяйиф дарин бали туву дармнар. Уччу швушву фу-вуш гъапну кІури...

ДАДА *(Ицци баб гъилркърубси зарбди)*. Уву ккебехъ! Уччу дугъан гаф гъудгнин дижикІну апІинай. Уччук гъилигган, думу пайгъамбар ву. *(Ишбан игъарстар апІуру.)* «Уву дерд мапІан баб, - гъапунзуз, - узу думу яв угрушназ сабаб апІарза. Уву ихъ йитим Раджа уърх - хъа думу яв энергияйиз узу, Аллагъдин амуртІан, дарман харза. *(Ишуб кубчІери.)* Макра гъапІну узуз.

ИЦЦИ БАБ *(кІулар тІурччури, гъирагъдизди)*. Агъ жан гъавум, мал вува сарун, кІару мал.

(Дада явашди ишура. Аманат дугъан гъвалахъ деъра ва хиларилан каркар алдатура.)

(Дадаийиз.) Пенсияйиз гъапІну дугъу мак - увуз ваъ. Яв пенсияйиз!

АМАНАТ. Жан баб, уву тюнт махъан. Вари ужуди ву - мишан. Миннат вуйиз, мишан. Узхъан шулдарзухъан, жарар ишруган...

Ишурайирна гашди айир гъяркъюбси, уларикк зириз ккибккуйиз, юкІв гъавур-завур шулиз. Дерд шулузуз узуз!.. Мишан, жан баб, мишан, дарш гъамус узура!.. *(Чахъанра ишуб тадабхъуру, ва думу, иливну машинин хил, хулазди жаргъуру.)*

ДАДА *(чав чакдиси)*. Наан-вуш а, кІур... Бакуйиъ вуш, даршсан гъаддин гъвалахъ, Сибириъ - кІваинди дарзуз - малла а, кІурайи. Гъилигубси, аьгъю шулу, кІур, адмийин уьзур. Шиклиз лигуру. Йиз Уччу швушву, узуз кІаж апІуз, гъадгъахъна гъягъюрза кІури, йиз шикилра гъубхну. Аллагъди уьрхри учв йиз фуж... йиз!..

ИЦЦИ БАБ *(давам апІуриси, гъирагъдизди)*. Йиз жибарин хирург, йипа, Уьсмну кІуриси.

ДАДА *(даккундиси)*. Фу? *(Чав чакдиси.)* Уьсман гъадаъ тина. Хъа дугъаз дюзди алдабхъу шалвар кІуру гъа. КІул алдру ху! КІул алури хулаъ пул шули аьдат ву, дугъан айин? Гъич дарш варж кас дюз аьжаликкан ккадаъну гъаму дерейиъ,набши дурарин гъюрмат? Узу гъакІиш, фтихъ кивру дугъу? Ва-а-а чве, узу гъамусдихъантина йиз пенсия, кепегра чІур дарапІди, йиз диври апІуруза.

ИЦЦИ БАБ. Наанди, Уччу швушван жибдизди? Хъа уву гъацира думу гъадинди диври адайвахъа? Гъагу думу, баркаван, сабанкъан му яв Ментимирин жибазди гъаз дивдарвахъа, гъадмура яв бай дайин?

ДАДА. Ари вуш уву яв зурнара хъип! Дамгъа учвуз аьгъюб. Улиъ заси вучвуз вардиз йиз швушв. Йиз Джиммира ккундарчвуз... Раджа, пуз. Учвухъди ччвурра... улдугури шулзу. *(Ишуриси ишалсиб апІуру.)*

**Йиз бахтсуз балин бахтсуз,
Гага хъадру курцІил, аьжуз...**

ИЦЦИ БАБ *(давам апІуриси, гъирагъдизди)*.

**Факъир, касиб, йитим, язид...
Кар, кур, ликанцІ ху - инвалид!..**

(Дадайиз.) Уву гъадму бай буш апІурава, я жан гъавум, гъаз уьбгъюрува балин хасият. Гъадгъахъди йиз Мягъмудра, хтул йиз, дирникан кудубзну гъябгъюрайи уьлси шула - эйвал апІуз даршули. *(Гъирагъдизди.)* Яв дугъахъна, Раджайихъна, вуйи ккунивал бюркъюб вуяв, малдинсиб. Хюнйир шулу гъа, аьхю мал гъабхъиганна, чав фила-вуш гъапІу кІари ккубхъуз гъитрудар. Ари гъациб вуяв яв худлихъна вуйи ккунивал. Къяниб!.. Увуз - узу гъаддин къяляхъ-къяляхъ артухъ гъавриъ шулаза - думу ккундарвуз, увуз уву ккундувуз.

УЬСМАН *(урнариан учІври, дих апІуриси)*. Наши чёртов Джимми? Раджа!

АМАНАТ *(хул`ан удучІвури, хъахъри)*. Думу...*(Дадайихъинди лигуру, хъа ккятІялхъюрайи Ици баб рякъюру.)* Думу ухди-и гъудужвну...

ДАДА *(наразиди)*. Яв гъаз вуяв Раджа?

УЬСМАН. Дуржну итІуз!

ДАДА. Хъа валлагъ, учву итІузра итІарчва.

УЪСМАН (*жибдиан телефон адабгъну, Аманатриз улупури*).
Телефон гъадабгъунза гъадгъаз. Чахъ хъайиб гъудубгну, заваргелдийи.

АМАНАТ (*гъирагъдизди*). Саб телефон вуйинхъа. Дурарин дада гъафиган, шей`арикан сабдихъ дарш сабдихъ микI хътривди гъич гъубзурдар. Наанди гъюрхруш дурар.

ДАДА. Думу бай хулаз накъ хябяхъган...

ИЦЦИ БАБ (*арчлихъан хъазагну*). Хябяхъган вуйинхъа – йишв гъабхънийи гъа, жан гъавум. КIваин илмидайнив дарш?

ДАДА (*гъясбикк ккадраъди*). Циб къандиси...

ИЦЦИ БАБ. Ав, ав. ГъацIйишварган.

ДАДА (*Ици бабаз*). Уву ккебехъ яв гъямгъям! (*Уъмназ*.) Жизби дубхънуси...

ИЦЦИ БАБ. Пиянди. Сакъур пиянди!.. Гиран мапIан, жан гъавум, хъа гъадму балихъди йиз Мягъмудра пуч шула!

ДАДА. Циб дубхънуси гъафну...

ИЦЦИ БАБ. Гъафундар, хъагъахну. ХъчIюхюри. Думура, йиз хтул Мягъмудра. Яв Ментимирин бай.

(Уъмсан Аманатдихъинди гъерхруси лигуру. Аманат, кубчIвну шууб, хулазди жаргъуру.)

УЪСМАН (*хъял кади*). Раджа!

ДАДА (*гучI дубхъну*). Раджа гъаз вуяв яв? Дахъну ими думу. Гъит бали чан нивкIар бегъем апIри.

УЪСМАН. Гъамусра ахнарикк шлу баяр шулин, я мать Тереза?

ДАДА. Баладар, думу бици бякъяй ву сабан.

УЪСМАН. ГъапIру бици бякъяй, я чве? ГъацIйишваринган жарадари пиянди хулаз хчIюхру бякъийр шлуб вуйин?

ДАДА. Баладар – думу аь-а-ахю жилир ву сарун.

(Уъмсан, гъадабгъну шид айи гвар, гъялак шулу хулазди гъягъюз. Дада, динну атIинра, хъергру дугъахъ.)

Увуз гъапIуз ккундавуз, увуз даахнайи бицириин шид улубзуз?..

УЪСМАН. Ваъ. Узуз ихъ Джиммийиз... Раджайиз мяълийир апIуз ккундазуз. Думу раджа ву гъа, господин!

ДАДА. Хъа уву хил гъадгъуинна запI, хъа узу гъапIруш! Гъадму саябт удучIвну гъягъярза гъаму турпагъариан! Гъарзариан урсарза!

(ГъапIруиша мюгътал духънайи Уъмну вари гвар шид чан кIулланисина улубзуру. Дада, апIури мурмрар, къяляхъ хътакуру ва атIин убгъуб давам апIуру. Уъмсан, сабину гъялак духъну, хулазди архъру. Хул`ан кажсабгъурайи стакнин зизрингар шулу. Хъа сесер ерхъуру.)

САБПИ СЕС. Раджа-а-а-а! Господин Раджа-а-а-а!
КЪЮБПИ СЕС. Фуж ву гъаму, я чве? Мягъмуд? ГъудучІв, ахуз гъит!
САБПИ СЕС. Это я, мой господин, ваш жалкий слуга. Принёс вам чаю... опохмелиться. Не соизволите ли откушать, дорогой махараджа?

(Дипну атІин, Дада унчІварихъинди жаргъуру ва, гъивну унтІахъ хилра, айитІинди лигури дийигъуру. Раккнигъян, маш лап наразиди дипну, бегъем нивкІан уягъ дархъи Раджа гъязагуру. Дугъан къяляхъди подносдиъди чайра хъади Уъсман удучІвуру ва хъял кади думу поднос натІабхъуру.)

ДАДА. Ва-а-а, ва-а-а! Фу вуяв, гъямпІ? Фу ккундувуз биціириккан?
(Ил гъудрубкІди дийигъуру.) Ва-а-а, ва-а-а! *(Алдакурайирси, унчІварихъан хъчІихуру.)* Телефон апІинай, дих апІинай йиз Уччву швушваз! Гъайихай узу йиз Ментимирихъна, йикІурушра, йиз гъадушваъ йикІри узу!.. *(УнчІварикан кчвухури, явашиди жил`ин дахъру.)*

(Хул`ан Аманатра утІурччвуру. Дугъуна Раджайи Дада, гъючІариккан дидисну, явашиди гурд`ин дитру. Аманат хилар, ликар тІиришури алархъуру. Аъхирки Дада чан амрихъна гъюру. Уъсману Раджайиз ишара апІуру, Раджа Дада хъади хулазди гъягъюру.)

3

УЪСМАН ва АМАНАТ

(ГучІ гъабхъи Аманат гъамусра кидирчну улар дийигъну ими. Хъа думу сабпну ишуз хъюгъру.)

УЪСМАН. Му фу хабар? ГучІ мапІан, йикІурдар яв сижар. Варж йисансан...

АМАНАТ *(хъял кади)*. Хъа йикІуруш, чиркра гагІрабхъричав!
(Хъана яманди ишуру.)

УЪСМАН *(мюгъталди)*. Ва-а-а! Увузра табасаран чІал агъявузки? Узу увуз ишузна, убччузна, хинкІар аркІузтІан агъдар, кІурайза гъа. Узу уву малайикси гъисаб дапІнайза.

АМАНАТ *(чІигъар апІури)*. Инсан малайиксир духънура ккунду: марццир, манир, нурлу... ЧІяаън, чІяаън чиб чпиз кучІлар апІуб, гъитІибкІуб, улхуб, аьлхъюб, ЧІяаън вягъшйирси дуламиш хъуб! ЧІяаън! Уччу ярквариръ айи силар дарчва, уччу адмийирвучва, инсанар!
(Ишуру.) Уву мяаьлхъян уз`ин!.. Агъдарзуз, фу бала алабхънаш гъи адмийир`ин: наан саб инсанвалин цІюмгъял кабхъарва - гъадмусяаьт рихшантчйир ачмиш шулу, силбар хътирчуру. КтІубшвуру цІюмгъял - шуршар алатІуру. Гирамибдиз йишв имдар уьмриъ, гирамиб вари ликрикк ккивну, ликрикк ккайиб за дапІну, халкъдин хярт Іахъ хъибтну.

Адмийриз дюн`я ккитибкІну рябкьюри дубхьна. Гьаддиз даринхъа ичв дадайин кІул ккибицнайиб? Чан бай, хпирихъан гьергну, уьлкейиь уьргъна - учв Уччу швушв`ин гьайранна гьайбат духъна?

УЪСМАН (*дерд кади*). Гьудургну бай. Я дих дар, я дикІ. Убхьрубдиин яманди гъанихди вуйи думу аьхиримжи вахтари.

АМАНАТ. Гьадму бай абдал гъапІдарра яв дадана чан Уччу швушв ву. Дадаи думу, гъи чан Раджаси, ккуниб ккунди гьидритди, кьогъялди, гьюдалди вердиш гъапІну. КъацІ алахъган, хьюхъ абшру жихирси. Хпири думу жихир улчвубхну-кучвубхну, вари сок учІвубхну, гьюл рякьюзди гатІабхьну. Раджара гъи дугъаз жаглугин галамтІан дар. КубчІвну ичв абдал дадайик, учІвубхури ифи деъна. (*Ишуру, хъа сабІну кІул за дапІну, хилар гьатІарцуру.*) Хьирчну чпин бицІидар жарадарихъ, юкІв дутІрубкІди дуланмиш шлу дадйир шулин, я эллер? Фици мурарин гьипуб гьухригъан гьабгьюру? Гъаз му душмнар, уьлиз гъачІаккдар, гъвандиз илтІикІдар! (*Ишуру.*)

УЪСМАН (*аьссиди*). Аллагъисан хъана гарцІларихъ шид мухьубзана. Ккебехъ, мишан.

АМАНАТ (*хьтІурччури*). Ишуруза! Узу ичв раба дарза, гьарган учву кІуруб апІуз духнайи. УдучІвну гьягьюрхъа, гъапнийзавуз, ухъ`ин фарф йивайиз. Гьюбар айи дагриинси. (*ХьтІерцурици.*) Абин ха-а-ал, абин ха-а-ал!.. Гъагу увухьинди лиг, фуж духънаш увкан. Институт ккудубкІну дуфну имиди, дюн`я йиз - узу дюн`яйин, кІурурсир жигъил вуйва. Лизи халат, нурлу улар, аку хиялар... Саб артухъ вая гъагъи гаф мелзналан улдубчІвдайи яв - гъамус, улубкьну гьяйи машра, улхбаран Дада хьтитурава. Магъа увуз абин хал! Хъа дюзди кІуру гъа: уртагъди кІултІан, кІул`инди иб ужу ву, кІури! Гъамус гъуз магъа, арснун яв абин хулаъ... Милин, Уччу швушв дуфайин мушваъ базар абци, тилин, бай хьидирчну сппар ярхи йигъ аьлхъ... Узхъан мици шулдарзухъан. Узуз ккундарзуз мици. Жвуван хулаъкъан юкІв дипуз саб мурччв дибрихьру уьмур гъаз ву, я жилир? Аьхирки, узу саб апІуз мигъитан!

УЪСМАН. Тьонт махъан, тьонт махъан! Гьарсарин чан бахт...

АМАНАТ. Бахт? КкудубкІну бахт... Бахт дийибгъну, рякъ гьадабтІу шидси!

УЪСМАН (*багахъ духъну, Аманатдин гьарцІликан улин нивгъ марци апІури*). Штуз рякъ бихьуру. Шид дебккуз шлуб дар. Гъаци ву бахтра. Яв вуйиб сарира тадабгъидар. Бахт айтІ айиб ву, гьарсарин чан кІваъ.

АМАНАТ. Гьаддиз ичв Бежийи йиз кІваъ агъу убзру, дарин? Йиз бахт йибкІуз? Узуз вари марциди ккундузуз, сикинди, вари разиди, вари!..

УЪСМАН. Дици шлуб дар: вари марциди, вари разиди, вари... Уьмриь вари дибикъна. Адмийин фици шулу: сифте саб бицІи вушра уьзур кивган, вари дюн`я мучІу шулу. Уьмрин тІяам дубгру. Гьабгьюру вахт, думу уьзурра гъати шулу, дидихъна хъана варжна саб жара иццушнара арайиз гьюру - милин варкІ апІуру, тлин - гарп,

амма инсандин уьмур гьаддиинди ккудубкIурдар. Адмийиз аьгью шулу, ицрушин ктру чIиви жан даршлуб. Адмийи, пуз шулуки, чан уьзрарихъди албагну дуланмиш хъуз дубгъуру. Гъаци ву уьмурра. Уьмриъ ужубдин гьвалахъ харжиб, акубдин къяляхъ мучIуб хътарди шулдар. Саб фикир гъапIган, гьадму абдлар, тIафлар, футнакрар... - вари дураар духъну ккунидар ву, дураар отклонение дар - дураар вари уьмрин пай ву, норма. Дураар гьюдли хурагнак дадназ кабхърайи къутIкъли иставут вуди гьисаб апIуз шулу. Харжибдихъан ярхла гьергуз шулдар, наанакIа гьергуз шулда-а-ар - накъваригънатIан! Гьергну ккундар харжибдихъан - дидин рякъ гьадабтIну ккунду. Хъа гъи, Бежи а кIури, узу наана гьергну гъягъюза, дипну йиз абин хал? (Саб ара дийигъну.) Хъа абин хал - думу... Абин хал... Увуз гъебхъунвуз:

**Ургуд жиларин зиин лиц -
Дибрихъур,
Абин хулаъси юкIв дябхъру
Сикин чIукI.
Вардихъ
Гъациб мукъ хъайивализ шюкюр
Я кIан, я кIул адру
Дюн`яйин завукк...**

(Лирический музыкаийхъди перде хъябкъру.)

Абумуслим Жяфаровдин 110 йис хъпаз тьлукъ вуди

СЮГЬЮРЛУ ПРОЗАЙИН САГЬИБ

Абумуслим Жяфаровдин яратмиш апІбарин ирс неинки поэзияйинна драматургияйин эсерарикан дюзмиш дубхъна, дидиъ ахъю йишв заан устадвалиинди дибикІнаи прозайира дибисна.

Табасаран литературайин биначйирикан сар вуйи А. Жяфаровдин къалмиккан гьамцдар прозайин эсерар ккудучІвну: къюб повестъ - «Хлинцар кайи зиянкар» ва «Закурин рякъ»; ихтилатар «Дих пІуб», «Думуган ва гьамус», «Муштулугъ», «Уьлин тики», «ЙицІубпи рейс»; къюб ихтилатарин гьварчар - «Думуган ва гьамус», «БицІи геологар».

А. Жяфаровдин прозайин яртамишар къюб пайназ жара апІуз шулу - 1930-пи йисари гьидикІдар ва 1960-пи йисариндар.

Сабпи девриъ гьидикІу прозайин эсерариз, шак адарди, художествойин саб жюре лайикълувалра хас ву, амма дурар, литературовед М. Гь. Юсуфовди гьапиганси «гьякъьки прозайиз вуйи сабпи гамарси»¹ гьисаб апІуз шулу, фицики думу вахтна жигьил автори чан хусуси хатІ ва аьнтІикъа стиль абгури имийи.

1930-пи йисари А. Жяфаровди «Дих апІуб», «Гьул'ан шагъриз» ихтилатар ва «Думуган ва гьамус» ихтилатарин гьварч гьидикІнийи. «Думуган ва гьамус» ихтилатарин гьварч 5 жюрбежюр жанрйирин ва темйирин

¹ Юсуфов М. Гь. Табасарандин милли литература. Махачкала, 1994. С. 150

ихтилатарикан ибарат дубхъна, хъа дурар сатИ апІурайиб сар вуйи кІулин герой-ихтилатчийин образ, уьмуми идея ва авторин инкѣилабдиз улихъна вуйи ва совет девриѣ халкъдин уьмрин фаркъ'вал улупбан ният ву.

Китабдиѣ айи сабпи ихтилат агъсакъал Керимдиз бахш дапІнайиб ву. Дугъан образ А. Жяфаровдин заан хъуркъувалси гъисаб апІуз шулу. Агъсакълин сурат дугъан худлин улариинди тувна, ва дидиѣ Керимдин рюгънан чІививал ва жигъилвал дугъан зигъимлувалихъди ва гъясратлувалихъди утканди ттархъна: «Йиз халумиржѣИрна хъуд йис яшарин уьмур гъябкъю кас вуйи. Дугъан ацІу кІвантІари, цІаркъар ади дучІубхнайи машинан чІилли йиккари, чав къабир вушра, къабиваликк кІул ккиривбан тереф ишарйир улупуйи. Дугъан гергми, бицІи кІару уларин сагъ'валин аьлааматну, улин цІалцІмар ва улчІвмарин шиклари, хулаѣ чІамчч гъитІибхиш ерхъру сагъ ибари, бедендин гъарсаб терефнак кайи пягъливнинси пчІу ва сагъ вуйи гъяракатнан аьмлари кас гъяйран апІуйи».

Имбу шубуб ихтилатнаѣ кІули гъягъюрайи гъядисйир Керимдин мелзалан тувна, ва дурариѣ анжагъ малйир ва беглар мублагъди яшамиш шлу, хъа аьжюзар ва касибар «дарваларин ва дерднан гъагънакк» дачІаркІнайи читин вахтарикан ктибтура.

Гъварчнаѣ айи, швеѣдихъди кчІихбаѣ вахтсузди гъачІи бажаранлу хюрчабан Рягъимдиз бахш дапІнайи ихтилатнакан жаради пуб лазим ву. А. Жяфаровдин машгъур «Хлинцар кайи зиянкар», «Лизи мужри ккайи хюрчабан», «БицІи геологар» эсерар гъаму ихтилатнаан удучвІдар ву, гъапишра, кучІал шулдар, фицики дидин текстнаѣ авторин къандин яратмишариз хас вуйи хайлин лишнар а: дерин психологизм, табиаѣтдин шикларна авторин фикрар, гъюдюхюри, тувбан саягъ, сюжетдин гъядисйир гъялакди ахмиш хъувал, инсандин (мушваѣ – хюрчабан Рягъимдин) къанажагъвал ва фагъумлувал табиаѣтдин ва гъяйванатарин вягъши къувватназ аьксиди дебккувал ва гъ. ж.

«Гъул'ан шагъриз» ва «Дих апІуб» ихтилатар бицІидариз дидикІнайидар ву, ва дурариѣ, партийин литературайихъна вуйи буйругъар тамам апІури, асас роль дидактикайин насигъятлували уйнамиш апІура, хъа художествойин шикиллувал къюбпи пландиз дубшна; къюбиб ихтилатариѣра авторин метлеб - совет гъюкуматдин заанвал ачухъди улупуб, дидин пропаганда гъабхуб ва урхурайириз тялукъ тербия тувуб ву.

1960-1980-пи йисари табасаран литературайиѣ яркъуди табиаѣтдин тема убчІвру. Табиаѣт ахтармиш апІбаз бахш дапІнайи сабпи табасаран эсерар яратмиш гъапІу пишекар хюрчабан ва егерѣ А. Жяфаров вуйи.

1962-пи йисан табасаран чІалниинди, хъа къюд йислан урус чІалниинди Москвайиѣ чапдиан удубчІву А. Жяфаровдин «Хлинцар кайи зиянкар» кІуру повесть табасаран литературайиѣ важиблу гъядиса гъбхъну. Думу мяна жигъатнаан ккудукІнайи, автор-ихтилатчийин образди ва зурба зиянкар люкъриина хюрч апІувалин уьмуми гъенгну сатИ апІурайи йицІиюкъуб ихтилатарикан-новеллйирикан ибарат ву.

Повестдиѣ аьхю роль табиаѣтдин шиклари уйнамиш апІура. Дурар суратназ хувалин саягъну автор жвуван багъри ватан, табиаѣт къадарсуз ккуни, дидин къанунар лап ужуди аьгъю ва дидин гюрчегвал, гъяйбатлувал, вягъши къувват,

урхурайириз дулар чан уларинди, чивиди рякьюрайиганси, улупуз удукьру кас вуйивал субут аптура. Ф. Мугьямадовойи кьайд аптурайиганси, повестдиь табиаьтдихьна вуйи лигувал терефнахъануб, «писателвалинуб» дар, хъа айтган гьюрайиб ву - автори учв табиаьтдин кьудратлу завалин бицли тинкси ва гьадму саб вахтна чан вари рюгънан ва бедендин кьувватар дидин гьайгъу зигувализ бахш дапнаи дустси гьисс аптура»². Гьаддиз А. Жяфаровдихьан ахью устадвалиинди гьам гьудубчIвурайи ригъди гьизилихьди Шагь-дагъдин кIакIар аку апругвачIниндин шикилра, кьюркьлин цийир йивури, мучIу йишвандин турфандин ва вазлин сакит аквнахьди абцнаи аку йишвандин шикларра сабси ужуди улупуз удукьруа.

Автор-ихтилатчийин образра повестдиь гизаф маракълуб ва вари терефариан ужуди тартиб дапнаиб ву. Думу тямгъниинди яшнан ва тажрубайин учвган ахью дустарин ихтилатар ва насигьтар кIваь апру, гьарсаб шейь дериндиан агъюу апруз ккуни егерра ву; кьадарсуз гьевесламиш духьнайи ва хатIакарвал гьисс апруз гьязур вуйи хюрчабанра, шиклар йивувалихь гизаф юкIв хъайи касра, чан блокнотдиз яркварий алахьурайи набататарикан жюрбежюр мялуматар дикIурайи, табиаьт ахтармиш апбиин лап ашкъламиш духьнайи аьлимра, дюн'яйихьна шаирвалин лигбар-рякьбар айи аьдати инсанра ву.

Повестдиь автори урхурайидар багъри уьлкейин жюрбежюр гьайванатарихьди ва набатарихьди таниш аптура: гьятта гьарсаб новеллайиь кьюб вая артухь гьайванатарин аьламдин вакиларикан маракълу мялуматар тувра, ва, дупну ккундуки, дулар аьдатнан дару, бицлидарин аьгьюваларин дережа за апру мялуматар ву.

Повестдин асас образ - ярквраь айи вари чивибдин душман, зурба люкь ву. Люкьран сурат лап чивиб, вари терефарихьан тартиб дапнаиб ву. А. Жяфаровди, дагъустан литературайиь аьдат дубхьнайиганси, люкь ничхрарин такабур паччагъси улупурадар, аьксина, думу лап инсафсуз, гьян адрабцIру ва саб чивишназра гюн тутруву ва гьаддиз чахьна анжагъ ажугълу гьиссар арайиз хурайи вягъшиси тувна. Дидин учIру гьармахари, кIакI али гьямгъми, кьудратлу зурба хлинцари, аьмалдарвали ярквраь яшамиш шулайи хайлин гьайванатариз - чIурдин мудрариз, сулаз, слиз - аьжал хуру.

Повестдин аьхири, учвган зяифдариз инсаф дарапIру, гьанихвали юкIв абцнаи зулумкрин - учв гьам гьайванат ибшри, гьам инсан - кьисмат ужуб даршлук шагидвал аптура: «Думу Аждагъайин накъв кIуру кIакIниина дурубкьнайи. Зулумкар Аждагъа гьагъму кIакIнаан гатIахьган, гьаму йиз улихь хъайи лепйири хьтIюкьну.

Магъа, му лепйири хлинцар кайи зиянкарра хьтIюкьну. Гьит, уьмур ва табиаьт сари-сариз, сабди сабдиз зулум дарапIруб, такабуруб ибшри!».

Эгер «Хлинцар кайи зиянкар» повестдиь А. Жяфаровди багъри уьлкейин набататарин ва чивишнарин аьламдин девлет, утканвал адлу апураш, «Бицли геологар» кIуру ихтилатнан асас тема - жвуван бицли ватандин мяднарин

² Мугьяхамедова Ф.Х. Дагестанская детская литература: историко-литературный очерк. Махачкала, 2001. С. 215

деветар: минералин чешмиер, жюрбежюр жиликкан ккадагъру шей'ар (руть, кIару гъван ва ж.) улупуб ва дулар уърхювалихъна дих апIуб ву. Сюжетдин ахмиш хъвал асас вуди багъри гъулан атрафариин шубур дустрани - 9-пи классди урхурайи КъутIубайин ва 8-пи классди урхурайи дугъан дулар Аъли-Султан ва Зейнутдиндин сиягътихъди алакълу ву.

А. Жяфаровдин «Жейран» кIуру ихтилатна гъйванатарикан вуйи махъван, дявдин ихтилатнан ва табиатдикан вуйи ихтилатнан лишнар сати духъна. Шубуб пайнакан ибарат вуйи эсерин гъарсаб пайна автори жюрбежюр темйир гъитIирккура: чIиви табиат уърхювал, табиатдин девлетарихъна къаняатлуди янашмиш хъвал, Ватандин Ахю дявдин тема.

«Закурин ряк» повесть жуван халкъ бадали колхозди зигурайи зегъметнан романтикайин гъйбатлувалихъди абIна. Дидин асас гъядисйир табасаран гъуларикан сабди кIули гъагъюра. Повестди колхоздин партиийин тешкилатдин секретарь Керимовдин ва дугъан гъарашугъар вуйи сельсоветдин председатель Гъямидовдин ва колхоздин председатель Султановдин фагъумлу регъберваликкди кIули гъахурайи ляхнарикан, колхозникарин ляхнин ери ва мянфяатлувал за апIубакан, ва гъадтихъди сабси бязи касарин хасиятнан чIуру, жямаятлугъ уърмиз манигъвал тувру гъиллигъар тянкъид апIуваликан ктибтура. Дупну ккундуки, повестьди автори инсанарин ва жямаятдин арайи тарагънайи нукъсанвалар - футначивал, темпелвал, жвуван ляхнарин жавабдарвал гъабхуз даккнивал - гъарсаб, чаз тьялукъ «дармнихъди»: жямаятди сабхилди тянкъид апIувалихъди, насигътнан гаф пувалихъди, ихтибарлу сюгъатар гъахувалихъди сагъ апIура.

Чан эсерий А.Жяфаровди думу вахтна учIуди дийибгънайи сабсан месэла гъитIибккура - дишагълийир кюгъне вахтарин аьдатарин кърхулу тясирнаккан азад апIувал, дулариз чпин уърмин рякъ чпиз ктабгъуз ихтияр туввал. Повестдин асас персонажарикан сар - Москвайи урхуб ккудукIну, гъула ветеринарди лихурайи Гюлпери ву. Чпин гъулаз инженерди дуфнайи урус жигъилиин Гюлперийин юкIв улубкъуру, ва фагъумлу риш, гъулардин футнийиризна кушкучариз иб диривди, чан бахтнахъна дурумлуди гъагъюру.

А.Жяфаровди 1965-пи йисан яратмиш гъапIу «Наквди концерт» повесть гъам табасаран, гъам вари дагъустан литературийири чаз тай адру, аьнтIикъа эсерси гъисаб апIуз шулу. Думу лагерный проза жанриз дахил шула, ва диди автори 1938-1953-пи йисари чан улукъу гъядисйирикан ктибтура. Ухъуз аьгъюганси, А. Жяфаровдикан совет гъюкмин вакилари футнайин бинайинди «халкъдин душман» гъапIнийи, ва писатели чан уърмин варитIан бегъерлу вахтанIО йис Свердловский областди айи лагерарий гъаьну. Мидлан савайи, кIулин геройин ччвур - Абум - писателин ччвурнан жикъи саягъ ву. Гъамрари повестьди автобиографияйин жанрин лишнарра тувра.

Лагерин уърмин гъахъи асас гъядисйир «Аннамаз», «Накварин бригада» ва «Ифдин нир» ччвур али паяри тувна. А.Жяфаровди совет лагерарий инсандин намус-гъир'ят алчагъ апIбиин асасламиш дубхъну дюзмиш дапIнайи гъурулушдин инсафсузвал ва эдебсузвал лап шикиллуди улупура. Му къайдайин чIиви лишан лагерий цIийиди тьяйин дапIнайи начальник Аннамаз ву. Урхурайир дугъахъди таниш апIурайи гъатта сабпи цIарари

гизаф хяви, даккнишнин тясир тувру: «исчІал жандки ва урсларикк шлу къякъярабачІдинсдар жикъи ликари дугъан зиреквализ манигъвал улупури адайи».

Лагериъ кІулиъ айидарин (дурар дустагъдиъ жаза тувнайи гъачгъарихъан фтинкІа тафавутлу шуладар) инсафсузвалин дережа «Накъварин бригада» пайнаъ ачмиш дапІна.

Накъвар йирккру бригадайин иштиракчйири йигъандин арайиъ чпи гъапІу ляхнин гъякънаан начальникдиз ктибтбан къяляхъ, Аннамаз дурарихъди, улупнайи план 100 процентдин тамам гъапІундарчва кІури, зарбди элегуру. Аннамаздин вягъшивалин дережа накъварин бригадайин иштиракчийири чиб чпихъди гъахурайи сюгъбатариан ашкар шула. Сари имбудариз, ахъю жандкин майит ишкІиъ удрубшруган, чав, «ящик жикъиб ву, майит ярхиб, аьйдар гъапІруш» суал хъади фици Аннамаздихъна илтІикІнуш, ктибтура. Аннамазди майтин кІул ишкІин гъирагъдиин иливуру, хъа чав гъайсар дубхънайи майтин мухриин дийигъну, гуж апІуру ва дабгънайи майтин гардан улдубштуру, ва накъв йибккурайирииз, «гъамци лазим ву» дупну, майтин кІулра ишкІиз гатІабхъ кІури, «шадди амур гъапІну».

Дупну ккундуки, А. Жяфаровди повестдиъ советарин лагерарин гъурулуш тянкъид апІура, Сталиндин ляхнарииз къатІ'и къимат тувра.

«Думу инсан дар. Дугъу чан инсанвал ликарикк ккивну, гъирмаж хилиъ дибисну, халкъар чашмиш дапІна» - му жюрейиинди Сталиндикан бикІували А. Жяфаровдин ватандаш'валин къягъялваликан, саб вахтнара уч гъякъсузвалихъ рази даршлуваликан шагъидвал апІура. Ва дагъустан совет литературайиъ «вари халкъарин гага ва регъбер» вуйи, агъзариинди тярифнан эсерар чаз бахш дапІнайи Сталиндиз гъаму жюрейин учІру къимат тувнайи повесть, гъелбетки, сабпиб вуйи.

Натижа йивури, къайд дапІну ккундуки, А. Жяфаровди табасаран проза цІийи жанрарихъди ва образарихъди варлу гъапІну ва дидиъ уьмурлугъди марцци ва гизаф аку шил гъибтну.

Гюлягъмад МАЛЛЯЛИЕВ

Пирмягьяммед Аслановдин 75 йис хъпаз тядукъ вуди

ДЕВРАРИЗ ТАБИГЪ ДАРШУЛИ...

Пирмягьяммед Аслановдин яратмиш апІбаридь уьмрин дерин философияин эсерари мюгькам йишв бисурашра, ватанпервервалин ва мюгьлюбатнан лирика вари дугъан яратмиш'валин мядандидь асас мукьамси ихъ халкъдиз ужуди таниш ва ширин ву. Табасаран халкъдин мелзнийн, кІваъ, фагьмиь даима гъахьи цІарар вахт гъябгъбахъ тясирлу шули дийигъиди, фицики шаирин ва Ватандин рафтар аьзизвалиин, вафалувалиин, ккунивалиин биналамиш шула, дугъан ватанпервервалин гьиссар ватандин къисматнаъ деерцІна. Пирмягьяммед Аслановдин ватанпервервалин лирикаий Ватандин ва Дадайин сурат сатІидитІан аннамиш апІуз шулдар. Шаирин айтІан дюн'яийи му къюб паквалихъна вуйи сяргъятсуз ккунивал убшрадар, гъаддиз думу гъахи дадайиинси хъугъ'вал дапІну, Ватандихъна илтІикІура:

**Тирхураза яв хабахъна,
Аьзиз Ватан, гъатІарцц хилар.
Дадайиси мак апІина,
КижикІа йиз къяши улар...**

Шаирин ватандихъна вуйи аьзизвал гъадмукъан ширинуб вуки, гъятта багъри ругариин али гъвандиъра дугъу чІиви юкІв гьисс апІура, гъаддиз дугъаз нирин мукьамра, гъарариин али кІажарин фишришарра аьхир адру уьмрин сюгъбат ву. Шаирин ва Баб-Ватандин арайиь шубурпир адар, гъаддиз дурарин рафтар ачухъдар, сюгъбат машина-машди гъабхурайиб ву:

**Гьисс апІурза мани нефес
Ув'ин дабхъу гъарсаб гъвандиъ.
Йипай, нирар, дарин ичв сес
Ккуни мукьам Баб-Ватандин?**

Пирмягьяммед Асланов багъри табасаран литературайиз чан гьисслу кІваъ битмиш гъабхьи поэзияийн багъ багъиш гъапІу ва думу бегъерлу багъдидь гъира таза гъелемар киври, дурариз гъуллугъ апІури имбу совет деврин шаирарикан сар ву.

«Гъарзариан идипну урхъ, тІагъру латаъ убсрайи марцци булагъсиб» кучІал ктру, гъякьлу шаирин гафнан тясир аьхюб ву. Гъадму гафну метлеб адарди буш йигъар гъаърайи сар фуж-вуш уьмрин тІагъру нивкІ'ан уягъ апІура, хъа шлиз-вуш, рюгъсузвал рюгълувалиин саб вахтнара гъалиб даршлуваликан, уьмриь кІван хазна варитІан багъа савкъат вуйиваликан кІура:

**...Алабхурва марци палат,
Мебель авуз вартан багъа.
КІван мярифат хьапІуз магъа
ГьубкІдар увуз гьунарна бахт.**

Амма шаири цІийи деврин пчІу къанунариз гьуллугъ апІури уьмур хьапІрайи шлиз-вуш йивурайи тягънайик дугъан гьиссарик къалхъювалин бицІи айгъамкъан кадар, аьксина, ачухъди ашкар апІури адру хажалат гьисс шула. Жара саягъ уьмур хьапІбахъна дих апІури, шаири думу касдин къисматнахъан чан къисмат жара апІурадар, дугъан уьмриъ чан иштираквал улупура, дугъахъна дустрахънаси илтГикІура:

**Наан-вуш, дуст, ихъ таяри
Жара саягъ гьаъра ахсрар...**

Ахсрар шаириз гъаци улубкъурайи гъачІин ясана хьабхъ дар, хъа гъарури чан саягъниинди гьаърайи уьмрин йигъар ву. Фуж-вуш фикриинди гьушу йигъариз къяляхъ хътаркура, къимат тувра, гъайиф зигура, хъа фуж-вуш гъайгъусузди, уьмриъ гъяракатниинди ахмиш шулайи гъядисйир фагъмин гъирагъдиъ гъитри, яшамиш шула...

Гъи дюн'я батлагъиз илтГибкІна. Дербедер аьсрин мушакъат вахтна узуз халис шаир чаз дубсру мурчв дибрихърайи, мукъ дудубгнайи луфси рякъюразуз. Луф чиркин йишвариин дубсру гьуш дар, диди, чан хлинцариъ аман имиди, тІибхуб давам апІуру.

Шаирра гъи чан кІваъ айи гъагъ дипру гъациб йишвахъ лицура, амма дициб йишв жилиин илимдар. Гъаддиз шаири уьмрин писвалихъан, чиркинвалихъан ярхлади яшамиш хъуз чарйир агуб мянасуз ву, фицики дугъан уьмур жвув яшамиш шулайи деврихъан жаради фикриз хуз шулдар.

Пирмягъаммед Асланов вари уьмриъ жвуван гъахи юрднан ва халкъдин къисматнакан аьрза кади яшамиш шулайи шаир ва ватандаш ву. Дадайин гъарай ебхъурайи веледдин юкІв гъялак шлуганси, багъри юрднан сефил нугъат ибарихъ хъайи шаириз архаинвал адар. Гъаци дайиш, дугъан поэзияин эсерариъ юкІв дарихмиш апІуз гъитру му цІарар арайиз гьюрдайи:

**Табасаран, Табасаран!
Жизбикъан бахт дибрихъу юрд...
Тамам гъабхънуш, йип, сабанкъан
Яв кІваъ айи аку умуд...**

Табасарандин тарих гъисабназ гъадабгъиш, шаирин гафариъ гъякъикъат айиб ашкар шулу. Инсафсуз дявйири, жидйири, гюллийири гьубку багъри юрднак шаириз гъира зийнар рякъюра, гъацдар зийнар жилик цІийи деврин рюгъсузвалира гъитра.

Пирмягъаммед Асланов шлиз-вуш учвуди улупбан бадали Табасарандиз пчІу мянайин гимнар, одйир бахш апІури, гъякълу гаф кІван пердейихъ

гьитИбкІури, чан мадар апІурайи шаирарикан дар. Дугъан поэзияин гаф дердну дубгнайи кІваан ахмиш шулайиб ву, гъаддиз диди фукъан гъайгъусуз юкІв айиризра тясир апІура. Читин дакъикъайиь дадайихъна илтІикІурайи велеси, шаир дерд гъял апІуз багъри Табасарандихъна илтІикІура, дугъан кІвак ебцуз уьлчмйир адру гъалаб ва шаклувал ка:

**... Табиаьтдин гъяйбатнахъан
АбцІрадар гаш я ул, я фун.
Эйси хътру гюрчег ватан,
Жарадари хъивру къафун...**

Шлиз-вуш му цІарар инсафсуздар вуйиганси гъиргъузра мумкин ву, амма шиъриь ивнайи гъарсаб гаф дерин пашманвали, умудсузвали абцІна, хъа гъякъикъат инсафсузуб ву...

Пирмягъяммед Аслановдин поэзияиь дявдин темайира аьхю йишв бисура.

Шаирин гафариз композитор Аьгъмед Уружевди гъибикІу «Бай гъюрадар» мяъли дявдин писвал, дявдиан чпин веледариз ккилигури кур гъаши дадйирин нивгъарин гъагъ гъисс апІуз гъитрайи искусствойин ядигарси гъира табасаран сягънайиин ва ихъ юкІварий гъубзна. Йиз фикриан, му мяълийи ихъ халкъдин швнуб-саб насил тербияламиш гъапІну, гъюзимбу насларизра думу уьмрин гъякъикъатси, инсаниятдиз ислягъвалихъна дих апІурайи гъарайси гъубзди. Му мяълийиь нугъат ва гафар рюгънан саб уьмуми нагъмайи сатІи апІура. Музыкаийн вари къанунар гъисабназ гъадагъну яратмиш дапІнайи мукъми гафарин тясирлувал айибтІан артухъ апІура. Шиърин саб строфайиь сабпи ва къюбпи цІарарин аьхириь, шаири устадвалиинди омоформйир ишлетмиш дапІна: рякъюз (ярхла рякъюз), рякъюз - фуж-вуш рякъюз... Гафар мяна жигъатнаан жа-жарадар, хъа кІалибназ (чпиь айи гъярфариз ва сесериз) дилигну сабстар вушра, шиир урхруган ва мяъли апІруган, аьлааматнан ляхин ву, фагъми вари дубхъну ккуниганси аннамиш апІура, му гафар текрар шулайивалин гъисс арайиз гъюрадар.

**Баб лигура ярхла рякъюз
Умуд кади велед рякъюз.
Гъулаз дуфна ислягъ йигъар,
Амма хулаз бай гъюрадар...**

Чпи халкъдиз гъеерхъу сифте йигъарилан ва гъамусдиз Пирмягъяммед Аслановдин шиърариз дидикІнайи мяълийир халкъдиндарси гъисаб апІура. Жараси хъузра мумкин дар, шаир багъри юрднан шинтак, багъри халкъдин хаб'ин аьхю гъахъи гъадрарин пай ву. Гъаддиз шаирин юкІв, рюгъ ва халкъ, ватан гъадмукъан назук, дерин, сигъ аьлакъайиь аки, дурарин хъпалгувалиь Худайихъан вуйи даим къувват атІабгура.

Гъациб пак мяълийиз гъарган давам ади шулу. Му ражарира дидин давам, кІван деринариь уягъ дубхъну, аьршдихъна гъурубкъну.

**Къефсиъ абхъу жейранси, яр,
Айвандихъ гъаз пашман вува?
Нази-ниъмат айи чагълар
Ккунирихъан гъаз гъитИкІва?**

Гъаз гъапиш дидиъ аку, вафалу, уъмрин абхиризкъан гъубкІру къувват - мюгъюббат - а. Му мяълийин къисмат ягъурлуб хъувалин сирра гъадму абцІну уьлдюбгъюрайи гирами гъиссариъ гъитИибкІна. Мушваъ ватанпервервалин лирика мюгъюббатнан лирикайи эвез - ваъ, хъа къувватлу апІура; анжагъ ватандихъна вуйи ккунивал убшру кІваъ марцци мюгъюббатдизра йишв гъубкІну бихъуру. Гъаддиз шаирин ачухъвали дерин гъисснан аърш хилин гагъниин алиганси уларихъ дебккра:

**КІваъ мюгъюббат мапІан йисир,
Ихъ арайиъ миипан нач.
Йиз ккуни яр, хъади яв сир,
Элбездди узухъна гъач...**

Узу йиз къисматназ гъарган буржлуди гъуздиза: диди уъмрин рякъюъ фагъумлу, багъри халкъдин, юрднан къисматнахъан юкІв убгурайи, бажаругълу, фукъан читин агъвалатнаъра дуствализ вафалуди гъузру, дидиз къимат тувру ва гъуллугъ апІру сар-швнур шаирихъди расалмиш гъапІунзу.

Дурари узуз литературайин дашлугъ рякъ кабкІуз, думу рякъюъ дюшош шлу ичІар-къунариз фикир тутрувди, кІваан шаклувал утІубккури, метлеб акуди уьбхюз агъю гъапІунзуз.

Гъадму баркаллу шаирарин дестейиъ Пирмягъяммед Асланов ади хъуб - му йиз дамагъ, даягъ ва бахт вушул...

МучІу завуъ бязи вахтари дифарин ламун ва гъагъи чарчну ккеркнуну шулушра, хядарин нурлувал дубгруб дар. Шиърарра гъадму хядарик мисал ву: дурар, чпи яратмиш гъапІур уъмриан гъушхъантинара, кархъну ургури гъузру - шлин-вуш хабгурайи рюгъ дубхъури, шлин-вуш кІваъ уж'вал уягъ апІури, абхирра, йисариз ва деврариз табигъ даршули.

Пирмягъяммед Аслановдин поэзияйин акв гъациб вуйивалиин шаклу дарза.

Сувайнат КЮРЕБЕГОВА

ТАБАСАРАН ЛИТЕРАТУРАЙИН ЧЧИВАР ГУЖЛИ АПУРА

Айиб айиси пуз ккундузуз. Багъир Ражабовдин эсерар ихъ чІалнаан жара чІалариз таржума апуб думукъан гъии ляхин дар. Дугъу «Намуснан сир» кІуру чан роман литературайин чІалнан тасдикъ дапІнайи къайда-къанунар уърхюри, гъядисйир гъягъюрайи деврин девлетлу табасаран литературайин чІалниинди, хъа гъацира романдин игитарин улхбар чІалнан литературайин дару нугъатарра ишлетмиш апури, гюрчегди кІалбариз хура. Дюзди ва дериндиан мяна улупбан бадали гъарсаб предложение кьуб-шубуб ражну дурхну ккун шула. Бязи дугъан хусуси словарин гафар гъи мектебарикъан ишлетмиш апури имдар. Думу роман гъурху гъарсар касдин чІал чазра хабар адарди девлетлу шула. Йиз бахтнаанси, Багъир Ражабовдин «Намуснан сир» кІуру тарихнан ахъю роман урус чІалназ таржума апуб узузра къисмат гъабхъну. Думу романдиъ улупнайи гъядисйирин девриз тялукъ гафари романдиъ гизаф ишлетмиш апували, мяна жигъатнаан вуйи дидин къимат хъана за апура.

Машгъур шаир, писатель, публицист, саб къадар литературайин эсерар чапдиан адагъу, СССР-ин журналистарин Союздин член, Урусат Федерацияин писателарин Союздин член, М. Лермантовдин, Некрасовдинпремирин ва медаларин сагъиб Багъир Ражабовдин узу табасаран чІалнаан урус чІалназ таржума апурайи, «Намуснан сир» ухъу бадали метлеблу роман ву. Китабдин тираж лап биціиб хъпаз лигну, дидихъди таниш хъуз ихъ гизаф ватанагълийириз мумкинал гъабхъундар. Гъаддиз табасаран халкъдин тІалабариз лигну ва дидин метлеблувал назарназ гъадабгъну романдикан ихъ гизаф алимари дидикІнайи макъалйириъ думу урус чІалниинди адабгъбан чарасузвал улихъ дивра.

Роман табасаран миллетдин литераторари, алимари, шаирари, интеллигенцияйи, студентари, вари жамьяагълугъди ахъю шадвалиинди къабул гъапІну ва романдихъна вуйи чпин рафтарвал улупну. Тарихнан илмарин доктор ва академик вуйи Мягъямед Ражабовди, филологияйин илмарин доктор ва академик Загъир Загъировди, филологияйин илмарин доктор Мягъямед Къурбановди, дурарин студентари ва аспирантари республикайин мялуматарин махлукъатлу дакъатарикъ маракълу ва гъевес капІру гизаф макъалйир чап дапІна. Машгъур табасаран шаир, филологияйин илмарин кандидат Эльмира Аьшурбеговайи ихъ халкъдиз Багъир Ражабовдин зурба эсер Лев Толстойдин «Война и мир» эсерихъди барабар апура.

Автор аьсрариинди вуйи табасаран халкъдин тарихналан ва фольклорилан, гъацира къялан аьсарин тарихналан ккебгъну, Дагъустандина Персияйи гъубху чапхунчи дявйирин тарихнахъди таниш хъуз ва ахтармиш апуз мажбур гъахъну. Диди автори чан роман яратмиш апури, бизар дарди, фидакар зегъмет гъизигуб ашкар шула.

Китабдиъ Надир-шагъди ва дугъан чве Ибрагъим-ханди дагъларин уълкейиина, иллагъки табасаран халкъдиина гъахи аьрваларин сягънийир, лап яркъуди ва гюрчегди шикиллу апӀури, кӀалбариз духна. Автори гъацира табасаран халкъдин мелзналан сари - сарихъна туврайи эсерар: тахалусар, агъалар, дургъанагъар яркъуди ишлетмиш апӀури, романдин чӀал девлетлу, гъядисйирин метлебувал дерин ва мяналу пашман лишнарра гужлиди ашкар дапӀна. Бажарагълу писатели зурба жавабдарвал гъисс апӀури, думу лап заан дережайиъ чан халкъдиз улупура.

Персияйин гъизылбашари табасаран улматдиина гъахи къадарсуз аьзабар, аьрвалар, халкъ мютӀюгъ апӀуз дархъбан себебар, романдиъ, халкъдин ялавлу ватанпервервал субут апӀури, суратназ хура. Игитвалин гъиссар писатели яратмиш апӀбан геренарра заан дережайиъди улупна.

Романдин лайикълувал гъаддикан ибарат вуки, табасаран халкъдин игит Гъяжи-Бата автори, думу кучӀлин бюгътанди кӀурайиси жасус вуди ваъ, ялавлу ва дирбаш ватанпервер, мургу вуди улупури, гъизилбашари дагъларин уълкейиина гъубху юкъуб дяви чапхунчивалиндар вуйиб улупбиинди, ихъ халкъ кучӀлин бюгътандахъан марцц апӀура.

Йиз фикриан, саб бязи аьлимари къайд апӀурайиганси, халкъдин мелзنان яратмиш апӀбарикан дару, кучӀлин бюгътан гъисабназ гъадабгъну, роман аьдатнан дару къайдайиъ яратмиш дапӀнашра, думу табасаран литературайин ужудар яратмиш апӀбариканву пуб дюз дар. Дурари ихъ халкъ гъаци гъисаб апӀбиинди, лекеламиш апӀура.

Айгъана, Жюгъейи Надир-шагъ, бюгътандин къисайиъ кӀурайиганси, хутӀлар-хярарин, кӀварарин гъюжатнаъ талаф гъаши чан баяр йихбаан халкъдилан къисас алдабгъуз хъади гъафнийиш, Надир-шагъдин тарихчйир гъаши Мягъямед-Казимди ва Мягъямед-Заки Астрабардийи, гъацира урсарин вакил Иван Калушкинди, Надин чапхунчи дявйир гиман апӀбан бадалира Жюгъейин жасусвал къайд дарапӀди гъитдайи.

Багъир Ражабовичди романдиъ Жюгъей чан гюгъюлиз ккун духъну игит вуди улупурадар, думу романдин вари гъядисйириъ, дидкан газатарий, гъадму жигъатнаан, «Табасарандин нурариъра» гизаф авторари чпин макъалйириъ къайд дапӀну айиси, думу табасарандин Сусанин, Минин ва Пожарский, Шарвили, Хочбар ва Кюрогълиси улупбиинди халкъдин игит гъахъну.

Саб дюшош дубхъну Персияйиз адахъу Батайи (думу Жюгъейин прототип ву), Надир-шагъ алдатмиш дапӀну, дугъан гаремдиъ айи табасаран шубар азад гъапӀну. Чан чве Ибрагъим-хандин къисас алдабгъуз Дагъустандиз дявдиз гъюз гъязур шулайи Надир-шагъдин къушум дугъу жикъи, гъулай ва хатӀасуз рякъюъди гъахурза дупну, кучӀал дапӀну, кӀару ярквраъ ирчру. Душваъ хабар тувну ккеънайи ихъ яракълу къуватарихъди шагъдин къушум дарбадагъин апӀуру.

Табасарандин яракълу къуватарихъди Жигер-Мажвадди, Къалухъ Мирзайи, Кюрейин, Къушан дерейин ва Дагъустандин жара халкъарин вакилар жалб дапӀну гъахъну. Романдиъ ухъуз Къалухъ-Мирза неинки инкъилабдиз улихъна табасаран литературайин бина дивдарикан сар вуди, гъацира думу бажарагълу аьлимси ва ихъ халкъдин дирбаш полководец вудира мялум апӀура. Думу

Стамбул Византияйин империяйин меркез Константинополь вуди гъаши вахтари тешкил гъапу Стамбулин университетдиъ вари жюрейин яркью аьгьюваларихъди яракъламиш духънайи заан тягъсил айи савадлу ксарикан сар гъахъну.

Романдиъ Надирин къушмари табасаран халкъдиина- дишагълийириина, къаби-къюцидариина гъахи аьрвалари саб къадар йишв бисура. Инсафсуз душмнари дагъустандин халкъариз адатлу баскъасар гъич сабанра насларин кВаьлан гъархидар.

Гюльназ чан багъри чвйириз аьду гъахъундар, думура бюгътанчйири дугъ'ина гъабхи кучлин бюгътан вуди улупури, романдиъ Багъир Ражабовичди думу чан чвйирин вафалу даягъ, дирбаш ва намуслу инсан вуди улупура. Думу роман урхурайидарин улихъ лику Тимур дарбадагъин гъапу Парту Патимайин суратнаъ пайда шула.

Гьюрматлу урхурайи дуст! Увхъан романдиъ улупнайи хайлин игитарин - Жигер- Мажваддин, Кьалухъ Мирзайин, Лингер Шябнан, Булагъдин, Лейлийин, Гюльназдин, Арзийин, Ханселемдин, Рустман, Кьасумдин, Ражабдин, Абужяфран, Тавакалин, Муртузьялдин, Чупалавдин ва жарадарин хасиятнан кАлбариинди дамагъ апуз шулу. Дурап дагъустан халкъдин лайикълу игитар вуди, адлуди раид ва машгъур апури, гъаммишанлугъ ихъ девлетлу тарихнаъ гъузру.

Дагълу халкъдин гъаму дирбаш игитарихъди сабси, автори чан романдиъ юкъуб ражну дагъларин уьлке мютюгъ апабан бадали чапхунчи дявйир ккергъу Надир шагъдин, дугъан чве Ибрагъим хандин, шагъдин бай Риза-Къули-Мирзайин, шагъдин арччулну хил гъаши Дакъарин, дугъан саб бязи юз ва мин башйирин ва жасус Малла- Эфендийин къаматарра гужлиди тянкъид апури, нукъсандар вуди улупура.

Йиз фикриан, ихъ халкъдин девлетлу тарих, дидин эгъемиятлувал уьбхбаъ романдин метлеблувал къадарсуз аьхюб ву. Диди агъалйир ватанпервер рюгъниинди яракъламиш, аьшкъламиш ва рюгъламиш апабаъ аьхю роль уйнамиш апур дупну, аьхю умуд кивурхъа...

Багъир Ражабовдин зурба эсер урус чАлниинди чапдиан удубчИвган, чАлнан жигъатнаан читинвалар алахъурайи Урусатдин жюрбежюр пипИарий яшамиш шулайи ихъ ватанагълийиризра эсерихъди таниш шлубдин мумкинвал арайиз гъюрубдин гъич саб шакра гъубзрадар. Дицдар чАтху эсерари табасаран литературайин ччивар гужли апура.

Бун'ямин БАГЪДАЕВ

**Мюгьюмед
КЪУРБАНОВ**

РИЖВНИККАРИН СЯИДМЯГЪЯМАД (АШУКЪ СЯИД)

(1823– 1869)

Ашукъ Сяидрикан вуйи мялуматар ва дугъан эсерар сабпи ражари шаир Тажудин Мягъямадовди чпин абайикан деркнугъидикІну ва дурар Дагъустандин илмарин центрин архивариз тувну. Хъа учу шаирин уьмрикан вуйи хабрар ва дугъан эсерар яшлу табасаранарихъан хъана аьгью дапІну, дурар ахтармиш ва лап цІибди тартиб дапІну, сабпи ражари гъаму журналик каърача. Сяидмягъямад (Ашукъ Сяид) XIX аьсриь яшамиш гъаши машгъур табасаран шаирарикан сар ву. Думу мусурман бикІбариинди 1289-пи йисан гъакІну (1869-пи йис), фицики, дугъан накъвдихъ хъайи гъвандик гъадму йис улупна. Шаирин тухмар Зюрдгъан вуди гъахъну, кІур, хъа учв 1823-пи йисан Рижвникк маллайин кюлфетдиь бабкан гъахъну.

Балкан малла апІуз ккунди, чпин гагайи Сяидмягъямад Рижвникк мистан медресейиь урхуз аьру. Думу вахтари вари Табасарандиь ЗюрдягътІан ахью аьлимар айи гъул гъабхъундар. Дина вари Къибла Дагъустандиан урхуз мутІялимар гъюри гъахъну. БицІир ужуб зигъим айир вуйи, гъаци вуйиган, дугъу аьраб гъярфариинди лап ухди урхуз ва бикІуз гъудубгънийи. Балин йицІиургуд йис гъабхъиган, дугъан гага кечмиш шулу, хъа Сяидмягъямад гъулаь маллайихъди мистан медресейиь лихуз хъюгъру.

Жигъил маллайи чан сабпи эсерар гъулаь имиди яратмиш апІуру. Дугъу шиърар бицІи мутІялимариз урхури, дурариз шаирвалин ва шиърар ктагъбан саягънакан ктибтруган, амирин жаллатІари аьрз дапІну, жигъил шаир гъул’ан утІурккуру. Гъамци Сяидмягъямад уьлкейиь учІвру. Дугъу Кюрейиь, Дербентдиь, Теркемейиь, Къубайиь ва жара йишвариь, маллийрихъ урхури ва лихури, саб къадар йисар гъаьру.

Хъуд йислан шаир хъадакнугъагъри гъулаз гъюру. Дугъахъна жара гъулариянра урхрудар гъюз хъюгъру. Сяидмягъямадриз чпин гъулан кавхайин Гюлзаман кІуру риш ккун шулу. Амма юкІв улубкъдар чиб-

чпиз къисмат гъахъундаи, гъаз гъапиш, шаир гъелелиг касиб вуйи ва дугъу яратмиш гъапу эсерар, чиб халкъдин ушвниин алшра, маллийриз ва девлетлуйириз къабул шлудар дайи. Дурариъ, халкъдин читинвалар улупури, къанунсуз уъмриз вуйи аъксивал атIабгнаи. Шаир, чан заманайиз дилигну, гизаф гъурху ксарикан гъисаб апуз шулу. Дугъу лезги, тюрк ва аъраб чIаларииндира саб къадар эсерар гъидикIнийи. Чаз ккуни риш къисмат дархъиган, Сяидмягъямад хъанара гъул'ан удучIвну гъягъюру.

Къюбпи ражари думу сабан Самур нир'ин гъяд апуруган лихури гъахъну, хъа ляхин абгури, Урусиятдиз гъушну. Гъурабатдиъ айи шаириз чан адахлу кIваълан гъархундар. Дугъу Гюлзамандиз мюгъюббатнан шиърар бахш апуру. Саб къадар йисарилан шаир хъадакнуд Дагъустандиз гъюру ва дугъу гизаф гъуларий маллавал апуру. Гъамци Ашукъ Сяидриз я мугъаятвал, я шадвал уъмрий гъябкъюндар, хъа 1869-пи йисан думу, ягъчIвурна йирхъуд йисаъ ади, чахоткаийан чпин гъулаъ кечмиш шулу.

Сяидмягъямадри чан эсерарий учв яшамиш шулайи къанунсуз уъмур улупура. Шаир чан шиърарий лап ачухъди касибарин тереф уъбхюри, девлетлуйириз ва маллийриз къаршуди гъудужвна. Шаирин эсерарий, дюн'я дигиш хъибди кIури, умудвал атIабгна. Ашукъ Сяидри шиърарий инсанарин арайий дубхъну ккуни дугъривал ва аъдалат абгура. Амма мискин шаирин миж кадабIна, дугъаз, кIван марцци инсанар цIиб шула кIури, дерд ка.

Машгъур шаирин шиърар къюб йишваз пай апуз шулу. Сабпидар-халкъдин дуланажагъдиз къимат туврайидар (17 шиир), къюбпидар - мюгъюббатдикан вуйи эсерар (5 шиир). Дурар халкъдин эсерарихъди сигъ алакъайий айидар ву. Шиърарин жюрйириз, дурарин гъурулушдиз ва яратмиш апубан уълчмейиз гъилигиган, дишлади агъю шулу, фици шаир халкъди ктагъу бендарихъди таниш вуш. Дидланра савайи, Сяидмягъямадрин гафар гъамусра кюгъне адмйирин фикрарси халкъдин мелзнийн илми.

Табасаранарин шаир Сяидмягъямад, чав ктагъу эсерериз дилигну, Етим Эминдихъди, Ирчи Къзакъдихъди, Уъмран Батырайихъди ва жара XIX-пи аъсрий яшамиш шули гъахъи дагъустан шаирарихъди саб цIарнаъ дикIуз хай шулу. Дугъу яратмиш гъапу эсерар жара машгъур шаирарин эсерартIан зяифди дар. Ашукъ Сяидрин шиърар вари Табасарандиъ тарагъну гъахъну. Дурар гъам ашкъвари, гъамсана шиърариин юкIв али агълари сари-сариз ктитурин ва кIваъланди урхури гъахъну. Хъа XX-пи аъсрин 20-30-пи йисари Табасарандиъ тюрк ва латин гъярфариинди урхуз ва бикIуз агъюддар артухъ гъахъиган, шиърар кдикIури, гъул'ан гъулаз тарагъури гъахъну.

Гъамци Табасарандиъ Ашукъ Сяидрин эсерар машгъур вуйивализ дилигну, гизаф инсанарин хиларигъ шулу, ва шаирин шиърар XX-пи

аьсрин 50-70-пи йисари чапдиан удучІву табасаран литературайин альманахарик, мектебдин литературайин хрестоматйирик Датларин Уружлиндар, Гъвандиккарин Жигериндар ва мялум дару шаирариндар ву кІури кахъру. Гьелбетда, муганаз шаирин бикІбар ва яратмиш апІбар ахтармиш гъапІу шаир МутІалиб Митаровди ва аьлим Малик Гьясановди, чпиз гьидихъу эсерариз дилигну, табасаран литературайиз гизаф ахъю кюмек гъапІну.

Табасаран литературайиь машгъур вуйи «Дар дубхъназуз аку дюн'я» кІуру шиир вари китабарик мялум дару шаиринуб ву кІури дибикІна, амма думу Сяидмягъмадрин шиърарин жюрейиинди (стилиинди) яратмиш дапІнайиб ву. Хъа улихъ заманайиь, аьдат вуйиганси, ашкъвари чпин хусуси эсерарин ккудуркІру бендарик чпин ччвурар каъри гъахъну. Му аьдат табасаран литературайиз персияйин ва азербайжанарин ашкъварин поэзияйиан дуфнайиб ву. Исихъ туврайи эсерарик «Мискин Сяид...», «Касиб Сяид...» кІури капІна. Гъамци ва жара саягъниинди шаири шиърар чандар вуйиб субут апІура. Гъаци вуйиган, ич фикриан исихъ туврайи эсерар эвел вуди Рижвниккарин Сяидмягъмадрин (Ашукъ Сяидрин) ву.

Ашукъ Сяидрин «Дустариз» кІуру эсерин сабпи кьуб бенд лезгйирин Етим Эминдин «Дустариз» кІуру шиърин бендариз ухшар айидар ву. Мумкин ву, шаир дугъахъди танишди хъубра ва Етим Эминдин (1838–1885) шаирвалин устадвали дугъан шиърариз тясир апІубра. Думу вахтари ашкъварин поэзияйиь дустарикан дидикІнайи ва дустариз бахш дапІнайи шиърарин къайда саб вуйи. Дустариз, багагълуйириз ва чпин юкІв али адахлуйириз езид йишвариан ашкъвари чпин эсерар хътаувал вари Къибла вилятариь дарабгънайи машгъур аьдат вуйи. Фици вушра, ашукъ Сяидрин эсерарра лап кІван дериндиан яратмиш дапІнайидар ву, дугъан уьмурра, Етим ЭминдинтІан рягътуб ва шадуб гъабхъундар.

Шаирин «Гъанда садакъа?» («Наан садакъа») кІуру эсер «Табасаран поэзияйин антологияйик» Зюрдгъярин Гъяжи-сяидрин шиир ву кІури, жикъиди шаир М. Митаровди капІна. (Амма ахтармиш'валариз гъилигиган, Зюрдягъ гъулаъ улихъ вахтари гизаф ахъю аьлимар ва шаирар ади гъахъну). Ич фикриинди, Гъяжи-сяид ва Сяидмягъмад (Ашукъ Сяид) сар кас ву. Саспи гъуларий дугъаз «Ашукъ Сяид» кІуйи, хъа тму гъуларий - «Зюрдгъярин Гъяжи-сяид». Мялум ву, рижвниккар гизафси Зюрдгъян удучІвну гъафидар ву, кІури. Му эсерин вари бендар, тартиб дарапІди, макъалайик каърача. Дурарий шаир гъясуз маллйириин аьлхъюра.

XX-пи аьсрин сумчІурпи йисарин кІуларий Рижвникк гъулан мялим ва шаир вуйи Тажудин Мягъмадовди Сяидмягъмадрин шиърар, чпин абайикан деерхъну, латин гъярфариинди сабпи ражари гьидикІнийи.

Хъа 50-пи йисари дурар мялимдиз чап апІуз ккун гъабхънийи. Амма думу вахтари дурар гъаз-вуш чапдиан удучІвундайи. Хъа дурарин копейир гъамусра Дагъустандин илмарин Центрин бикІбарин архивариъ Тажудин Мягъямадовдин бикІбаригъ латин гъярфариинди дидикІну гъа. Душваъ аджамдиинди дибикІнайи Ашукъ Сяидрин эсерар кайи бицІи тетрадра а. Исихъ туврайи Сяидмягъямадрин шиърар чав ктагъганси улупурахъа. Мумкин ву, гъюз имбу вахтари Ашукъ Сяидрин шиърар ва дугъан уъмрикан вуйи мялуматар хъанара ачмиш хъуб.

ДУСТАРИЗ

Аъзиз дустар, гъерхиш гъи йиз гъялнакан,
Хайир дюаъ, ужу вуза гъийизкъан.
Хажалат гъи азуз анжагъ сабдикан,
Гъякъ, аьдалат адру дюн'я ву му гъей!

Дустари юкІв алдабчур, уф, серин ву,
Узу айиб жегъеннем ву, дерин ву.
ХъадабтІудар юкІв, гъелбетда ширин ву.
Гъякъ, аьдалат адру дюн'я ву му гъей!

Хуш гафар, гъякъ, аьдалат ширин ву,
Хъа мушваъ гъякъ анжагъ аьхю агъу ву.
Гъазухъа мирас яв хал тереке³ апІру,
Гъякъ, аьдалат адру дюн'я ву му гъей!

Гъякънахъ хъергну гъушза узу улихъна,
Нягъякъ ляхнар адагъури гимихъна.
Гъамци узу гъапІу нягъякъвали ужуз,
Гъякъ, аьдалат адру дюн'я ву му гъей!

Касиб Сяид, адарвуз арха дупну,
Варис-мирас гъякънийин гъахъну аьду⁴.
Хъугъай, эллер, му дюн'я вузуз кІару,
Гъякъ, аьдалат адру дюн'я ву му гъей!

³ Хал тереке апІуб – кюгъне вахтари хулан аьхюр гъакІиган, дугъан мутму маллайи, чазра кади, пай апІуб.

⁴ Аьду – аьксиди дийигъуб, душманвал апІуб.

ГЪЯБКЪНУ УЗУЗ

Дюн'я дубхъна аьллам-къяллам,
Гъабхъурин хлиъ дубхъна къалам.
Адар апІрур диван бегъем,
Гъамциб дюн'я гъябкъну узуз.

Гъякъназ лигру кас адар зат,
Гъабхъури гъадабгъури закат.
Уржна лягъдиъ⁵ эл, вилаят,
Гъамциб дюн'я гъябкъну узуз.

Адар къувват пуз кІван дерди,
Касиб инсан дапІну дели,
ИпІуз ужуб адарди гъи,
Гъамциб дюн'я гъябкъну узуз.

Сяидриз гъябкъюндар уж'вал,
Уъмрин гъамлу вуди гуж'вал.
Иман ибчІрияв, касибвал,
Гъамциб дюн'я гъябкъну узуз.

ГЪЯКЪ НААН А?

Садар шулу бегъем варлу,
ТПараш апІури рякъ бисну.
Садарсан шул лап касибди,
Уъмур уьбхюз гуж удрукъди.

Садарира ккебгъуру фун⁶,
Думу аьхю ва зур апІуз.
Садарира жандиъ айи,
Касибрин ифи учІвубхуз.

Садарисан ккапІру гардан,
Дидикк гар-гар амкІ бисури.
Садарира лап къасустІан,
Гардан элдиз улупури.

Садарисан хури абшвру,
Нач дарди чпин аьхю фуниъ.

⁵ Лягъ – чиркин йишв.

⁶ Яна «фун аьхю апІури».

Садари ичИи апІуру,
Дибдиан хал касибарин.

Садарисан ккергъру малар
Зурвал чпин улупури.
Садар гъузру лап многътажди,
Гуж удрукъди му ляхнариз.

Гъамцдар заманйир гъяркънийиз
Адми масу туври шегъдиз.
Гъякъ ипна гъи терси шилнаъ,
Гъякъ наан аш дибрихъури.

АЪХИР ДИВАН ФИЛА ХЪИБДИ?

Йиз хялижв Курккарин Жигар!
ДагІну а кІур увуз бегар.
Дюз вуйинхъа думу хабрар,
Суракъвалиъ айи сардар⁷!

Сардраз гъайибх уву багъиш –
Я пезь, я гъаз дапІну дадмиш.
Йип ву: «Гъамци ву ич бай-риш»,
Аъхир диван фила хъибди?

Гъар гъафири улдудури,
Приставар⁸ ихъ чагъ апІури,
Фукъан агъ апІуча мици,
Аъхир диван фила хъибди?

ГвачІниндин ригъдин гюзел нур,
Учуз дубхъначуз кІару гур.
Имдар учухъ гъяя, абур,
Аъхир диван фила хъибди?

Гъудубгну ихъ шил, гур, уьмур,
Адар лукъман ижи апІрур,
Гъякъсузвали гъадабгъну абур,
Аъхир диван фила хъибди?

⁷ Сардар – революция хъайиз гъуларий гъюкум хъапІру ахю гъяким.

⁸ Пристав – ерли округдин жандармйирин ахюр.

Ккадабхъну ич касиб ужагъ,
Лигрур амдар дидиз бенде,
Миннат апІин сардар бегаз
Аьхир диван фила хьибди?

УЪМРИН КЪИСМАТ

Йитим гъахънийи бай вахтна йиз адаш,
Узузра уьмри улупну гъациб маш,
Гъушза чюллериз ляхин абгуз ва аш,
Ялгъуз бабра гъитну ичІи хуларий.

Гъилицунза дипну багъри гъул ва хал,
Абгури гъякъ, хайир, беркет ва уж'вал.
Самур гъяд'ин гъилихза духъну гъамбал,
Гъадшваъ хъахъушв гъабхъну йиз жан ижми.

Зегъмет зигбу амкІ адапІну къюб вазли,
Гъазанмиш гъапІза анжах ургцІур шегъи.
Ивза думу гъяйиф вуди йиз билхий,
Къисмат дарди къаназ гъубзундар дидий.

ТпапІну юлдши чан жандин вягъши ният,
Жин гъапІдиз имдарди саб сике-нимат.
Гъякъ адруган аьдалат шулдар, гъелбет,
Жасузвализ къяни гъапІдиз жан жигъил.

Дидин гъамну узу гъапІу авара,
Хъасин бина гъабшийиз Аваристан.
Дидхъан сану баб гъабшийиз Урусат,
Гъамци уьмур давди гъубшнийиз якъин.

ТАВЛУ ДАЖИ⁹

ГъапІну дупну вуз ихтибар,	Имдар машнаъ аьрна эдеб,
Гъулар даргъбаз духъну себеб,	Хай шулин гъи чІаркІуз халкъар?
Гъярам мутму дапІну арбаб,	Гъяриш дапІну галар, сивар,
Руг-рюкъ гъапІва, Тавлу дажи!	БарбатІ гъапІва, Тавлу дажи!

⁹ Тавлуйир табасаранари дагълуйириз кІури шулу. Му эсер паччагъдин заманайиъ Табасарандиъ аьхю гъяким гъахъи дагълу касдиз шаири бахш дапІна.

Тярси улубчвнайи екІвси,
Мягъян халкъ апІури касиб,
Фици учІвча сагъди накъвдиъ,
Вуз ккундар пну, Тавлу дажи?

Дисну эллер кур хиларийъ,
Гъанлу гъапІва халкъ гъуларийъ,
ЧІюбкъну миди тур гъашарийъ,
Гъиргъин гъапІва, Тавлу дажи!

Аъжуриз гъич тувдарва гюн¹⁰,
Дюз ксар гъапІва гъул'ан сюргюн,
Кам дарибшри гъич къара гюн,
Яв кІуллан зат, Тавлу дажи!

Яш шулайиз дюзвал абгбу,
Дарза пашман, я зат дердлу,
Сяид ву яв улихъ варлу,
Ягъ гъудубгу, Тавлу дажи!

* * *

Гъюкум хъапІуз
Алдаршра мурз,
Гъаъна ягъсуз,
Тавлу дажи!

Дагъна дере
Ади гъилле,
ГъапІва севде,
Тавлу дажи!

Гафар еке¹¹,
Авуз сикке¹²,
Бушу келле,
Тавлу дажи!

Тухъди амрар,
Касиб халкъар,
ГъапІва бизар,
Тавлу дажи!

Убччв яв ятул,
Кавук му тІул,
БачукІ яхул,
Тавлу дажи!

АцІнай дагълар,
Дуллу¹³ галар,
Нягъякъвалар,
Тавлу дажи!

Дусну Къалухъ,
Дагълу махлукъ,
Люкъярин къукъ,
Тавлу дажи!

Адар самбал,
Гъибт яв агъвал,
Дердерин кІул,
Тавлу дажи!

КІулиъ яв хъар,
Имдар пайгар,
Шведин силбар,
Тавлу дажи!

Набши яв гъяя,
КІулин мая?
Бушу келле,
Тавлу дажи?

ИХТИБАРСУЗ

Аман ибчІри ихтибарсуз мирасдин,
Сир тувну дугъу гъапІзу лукІ беглерин.
Ясаъ аьрхну ккуни яр Гюлзамандин,
Футна дапІну аьжуз узу гъапІунва.

¹⁰ Гюн - мушваъ «аку йигъ». Къара гюн - кІару йигъ.

¹¹ Еке - аьхю гафар (лезги чІалнаан дупнайи гаф).

¹² Сикке - шариаетдин аьдатариинди жикъи вахтназ хпир хуб.

¹³ Дул (дуллу) - хъадукра ччилар апІру вахт.

Гъушза, гъабгза дердназ чара ва дарман,
Имдар дюн'яйин уъзриз лигру лукъман.
ЮкІв хъимиди, ккунди миди яр массан,
Дюн'яйихъна терс гъахъиза, гъаІзахъа?

Душманси дубхъназуз бабан юрд, ватан,
Кепкин адарди гъи инсан аІруган.
Имдар жандиъ асла ифи намуснан,
Багъри ватандихъан узу гъахъиза.

Мискин Сяидриз дар дубхъна му дюн'я,
БарбатІ ибшри учв кІан'анзина хараба.
ЮкІв хъимиди дидихъ, хъугъай асла,
Гъязур вуза дюн'яйилан гъи гъягъбаз.

МАЛЛА

Я аъйиб дар, ясана нач.
Хъабхъну кІулихъ агъдин лакач,
Дахъну йигъди адарди нач,
Кефи кюкдиъ шулва, малла.

Пилав аш, къалмухъ чай гъарган,
Худнаъ ипну якъран гъарма,
АмкІ улдубзну гъяри заълан,
Кефнаъ ава йигъ-йишв, малла.

Я нач имдар, ясан гъяя,
Тибшури дусну дяхнин тая,
АлтІабццну ластикдин аъба,
Зактин кІулихъ шулва, малла.

Эй агълар, лигайчва учву,
Фициб дубхънаш гъи замана,
Къюб кІару царгъ капІуз аъгъдру,
Шилкан вушра духъна малла.

Мискин Сяид, махъан фикрикк,
Гъякъниин гъи иливна лик,
Хифар кахъну кІури цалик,
Гъуздар дураар затра, малла.

ГЪАНДА САДАКЪА?¹⁴

Гъанда садакъя,
Гъадшваъ – кавха.
Тибкъну жибдиъ,
ЙикІ ву, касиб!

Гъанда закат,
Къази, хил кат.
Чибкъну тюлбет,¹⁵
ЙикІ ву, касиб!

Чагъу чарва,
Ягълу гъялва,
Ушвниъ убжну,
Фуниъ тибкъа!

Дагъна дере,
Дяхнин тепе,
Тибкъну гъюрбе,
ЙикІ ву, касиб!

Хал хараба,
Хътарди чуха,
Ахъну къараъ,
ЙикІ ву, касиб!

Гъяждин аьбе¹⁶,
Зактин рюбе,
Тибкъну перде,
ЙикІ ву, касиб!

Ади гъилле,
Гъавайин лепе,
Гъяждин келле
Буш ву касиб!

Сяид, гъапІва,
КІул гъаз ккивва?
Малла азгъун¹⁷,
ЙикІ ву, касиб!

¹⁴ Му эсер жюрбежюр китабарик Зюрдгъярин Гъяжи-сяидрин ву кІури улупна. «Гъанда?» («Гъарда?») - тюрк чІалнинди - «Наан?», «Наана?» Рижвниккарин Ашукъ Сяид ва Зирдгъярин Гъяжи-сяид сар кас ву. Му эсерин вари бендар уч дапІну, чап апІурача.

¹⁵ Тюлбет - (мушваъ) фун.

¹⁶ Аьбе (аьба) - заълан малліири алабхъру чуха.

¹⁷ Азгъун - адрацІру кас, къискъис адми.

Литературайин Табасаран

На табасаранском языке